

SZEPESI ATTILA

Weöres Sándor közelében

(„ BARBÁR SZONETTEK ” A HAGYATÉKBÓL)

„Van nyájasság is a fekete színben.
Nem oly sugárzón áradó,
mint a hajnali sárga, de elég,
hogy fényt adjon az alvilágnak...”
(Weöres Sándor)

KÁLIJUGA

Fekete a hajnal, a dél meg az éjfé. Cserefa ágán
fekete a rigófütty, az éhenkórász kutyák vonítása, lombokon át a
harangszó. A labirintus-álmom, a szélbe-font sejtelem is
fekete. Vizek mélyén sodródó arany-
pénzen a római császár arcmása, a rögből
előgördülő vigyori koponya, az ágyúgolyó meg a veretes
kardmarkolat. Fekete a táncszó, a gitár-pengés, a dob-
dübögés. Fekete a lamentálás, a remény, a füstbe-pusmogott jós-
ige. Bodzalevélen a pöttyös bogarak násza. Fekete a
vének panasza, a kamaszviháncolás, a fogatlan
csecsemők sírása. Nem tudható, angyal vagy ördög
súg-e. Ábránd, fohász, furfangos
varázsige hiába. Fekete a
vateszi szó meg a szívverés.

VILÁGZENE

Fauszt Bolond Istókkal kart karba öltve ropja,
börduda nyenyérének visszarikolt. Füttyök fonódnak a
fekete szélbe. Szitár, örmény duduk, cigányok száj-
bógóje, arpeggio, havasi kürt, Telemann ezer-csendű
fuvolája. Születő és
múló helyet cserél. Szó, patakcsobogás, kocsmai
dávoria, dübdüb, dadogás, zsolozsma, vulkán-
kitörés robaja, hajnali rigófütty. Talp dobban, csörög
kasztanyét. Örvényben forgó
időtlen idő, futó vizek árnyéka, évszaktalan
év, világtalan világ. Dzselal ed-din Rumi
mármoros dervisei, tibeti bonc csengője, jódl, kantele. Belülről

sötétülnek el a hangok, kívülről újra
megvilágosulnak. Későn? Korán? Ki dönti el?

BOLOND ISTÓK

Szél hátán lovagolni,
ahogy Bolond Istók.
Megpihenni ringó fűszál hegyén.
Beállni a hangyák elszántan masírozó
menetébe. A hold-tányéron visongó bőr-
egerekkel körbe-körbe keringeni. Beleskelni egy
éjszakai ablakon. Feleselni mindentudó
baglyokkal. Vagy inkább, öregedőben,
ahogy Fauszt doktor,
horgadtan bolyongani az idő
fekete labirintusában. Lesni éjféli
órán, ahogy
miazmás gőzöket pöfékel
tégelyében a higany és a kén.

TRÁGÁR BALÁZS, MOLDVAI MISKA

Régi lator lantverők, ti, örökké gyomra-korgók és
fogatlan-vigyorúak. Kanyar országutak vigasztalan
vándorai, csapszékről csapszékre botló fekete árnyékok, vagabund
rímfaragók. Kopott síp, koboz, nyirettyű, kürt és citera horgadt
bajnokai, örökké kaptos potyalesők. Gyakran csattant pedig
felétek a zord „odakünn tágasabb”. Akárhogy is, beavatott
mesterei voltak az áldott anyanyelv
alvilágának: táncrigmusok, pajkos nóták, lakodalmi gajdok, víg
vigalmak görbe-hátú szegénylegényei. Bicegő
Mankóczy Pista, beszédes nevű Trágár Balázs, kőrmöcbányai és
szendrői nevesincs kópé, Moldvai Miska, Pakócsás
Péter, Márton-hegedős. Szolgáltatok, míg végül
fáradt csontjaitok összekeveredtek kanális szennyében a szél-
viharral versenyt vonító kóbor kutyákéival.

SZILVESZTER-ÉJSZAKÁK

Régi pest-budai szilveszter-éjszakák, megfestette-e
kavalkádokat valaki? Az ádáz
papírtrombita-harsogásban, dob-
dübögésben és mézes-mázos tangóharmonika-
kornyikálásban a táncba szökő bolondokat, akik ropták

külön-külön meg összefogódzva, a dzsidás-maszkot öltő
hadfiak, pöfeteg boszorkák és lenge tüllbe
öltözött, tündérlányt imitáló szotyókák. A meredt-tekinetű
telihold alatt lobogó fáklyák fényénél óraszám
tombolt a mámoros hejehuja. Önfeledten
járta a bulldog-képű a bibircses banyával, nyivákoló
macska-szüzikével a turbános basa, miközben
társát kereste a delejes tekintetű
fülesbagoly meg az ingatag-léptű medvemorgó.

TRILLÁZÓ MADARAK

Pierre magával vitt egyszer a Magyar Tudományos
Akadémiára, ahol családi barátjuk, a zenetörténész Sz.
Péter olvasta fel reményteli székfoglalóját, aki a
szüleihez hasonlóan Karácsony Sándor köréhez
tartozott. Kodály elnökölt és Szabolcsi Bence opponálta a
jelöltet. A kusza és nehezen követhető előadásnak valami
olyasféle volt a témája: hatott-e és hogyan a madarak
éneke az emberi muzikalitásra. Amúgy tele volt a fel-
olvasás madárfüttyökkel, tüneményes trillákkal, orgona,
fuvola meg hárfa színárnyalatait idéző pianókkal és fel-
csapó táncritmusokkal. Kodály végül csak annyit
motyogott: sokat nem értett az egészből, ám szerinte
főlöszleges olyan kérdéseket fölteni, amelyekre nincsen és
nem is lehet válasz.

VIGYORI CSONTVÁZ

A főiskola rajz-tanszékén
évről évre megrendeztük farsang
közeledtén a rongyosbált. Mindnyájan
vásott kacabajkákba bújtunk, félszemű
koldusnak öltöztünk, pipás martalócnak, és batyus
vándorlegénynek, bár olyan csórók voltunk, hogy
egyikünk-másikunk akár a mindennapi ringy-rongy
gúnyjában is beállhatott volna maskarának. Miközben
zajlott a dínomdánom, az alkalmi párocskák
ki-kilopóztak a félhomályos szertárba, ahol a
plafonig felhalmozott rajzablák, vak-
keretek és festőbakok közt egy kackiás
Apolló-szobor posztolt meg a
vigyori csontváz.

ÖLELKEZŐK

Összefonódó pár egy maja cserépszobron. Bómellű afrikai ősanya – csupa napfény. Azték édenkert – virágfüzérrel, kunkori kígyókkal és tündérlányokkal nászra-csalogató. Pajzán ábrákkal ékes taoista tankönyv az ölekezésről. Gömbölyded kökénydombi Vénusz. Japán porceláncsupron síp-dob muzsikában szeretkezők. Pompeji freskó póre és csilingelő három csengettyűvel felcicomázott táncosleánya. Görög vázán, csalogányfütytős ligetben nimfákat üldöző, meredtvesszejű faunok. Ingres törökfürdője: lányok kar-láb-öl-hajfonat gubancban. Picasso combjait csábosan kitaró mindenki-babája. Klimt heverőn elnyúló és félálomba szédült, mutatóujjokkal bolyhos ölüket bibirkélő, érett asszonyai.

GYEREKTOLVAJOK

Csöngén éltek még Weöres gyerekkorában a népszokások, a lucázás meg a regölés. Szívesen idézte fel a kolompszónál kántált mondókát: „Luca, luca, kitty-kotty!” és „Haj, regülejtem, neked ejtem!” Feltűntek időnként falujukban mindenféle kósza lelkek, drótos-tótok, tollas zsidók, tenyérjósok meg gólyalábon illegő-billegő mutatványosok, de ráolvasást tudó, gyerektolvaj-hírű vándorcigányok is. Sőt egyszer megállt a piactéren egy toprongyos fűzfapoéta, bizonyos Kiskamondi Német Jóska, Idők Tanújaként mutatkozott be, és felolvasott, pontosabban szólva: elrikácsolt néhány hősszerelmes meg honfibuval átítatott verset.

SLEPP

Egyik első találkozásunkkor megkérdeztem WS-t: katolikus-e, mert erre következtetek a verseiből. Mire ő tiltakozott: nem, nem, ő lutheránus. Jóval később viszont arról mesélt: édesanyja katolikusnak nevelte, katonatiszt apja viszont sehogy, csak örökké korholta éjszakai bagoly-természetéért. Fanyalogva emlegetett két pápista papot: gyakran látta a költő Mécs

Lászlót hófehér szerzetes-csuhában a Margit
körúton, szépasszonyok sleppjétől
követve. Később ugyanitt Balogh pátert, a
rókaképű „békepapot”, aki
behódolt a bolsevik diktatúrának és
Rákosiék reverendás talpnyalója lett.

TIKFASZ PETI

Egyszer, gyerekkorában kis csöngői cimborája, akit
faluszerte Tikfasz Petinek csúfoltak, megetette
WS-t egy mákgalaccsinnal. Huszonnégy órát egy-
folytában átaludt. Szülei amúgy tiltották a szurtos és
mosdatlan-beszédű csavargótól, hiába. Továbbra is
vele járt pecázni a Leánka-patakra. Akkor is ott
látatlankodott, amikor a felnőttek mérgező – tán kender –
levét eresztették bele a csordogáló vízbe, mire a
halak elkábultak és magatehetetlenül paskoltak a
hullámokon. Könnyű volt összeszedni a domolykókat, cigány-
halakat, karika-dévéréket. Kiáztatták őket – az
áztatóvizet többször el kellett önteni. Csak
ezután készülhetett el a csípős
halpaprikás.

ÁLMODOTT KÖLTŐK

Alkonyatkor érkeztünk heti rendszerességgel
WS-ékhez, amikor odalent a városban már kezdtek ki-
gyúlni a lámpafüzérek. Hoztuk a Három veréb
antológiához kért könyveket meg az aktuális
nyomdai levonatokat. „Jönnek az ő-
magyarok!” – rikkantotta rendre Károlyi Amy, aki kaput
nyitott. Sándor ekkortájt kászálódott ki az ágyból, át-
aludta a napot. Mindig éjszaka dolgozott. Valami rojtos
pongyolába bújva kiszaladt a fürdőszobába. Később, már
kávészás közben elmesélte, milyen remek középkori költőt
talált. Ám néha hiába bogarászta a jegyzeteit meg a
könyveket, a poétának nyoma veszett. „Álmodhattad, Sanyi!”
– kuncogott Amy néni, mire ő csak kárvallottan
motyogott, mint egy csínyen kapott kisfiú.

KISFALUDY POHARA

A Paksi Halászcsermelyében
cirfandlit ittunk Weöres Sándorral, és mi-
közben Amy néni
feszengve figyelte, ahogy
becsíp, ő a magyar poéták meg az alkohol
szoros barátságát ecsetelte. Csokonait, Vörös-
martyt, Ady említette, ám a legkirívóbb és leg-
tragikusabb Kisfaludy
Károly esete volt, aki
egyszer állítólag
a zenebonás kocsmában
legénykedésből
elropogtatott és lenyelt egy
üvegpoharat.

LOVAGI TORNA

Volt Weöreséknek mindenféle
macskája, Mióki, Cipcip és Vacak. Egyik cirmos, másik
verestarka, a harmadik koromfekete. Több köze volt
hozzájuk, mint az emberi lényekhez. Azt mondogatta: tanulni
próbál tőlük, irigyli ultrahangokra és levegőben keringő
sugallatokra fogékony érzékeiket. Mióki elő-
szeretettel vonzódott az újságokhoz – figyelmesen
lapozgatta a zizegő papírt. Cipcip éjszaka
puha talpon kószált fel-alá a házban. Vacak viszont, a
vérmes fekete kandúr néha eltűnt. Hiába keresték a
kertben, csak napokkal később vetődött
haza, bicegve, vérző sebekkel össze-
kaszabolva a csábos macska-hölgyek kegyeiért vívott
lovagi tornából.

JÖVEL, KOGUTOWICZ MANÓ

Tágas a mi költészetünk,
betölti a glóbuszt, hiába fognák bizánci
igába – tűnődött WS éjfél felé a pislámpa-
világnál gomolygó cigarettafüstben.
Jövel, Kogutowicz Manó, írtj vers-
térképet, kerüljön rá a latin Berzsenyi, a hellén
Ungvárnémeti Tóth László, az arabosan
kunkorgó Kalmár György, a biblikus Füst

Milán, a német-pedáns Szász Károly meg a
nordikusan méla Tompa Mihály. A pannon
Csorba Győző és Takáts Gyula, a szlávós-érzelmes
Császár Ferenc. Mennyi mindenki elfér a
franciás Határ Győző, meg a
mongol-tatár Sinka István között!

KISÖRDÖG

Egyszer, Fülep Lajos emlegetése közben
Weöresben – szokása szerint – ágaskodni kezdett a
kisördög, és azt találta mondani: „Jó volt
hallgatni őt, de olvasni annál keservesebb.” Károlyi
Amy felhorkant: „Micsoda nyegle fecsegés ez, Lajos
bácsinak sokat köszönhetünk. És – ki tudja – tán ott lapul
hagyatékában a Nagy Esztétika, amin egy életen át
dolgozott!” Ám máskor is kikukucskált belőle a kis-
ördög: amikor Ránki György megzenésítette A hold-
beli csónakost, azt mondta: „Függönyzene...” Ha
becsípett, még Petőfiről is volt egy-két epés szava, aki
hetykén belenézett a Napba, és félig megvakult. Hagyta továbbá,
hogy sanda hívei megpróbáljanak parlagi futó-
bolondot fabrikálni belőle.

CSILLAGKÉPEK

Látomásos költőim, Budáról elűzött bujdosó,
Bornemisza Péter, a kénköves pokol kajlaszarvú
ördögével viaskodó, akit – hogy békét sose leljen – hol
csábosan magát illető szépasszony, hol meg dús
adakozó képében kísértett a Gonosz. Vályi Nagy Ferenc, aki
ámulva nézte a rothadt vízcseppben a mikroszkópi pörge
parányok táncát, odafönn meg a sziporkázó csillag-
képek – a Hattyú, a Lant meg az Aldebaran – közömbösen
elforgó, árvizet és földrengést hozó ábráit. Pesti
magányában antik próféták és mindentudó mágusok inasául el-
szegődött, igazlító Füst Milán. Sosem volt
nyugovásotok e – hol rusztikus lakomákkal, hol kard-
fenő keserűséggel vendéglő – puszta földön, az
idők legalján.

KARDTÁNC

A Szalamanderen, a selmeciek bányász-
ünnepi menetének élén egy roskadt, fekete
gúnyába bújt öreg ballag. Mögötte a
csinnadrattás fúvószenekar. Kecseszakállú déd-
apám is itt vonult egykor a muzsikás
karneváli menetben. Nyomán, a hajdani
krónikás feljegyzése szerint: kardtáncosok, majd
zöldre, fehérre, feketére pingált tizenkét szeleburdi
manó. Aztán a tavasz- meg a tél tündérét követő mágus,
selyemfrakkban, szemén hatalmas ókularéval, hogy meglássa a
hegyek gyomrának kincseit. Bagoly, boszorka, erdő szelleme
követi – szakálla moha, lába kusza gyökér. Éjfélre mámoros
táncba fúl a vigalom. Végül csak néhány fáklya bolyong a
hegyi ösvényeken.

CSIGAKÜRT

Néha leveszik unokáim porlepett
könyvespolcom lim-lomjait: a Dunából
kikotort – tán avarkori – csigakürtöt, az indonéz
düb-düb bőrdobot, a lapuló jaguárral-díszített
perui cserép-csöngettyűt. Vagy épp a
páros sárkánnyal kipingált tibeti rézgongot, a pán-
sípot, meg a kunsági dorombot és a
rovátkákkal kicirkalmazott somogyi pásztor-
furulyát. Kerekedik
csimm-bumm hangzavar, taktusok dadogó
káosza: mákonyos sámánok, rikoltozó
kanászok, dünnögő buddhista
boncok, csillagfürkész indiánok egyszerre
ősvilági és világvégi zenebonája.

PANYIGAI

Kutyák és macskák barátja, panyigai
Sándor, micsoda szörmók
regiment gomolyoghat térded körül a mennyei
margarétás réten. Oda-
gyúlik a félszemű, fogahullató
csipás komondor, régi komád, a bandzsi vizsla, a boka-
kapdosó Leánka-patak-parti puli, a sárcsimbókos
kuvasz, a misinai tacsó, aki újra hátsó lábán billegve

törleszkedik hozzád. Sorra az egész törvényen túli
falka, Isten éhenkórász és
gyülevész serege. És mind a régi cirmosok, csöngéiek, csont-
sovány indiaiak, kaukázusi miákolók, vagy félig-beomlott
római katakombák bujdosói, dorombolva
hempergők és titkokat tudók.

KAJLA BÁBOK

Amikor az óbudai Térszínházban
bemutatták A holdbeli csónakost, Weörest dísz-
vendégül meghívták az előadásra. Túl volt már egy
szélütésen, nehezen mozgott és a figyelme ki-
kihagyott. Ketten vittük fel a lépcsőn Fábián
Lacival – lába a levegőbe kalimpált. Láthatóan
nem tudta, hol van és mi történik vele. Rádásul
tisztelete jeléül a rendező kiültette a nézőtér
közepén magasodó pulpitusra, ami egy-magasságban
volt a színpaddal, ahol színészek és kajla bábok
egyszerre alakították a szerepeket. Ő csak testi
valójában volt jelen. Nem a reflektorfényben libegő
csónakos, ő volt a holdbeli. Magába roskadva szunyókált
az egyszemélyes kakasülön.

A VÖRÖS KÁNYAFA

Jelképe volt WS Muraközi utcai
kertjének a vörös kányafa. Amikor
romladozni kezdett, ahogy
mondta: fadoktort hívott, aki a vizitért
nem fogadott el egy fillért sem, csak egy dedikált
gyerekkönyvet kért az unokájának. Néhány
esztendeig valóban használtak is a tavasszal
virágba boruló görbe fának a kertészi
furfangok és csodaszerek. Ám a költő
halála után újra megkísértette a pusztulás, és egy-két
esztendő múltán már csak elüszkösült
csonkja meredezett a pázsiton, de körülötte
a burjánzó gizgazok közt vígan füttyörésztek a
serteperte feketerigók.

A HEGYI VARÁZSLÓ

Diákjai hegyi varázslónak
mondták Kodály Zoltánt, mert
naphosszat szenvedéllyel barangolt a
Mátra útvesztőjében, botlasztó ösvényeken, leomló
bércek alatt, meg a szélzúgatta fenyvesekben. Hosszan
elemezte aztán a szövevényes
muzsikát, mely ezernyi ezer
százból – madárcsivogásból, patak-
csobogásból, hulló bükkmakk
kopácsolásából, vihar-
zúgásból, rovarszárnyak percegéséből, pattanó
kérges neszéből, lombok súrlódásából – fonódik össze
egyetlen, minden emberi leleménynél
varázslatosabb szimfóniává.

ÁKOMBÁKOM

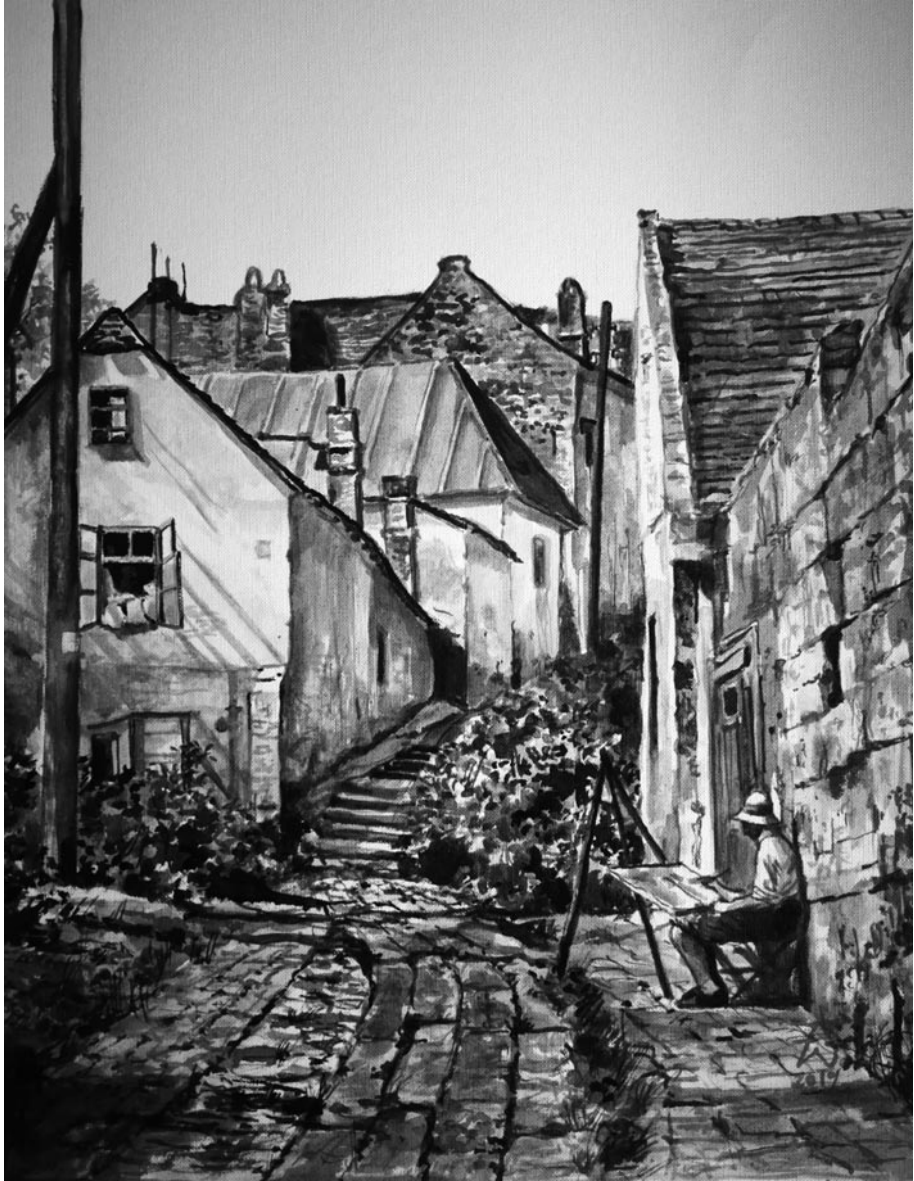
Suhognak-e még félál munkban az angyal-
szárnyak? Éjféli műhelyében
fürkészi-e valaki a higany és a kén
átváltozását, ahogy Paracelsus
nagyálmú utódai, miközben kihálnak a
világból a csodák és dajkamesévé fakulnak az Éden-
kert legendái. Elfogynak a látók is, minek
fürkésznie a sejtelem labirintusát, a feltündöklő
jósjeleket, a szavak szövevényes ígérését – a piac
törvényei mindennél előbbre valók. Valaki tán mégis
megérti az égen bolyongó csillagképek
üdvözlését, a sárgult főlíansok ákombákom
ábráit, és megfejtje a sziporkázó parázson átlélekülő
fémek titkos tanítását.

BOMBAKRÁTER

Még a háború előtt
elvitte Weöres Sándort valaki egy
pesti polgárlakásba a leg-
nagyobb Gulácsy-gyűjteményt megtekinteni.
Olasz kolostorkertet süvegciprusokkal, fanyar
pojácákat, lóháton figurázó artista-
lányokat, margarétás bolondot és
zúzott orrú szerzeteseket. Elborították a
szobafalakat az ismeretlen remek-
művek. Aranybarna vásznon tücsök-arcú
alkimista, görbült rabbi, vásári kikiáltó és
rikácsoló kártyavető. A háború után a
költő elvetődött ugyanabba az utcába: egy bombakráter
tátongott az öreg ház helyén.

CANTUS FIRMUS

Hová igyekszem hetvennégy évesen, nem tudom. Talán
egy fűszál hegyében billegő titkos birodalomba, talán a
cserefa kérge alatt megbúvó vagy a kikeleti széllel
sodródó szárnyas animulák közé, akik
maguk az idő emlékezete. Kavarognak egy menta-
illatú ösvény oldalán, forrás tükre fölött figuráznak a
légben. Maguk a parttalan és emléktelen
tudás. Talán a puszta szélbe, mely az idők
kezdeté óta sodorja a hangokat, hangzás maga is, sodró
pataké, hegyomlásé meg vulkán-
kitörésé, rég elporladt lelkek imáit idéző, halottlátók és
gyökéren tengődő remetéik varázsigéit, melyek
évmilliók távolából is nekem dunnyognak
az elsüllyedt ősvilágról.

1945. február elején a budai Várba és a Viziváros környékére negyvenháromezer magyar és német katona zsúfolódott. Az erősen tagolt védvonal: a Hegyalja út–Krisztina körút–Déli pályaudvar–Margit körút kezdett tarthatatlanná válni. A Széll Kálmán-téri postapalota föld-szintjére az oroszoknak sikerült magukat befészkelni, de az emeleteken még folyt az elkeseredett ellenállás. A támadók kézi-fegyverekkel és aknavetőkkel harcoltak, végül T34-es páncélosokat vetettek be. Nehéztüzérséget nem alkalmaztak, mert azzal elpusztították volna az övéiket is. A csapatok összekeveredtek, a golyózápor senkit se kímélt. A leomló házfalak porfelhői és a robbanások füstje kizárta, hogy az ellenséget a baráti tűztől megkülönböztessék. Pár nap alatt magyarok, németek, oroszok százait saját bajtársaik lötték le. A parancsnokok hiába ordítottak, ugyanazon alakulat tagjai rémült állatokként egymás elől is menekültek. A haláltánc éjjel-nappal szünet nélkül folytatódott, míg a havas-vérmoszkos utcákat holtak ezrei borították.

– Kitartás! – üvöltötte hevenyészett fedezékéből egy százados, németül és oroszul más tisztek is, de a katonák vaktában lövöldöztek vagy próbáltak a kapualjakra húzódva a pincékbe menekülni. A védekezők tudták, a felmentésükre indított januári Konrad hadművelet kudarcba fullt. Arról is értesültek, hogy Hitler és a Wehrmacht főparancsnokság a kitörést kerek-perec megtiltotta. Pfeffer-Wildenbruch SS-tábornok a helyzet reménytelenségére hivatkozva érvelt, ugyanígy Hindy Iván vezérezredes, városparancsnok – hiába. A két főtiszt végül Hitlernek továbbított legutolsó táviratát közösen fogalmazta meg: „Élelmiszerünket felhasználtuk, az utolsó töltény csőre töltve. Budapest védői választhatnak a kapituláció és a harc nélküli lemeszárlás között.”

A február 11-i haditanács után Hindy segédtisztje sebtében egy papírra firkálta az SS Obergruppenführer utasítását: a katonák eldönthetik, kitörnek, vagy megadják magukat. Az elhatározást közölték a főhadiszállással, ezután megsemmisítették a rádió adó-vevőt, értesítették a magasabb beosztású tiszteket, azok sorra az alantásokat, végül a legénységet. A folyamatos pergőtűzben páran megőrültek vagy az öngyilkosságot választották, de óriási többségük a fegyveres távozást választotta.

– Menni vagy meghalni – morogta Tóth főtörzs.

Parancsnoka akasztófahumorrallyal vágta rá:

– Helyesbítek. Menni és meghalni.

Érezte, mind odavesznek, akár maradnak, akár a kitörést választják.

TÓTH LAJOST, EGY CSIZMADIA FIÁT 1940 tavaszán behívták a soproni 7. gyalogezredbe. A mesterséget és a vörösbor ízlelését apja mellett tanulgatta, de a sorozásnak kifejezetten örült, mert a kaptafától és a szőlőben kapálgatástól meg

akart szabadulni. Iszogatni szeretett, nem görnyedni a kisszéken s a tőkék közt fáj-dítani a derekát. Parancsnoka, vitéz Mező Endre tisztiszolgájaként kezdte, az ezredes csizmáit pucolgatta, ingjeit, zubbonyát vasalta, ha kellett, főzött, hébe-hóba egy demizson zweigeltet vagy testes kékfrankost is asztalára tett. – Saját termék! – büszkélkedett, persze kissé borszagú lehelete elárulta, a jó italt maga sem veti meg. Az ezredes felesége a pimasz mosolyú legényért csöppet se volt oda, csakhogy szolgálatkészsége miatt nem támaszthatott ellene kifogást. Mező tudta, embere a cselédkedésnél többre hivatott, de hamar összeszoktak, végül alig bírt meglenni nélküle. Méltányos parancsnokként azonban addig tüsténkedett, míg a húszéves bakát csapatszolgálatra vezényelték.

1941-ben így lett a szovjet frontra kiküldött Kárpát-csoport katonája. A gyors-hadtestben rövid kiképzés után egy Csaba páncélautóba ültették. Hamar rájöttek, az ügyes kezű szívós közlegény a jármű irányítására meg a Danuvia nehézpuska, a Gebauer géppuska és a Solothurn golyószóró kezelésére egyaránt alkalmas, úgyszólván örvezetővé léptették elő. Az összkerék meghajtású Csaba különlegessége az, hogy elől-hátul vezethető, Tóthot nélkülözhetetlenné tette. A 2. gépkocsizó dandár tagjaként a század parancsnoki kocsiját mozgatta, hol a kormányánál, hol a páncéltorony irányzójaként.

Július 27-re a német Dél Hadseregcsoport előretörése a Dnyeszter felé lelassult, a gyors-hadtest bevetése sürgőssé vált. Rakovszky György vezérőrnagy határvadász zászlóaljai először csaptak össze az oroszokkal. A támadás az ellenséget megfutamította, olyannyira, hogy a területet fejvesztve kiürítették, de a csata jelentős magyar veszteséggel járt. A keleti hadszíntér első halottai ott estek el. A Wyszko-környéki dombokon Tóth kocsiját is kilőtték – vagy aknára futott, – mindenesetre a Csaba fölrobbant, ő maga az utolsó pillanatban a toronyból ki tudott vergődni, de a társai bennégték. Az elszenesedő holttestek bűze hosszú heteken át kísértette, míg a harcok úgy-ahogy feledtették. Helyállásáért tűzkeresztben részesült és soron kívül szakaszvezetővé léptették elő. Bajtársai kerítették egy üveg bort, hogy megünnepeljék, de a poharat szomorkás mosollyal letette.

– Megfogadtam, hogy a háború végéig egy kortyot sem iszom.

A közvetlen, jókedélyű Lajos – nekik Laji – régi önmagára már nem is emlékeztetett. Ránca gyűrt arca, görnyedt tartása koránál jó tíz évvel idősebbet mutatott. Valahogy visszahúzódóvá vált, a társalgásban egyre ritkábban vett részt, özvegy apjának levelezőlapot se küldött. – Megtudja, mi van velem, ha szabadságoznak – mondta, azzal odébbállt.

Alakulata végül kijutott a Dnyeszterhez, elfoglalt egy hídfőállást, átkelt és bevonult Kamenyec-Podolszkba. A gyors-hadtestet parancsnokával, Dálnoki Miklós Béla vezérőrnaggyal közvetlen német irányítás alá rendelték, de a támadó hadműveletekbe nem kellett bekapcsolódniuk. Az Ukrainát megszálló erők részeként a magyar országhatár közelében maradtak, feladatuk a katonai közigazgatás megszervezése és a maradék szovjet csapatok megsemmisítése. A mozgékony Csaba páncélautók a hátrálva védekezők százeit s a könnyű ágyúk tucatjait pusztították el, de a T34-es tan-

kokkal nem bírtak. Egyetlen harckocsi elég ahhoz, hogy egy egész dandárt futamítson meg, ezért az üldözést a német Tigris tankokra bízta. Hiába nyilatkozta Sztálin: „A szovjet hadseregben nagyobb bátorság kell a visszavonuláshoz, mint az előnyomuláshoz” a parancs nem a kitartást, inkább a katonák félelmét tükrözte. Azután kiderült, mégsem egészen így van. A német páncélosok támadása Kijev előtt lelassult, majd kifulladt, végül a Sztálin-vonalat nagy nehezen áttörték és kijutottak a Bug folyócskához.

A szakaszvezető addigra megtanulta az oroszokat tisztelni. Lépésről lépésre hátrálva küzdöttek, mint az ördögök. Eleget hallotta, 1921-ben a Rongyos Gárda hogyan verte szét az osztrák csendőröket, végül a nyugati határszél magyar kézben maradt. Apja Sopron környékén Prónay Pál és Héjjas Iván vezetésével harcolt, míg alakulatával a népszavazást sikerült kierőszakolniuk. Az öreg másról se beszélt, közben büszkén mutogatta a pár hónapig létező Lajtabánság államocskája képeslapját. Azóta úgy őrizgette Mannlicher karabélyát, mint egy ereklyét.

Tóthnak azonban nem volt mit őrizgetnie. Alakulata a Bugnál legalább kétezer hadifoglyot ejtett és temérdek fegyvert zsákmányolt, csak hogy véres veszteséggel, köztük tucatnyi páncélautóval. A védekező oroszokat felmorzsolták, de a maradékuk megpróbált kitörni.

A szakaszvezető Merész László zászlós alakulatával ismét jelentős fegyvertényt hajtott végre. Augusztus 6-án az orosz lövészek rajtaütve a hátrálókat nemcsak megriktították, a körülzárt 6. szovjet hadsereg próbálkozását is fölfedezték. A kitörés összeomlott, csapataik megsemmisültek, Tóth pedig arany vitézségi érmet kapott, őrmesterré léptették elő és két hétre szabadságolták. Még nem tudta, otthon mihez kezd, mert a hadszíntér jóformán kifordította a bőréből, de jó érzés volt a háborútól egy időre megszabadulni. A vagonból kifelé nézve örült, hogy a robbanások szagát táj hátramarad, s újra megmerítkézhet a békében.

IDŐSB TÓTH ŐRMESTER A FIÁVAL egy teljes napon át dicsekedett. Vásárlás ürügyén becipelte a városba, az utcákat sorra járták, ismerőseit meg-megállította, közben leste, mit szólnak Lajos kitüntetéséhez. Többnyire lelkesen gratuláltak, de volt, aki épp csak biccentve távozott. – Irigykedik – legyintett az öreg – de látszott, a közöny nagyon is bántja.

Sopronban és környékén a háborúnak nyoma se látszott. Csak egy-egy vonuló alakulat, csapatszállító teherautó meg az asszonyok ijedt arca jelezte, hogy az ország hadban áll. A rádió ontotta a győzelmi jelentéseket, az újságok csupa sikerről írtak, a kávéházak teraszain a helyzetet „szakértő” öregurak elemezték. Az őrmester fejét elfordítva ballagott, nehogy ráördítson valamelyikre. Nem a habzó sört, a tejeskávét és a péksüteményt látta, hanem a szétlőtt falvakat, a kiégett páncélosokat, a csonkolt hullákat, az elcsigázva menekülőket meg a görnyedten vánszorgó hadifoglyokat. Ehhez képest a város békéje már-már gúnyolódásnak tűnt.

Az egynapos dicsőséget estefelé a vén csizmadia meglegelte. Lajira mordult: a munka a szőlőben nem vár, hajnalban ki kell menni. Az érlelődő fürtöket ne

az izzasztó hőségben kötözzék és permetezzék. A hordókat a hűvös pincében ráérnek délután kénezní meg a prést és a kádat tisztogatni.

- Kár, hogy vissza kell menned – sóhajtotta.
- Ne nekem ríjon. A parancsnokkal beszélje meg.
- De jó kedved van Laji!
- Fenét jó...

Másnap a szőlőben sem akart a háborúról társalogni. Eleinte örült, hogy behívták, de a pusztítást hamar megutálta. A rettegés a víjjogó repeszektől, egy-egy váratlan robbanás és bajtársai halála éjszaka sem hagyta nyugodni. Az öreg előtt persze titkolta, mert a madárpittyegést hallgatva, s a zöldellő hajtások közt a fűszeres levegőt szimatolva az öldöklést elképzelní se könnyű. Tudta, az öreget boldogítja, hogy jó termés ígérkezik –, akkor minek rontsa a hangulatát? Azt is tudta, apjának hétfőn vissza kell mennie. Újabban főképp tisztí csizmákat varr, a munka hegyekben áll. Csak annak örült, hogy a szőlőben magára marad s nem kell a présházban az öreg szuszogását hallgatni.

Így is sikerült meglepnie. Egy korty bort se volt hajlandó inni. Apja végül ráébredt, Laji gyökeresen megváltozott. Nem ugyanaz a mosolygós siheder, aki az ezredes tisztiszolgájaként derűsen végezte a dolgát, élvezte a cselédlányok bámész pillantását, kihúzott egyenes derékka jött-ment, sapkáját a szolgálati előírás ellenére félreccsapva viselte és szeretett feszesen tisztelegni.

- Végül az öreg rákérdezett: – Mi van veled fiam? Nem ízlik a katonaélet?
- A háborúban egy nap száz évvel ér föl. Maga is tudja.

Apja komoran bólintott. Két évig a galíciai fronton szolgált, újabb egy évet a Dolomitokban a Piave mentén, végül belépett a Rongyos Gárdába. Csak azt a két hónapot emlegette, mert ott jött rá, mi a különbség a hódítás és a honvédelem közt. Sörétre töltött puskáját nagy ritkán, legfőljebb a dézsmáló seregelemek ellen használta, amúgy a műhelyben őrizgette, hogy legyen mivel kérkedni.

Másnap hajnalban kurtán elkészöntenek, az öreg biciklire pattant és elkarikázott. Az őrmester távolodó apját úgy nézegette, mintha utoljára látná.

VISSZAÉRKEZÉSEKOR A BAJTÁRSAK lelkes kézzázással, ölelgetéssel fogadták. Távollétében a dandár az umanyi ütöközet során meggyöngült, a páncélaút- és a gépkocsiallomány karbantartásra szorult, az utánpótlás kétszáz kilométerrel hátramaradt. Ráadásul a német Dél-Hadseregcsopórt súlyos veszteséget szenvedett. Dálnoki Miklós Béla vezérőrnagy hadműveleti szünetet kért, csakhogy a főparancsnokság támadást rendelt el, hogy az újabb szovjet kitörést megakadályozza. Sikerült Nyikolajev városát elfoglalni, de az oroszok a bekerítést elkerülve rendezetten visszavonultak és védelmi állásaikat a Dnyepernél rendezték be. Ám a szakasz az őrmesternek nemcsak ezért örült. Szemtanúként számoltak be a huszárság rohamáról, mellyel Mikecz Kálmán őrnagy ezrede az oroszokat szétszórtá és fejvesztett menekülésre készttette. Négy sikertelen gyalogsági támadás után nyílt terepen, folyamatos tűz alatt, égő gabonátáblák füstjében nyargalva ölték-vágtak, a sebesülteket letiporták, végül az ellenség

pánikszerűen megfutott. A szárnyakat féltucat páncélcocsi biztosította, de a győzelmet a huszárság vívta ki. A németek a karddal és rövid karabéllyal hadakozókat erős kétellyel fogadták – merthogy a lovasság rég elavult –, de az elsöprő roham láttán fedezékeikből kiugrálva, ordítva éljeneztek. A dicsőségből jutott a Csaba páncélaútók legénységének is, kivált, hogy a higgadt őrmester visszatért. Hozzáértése és egyértelmű parancsai az embereket megnyugtatták, mi több, valahogy rájuk ragadtak. Könnyebb vele harcolni, mint nélküle, már-pedig háborúban ez számít, semmi más.

Csakhogy az öröm hamar lelohadt. A hiányos fegyverzetű gyorshadtestre bízták, hogy 200 kilométeres szakaszon tartsa a Dnyeper-kanyarulatot a túlpárti szovjet ágyútűzben és aknazáporban. A robbanások a védőkörlet állományát szinte megtizedelték. Tóth alakulata öt nap alatt hatszáz fős veszteséget szenvedett. Harc ekkora véráldozattal még nem járt. A katonák fásultan végezték a dolgukat, a tréfálkozás egyik órától a másikra megszűnt. Már a holtakat se számoltgatták. Az embereket csak a túlélés foglalkoztatta és az, hogy így-vagy úgy hazakerüljenek.

Végül Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök elérte, hogy a leharcolt seregettestet kivonják és hazaszállítsák. A Donyecig még eljutottak, de számukra az ukrainai harcok véget értek. A mérleg: közel négyezer halott, sebesült és hadifogoly, harminc repülő, az összes harcokosi és könnyűpáncélos megsemmisülése a magyar hadvezetést elborzasztotta és cselekvésre készítette.

Az őrmesternek szerencséje volt; az utolsó héten bokaficammal a tábori kórházba szállították. A pusztulást átvészelte, de alantasai mind meghaltak vagy hadifogságba estek. Lelke mélyén számított rá, de keserűségét hazafelé menet a vonaton alig bírta visszafojtani. Többnyire a peronon ácsorgott, nehogy meglássák.

OTTHON NAGY NEHEZEN ÖSSZESZEDTE MAGÁT és Panzerkampfwagen, azaz Tigris nehézpáncélos kiképzésre jelentkezett. Megelégette a Toldi, a Csaba és a Turán könnyű harcjárművek hiányosságait, azonfelül feltámadt benne a bosszúvágy. Tudta, a halál személytelen s a harc velejárója, mégis fölizzott benne, mint huzatos kemencében a parázs. Csakhogy a németek egy darab Tigrist sem adtak. Nekik is szükségük volt rá, mert Leningrád ostromakor túl sokat vesztek. Az őrmestert egyhetes eltávozás után kiképzőként előbb Párkányánára, majd Budapestre, az Aréna úti laktanyába vezényelték, ott töltötte napjait nyakig olajosan. A városba nem járt ki, hétvégén Sopronba utazni sem volt kedve, úgyhogy a szálláson maradt, szakkönyveket olvasgatott, néha a bajtársakkal tereferált, nem a harcokról, inkább a páncélos típusok hátrányairól és előnyeiről meg arról, ki mit tervez a háború után.

Tudta, csizmadia sose lesz belőle s a szőlőbe se megy vissza kapálni. Valahogy megkeményedett s az is megfordult a fejében, autószerelőnek vagy gépmesternek áll, netán hivatásos katonaként folytatja. Csak egy dolog dühítette föl: ha az újoncok háborús élményeiről faggatták.

– Ne kérdezzessenek – morogta. – A fronton lesz alkalmuk megtudni.

– No de őrmester úr...

– Semmi de! Hallották! Futólépésben indíts a gyakorlótérre!

Végül mégiscsak elballagott a Népligetbe nézelődni, megismerkedett egy cukrász kisasszonnyal, szabadidejében vele találkozgatott s a boltban is fölkereste, míg elunta és más nő után nézett. Lányok-asszonyok sorra követték egymást, de egyik viszony se bizonyult tartósnak. Szolgálatát a hadszíntér és a laktanya kiáltó ellentéte jócskán megnehezítette. Magát is meglepte, hogy mindinkább unatkozik. A tiszték, az altisztek és a legénység viszonya olykor függelemsértéssel jár, de az összeütközést kerülte. Azzal foglalkozott, hogy a lehető legjobban végezze a dolgát, kérészéletű kapcsolatait harag nélkül fejezze be s hogy felettesei előléptetésekor gondoljanak rá. A nők pénzbe kerülnek, márpedig aki túl sok halált látott, annak az üzekedés életadó. Kiváló parancsnokként leszerelése szoba se jött, maga sem akarta, végül 1944-ben Észak-Erdélybe vezényelték. A románok átállása az oroszokhoz a Magyar Honvédség összes tartalékát mozgósította, köztük az újonnan kiképzetteket is. A Kárpátok hágóinak lezárása égetővé vált, ami Tóthot sem hagyta érintetlenül. Szinte örült, hogy ismét harcolhat. Nem igazán találta a helyét, sivár kapcsolatait is megutálta, úgyhogy készülődött, mint vőlegény az esküvőjére. Újabb egybekelés a halállal, de vállvonogatva tudomásul vette és frissen előléptetett törzsőrmesterként a Kolozsvárt gyülekező hadtesthez vonatozott.

A szerelvényen az ismerős rossz érzés fogta el, de igyekezett kiverni a fejéből. Az érintetlen táj, a völgyekbe zárt zsindeletű falvak, a zömök templomok, a harangszó és a legelésző csordák békét sugalltak. A fenyegetés ugrásra kész állatként a láthatár mögött lapult, de morgása eljutott a vasútig s még tovább. Távoli ágyúdörög, robbanás, gyalog és szekéren menekülő parasztok mind azt mutatták, a háború hamarosan eljut a határra. Az újoncok össze-összesúgtak, de rájuk se hederített. Úgy érezte, már rég nincs vesztenivalója.

Így aztán – hosszú ideje először – zárkózottságát föladva hajlandó volt tréfálkozni. A székely határőr zászlóalj pár katonájával már-már barátságba keveredett. Csodálkoztak, hogy egy korty pálinkát se hajlandó inni, amúgy a ritkán mosolygó törzsőrmestert nemcsak befogadták, meg is kedvelték. Egyikük a viccekből kifogyhatatlanul sűrűn megnevelte.

– Törzsúr – kezdte – azt ösmeri, hogyaszongya: a legény kérdi az apját, látott-e Turánokat?

– Hogy a fenébe ne! Ettem is belőlük!

– Énnye idesapám! Az vasból van!

– Akkor csak láttam.

Tóth nem akarta a legényt kijavítani, mondván, nem vas, hanem páncél. A tréfa jól sült el, s ez a fő. Azok is röhögtek, akik ismerték és várták, hogy a legény folytassa.

– Hát a kútról és az öreg góbéról hallott-é?

– Mondja.

– A vénség részegen bebukik a kútba. Addig ordít, míg a család kirohan, leengednek egy kötelet és nagy nehezen kihúzzák. Ahogy fölbukkan, a nevetéstől majd visz-

szaesik. Kendet mi lelte? – kérdi az asszony. Azon röhögök, ha a kötelet elengedtem vón, mind segre estek!

A legény folytatta volna, de Tóth úgy döntött, a szakaszt maga is megnevetetti.

– Na, egyet én is mondok, ha már ilyen szépen összejöttünk. Egy vegyes utász alakulat hidat épít a Maroson. A német azt mondja: kétfelől kezdjük, az gyorsabb lesz. Meglássák, egy centit se hibázik. Mire a magyar: mi is kétoldalt csináljuk. Legfölbjebb egy millimétert tévedünk. Végül a székely: mink ugyanúgy. A német meg a magyar összenéz: na és középen hogy találkoznak? A székely fitymálva: ha találkoznak, jó, ha nem, lesz két hidunk.

A katonák görnyedtre nevettek magukat, elvégre a saját fajtájukat elég jól ismerik. A sikerült tréfa miatt Tóthot végképp a szívükbe zárták, persze nem látványosan. Épp csak a szemük csillogott, s ha tehetik, a hátát is meglappogatják. A hadseregben az altisztek ritkán népszerűek, hát még egy törzsőrmester, a zászlóstól csak két fokkal alább, de Lajos az alakulatba úgy betagozódott, mint olajozott váltóba a fogaskerék. Tudták, egy-egy bevetés kimenetele rajta múlik, nem annyira a magasabb rangúakon. Élet-halál kérdése, s az nem kicsiség.

Még beszélgettek volna, de a tájon végiggörgött egy fülsiketítő robbanás. A légnyomás a katonákat földre verte, a záporozó föld egyik-másikat a sisakjáig beterítette. Ahogy a dörgés elhalt, föltápaszkodtak és rohantak a fedezékbe, de a viccelődő baka nem jutott odáig. A következő aknagránát repeszei föltépték a hátát, eltalálták a gerincét, egyet rándult, azzal kiszenvedett. Csak akkor jöttek rá, amikor a füst eloszlott. Arccal a földre borulva, vérében heverve látszott, nincs értelme kimenni és a lövészárokba vonszolni.

Nemsoká megjött a visszavonulási parancs. A hátrálás augusztus 26-27-én védekező-elhárító harcokkal folytatódott, közben az oroszoknak sikerült átlépni a határt. Hat kilométer mélyen nyomultak be, ezzel a háború elérte Magyarországot. Mire a szovjet 7. gárdahadsereg lövészei és a 23. harcokosihadtest tankjai átjutottak a Békás-szoroson és Gyergyószentmiklós határába értek, Tóthot a páncélelhárítókhoz vezényelték. Ott tudta meg, kikkel csatáznak és nagyjából mekkora erővel állnak szemben. Akkor megszületett a döntés: támadás Dél-Erdély ellen, hogy a Kárpátok hágóit biztosítsák. Tóthot visszavezényelték az újjászervezett 2. harcokosi hadosztályhoz. Ismét egy Turán, majd egy Toldi könnyűtank parancsnoka lett. Irigykedve bámulta a németek nehéz Tigris páncélosait, de azokat magyarok nem vezethették. Friessner vezérezredes már-már beleegyezett, de a Wehrmacht főparancsnokság az átképzés nehéz-ségeire hivatkozva nem járult hozzá. Közben a Marosvásárhely térségében gyülekező csapatokat Artur Phleps SS-tábornok irányításával arra utasították, hogy délkelet felé törjön előre, és verje szét a románokat. Végül a 2. magyar hadsereg átkelt az Aranyoson és elfoglalta Tordát. Másnap átjutott a Maroson is. Tóthék könnyű tankjaikkal a román grancsárokra nemcsak megfutamították, jó hatvan kilométerrel vissza is vetették, Dicsőszentmártonnál kijutottak a Kis-Küküllőhöz, s végre letáborozhattak.

Jó érzés volt a menekülő románok hátát látni. Tóth páncélosának áttüzesedett csöve s a felforrósodott motorolaj büze nem számított. Kesernyés mosollyal hallgatta, hogy a löveg hűlés közben pattog, elnézegette a legénység széles vigyorát, a füstökormos arcokat s hogy körbeadnak egy üveg bort. Nem kínálták, mert tudták, kurtán visszautasítja. Bár az ütközet után főtörzsőrmesterré előléptetett parancsnokkal szerettek volna koccintani, fogadalmát tiszteletben tartva meg sem kísérelték. Ő meg odébb lépett, üres tekintettel az eldobált román fegyvereket bámulta és azon tépelődött, a csata legfőljebb lélegzetvételnyi szusszanás. Az oroszokat nem győzték le, márpedig óriási túlerejükkel előbb-utóbb betörnek Észak-Erdélybe, a Partiumba, végül az Alföldre s onnan nincs megállás.

– A jó kurva anyjukat – morogta csak úgy, maga elé.

Volt miért káromkodnia. A 4. hadtest támadását szeptember elejétől halogatták, végül beindult és sikerült Aradot elfoglalni, de fönnakadt a román erődrendszeren. A páncélosok a folyó völgybe sem tudtak bejutni. Bár az oláhok hátráltak, megjöttek a szovjet csapatok s a hadszínteret lángoló katlanná változtatták. Az állások sorra robbantak föl, a legénység és az ágyúk megsemmisültek. A kavargó füstben az ellentámadást meg sem kísérelték, ráadásul a szovjet nehéztüzérség a visszavonulást jócskán megnehezítette. A katonák hiába reménykedtek, a záporozó lövedékek kilométerekre az arcvonaltól is pusztítottak. S ez még csak az offenzíva kezdete volt.

TÓTHOT LEHARCOLT ALAKULATÁVAL 1944. október közepén kivonták a frontról s a túlélőket a sebesültekkel együtt Budapestre szállították. A szerelvények gyászmenetként csattogtak, kihalt állomásokon, néptelen falvakon keresztül, míg eljutottak a Nyugati pályaudvarra. A kopár tájat nézegetni sem volt érdemes. A holt bajtársak emléke úgy megülte az emberek lelkét, hogy a hazatérésnek sem tudtak igazán örülni. Rettegtek, hogy az összeomlás az országot maga alá temeti, házastul-családostul-mindenestül.

A hadkiegészítő parancsnokság a főtörzsőrmestert visszarendelte az Aréna úti lakanyába, majd egy Toldi könnyűpáncélossal a Várba irányították. A magyar–német csapatok védelmi állások kiépítésébe kezdtek, gerendákkal, homokzsákokkal, az átjárókba telepített szögesdróttal, miegyébbel, noha tudták, a szovjet nehéztüzérséget és az aknavetőket nem soká tartja föl. Tóth ugyanúgy cipekedett, mint a legénység. A munkába ezúttal a tisztek is bekapcsolódtak. Élethalálharcra készülődtek, noha belátták, az ellenállásnak esélye sincs. Ha az oroszokat pár hétre meg is állítják, a főváros bevétele csupán idő kérdése. A remény egyre halványabban pislákol, végül csak azért nem aludt ki, mert a félelem a parancsmegtagadástól és a németek lázas buzgalma kitartásra ösztönzött. Legtöbben abban bíztak, hogy a hadvezetés Budapestet nyílt várossá nyilvánítja, leteszik a fegyvert s az öldöklő ostromot hadifogsággal megússzák. Bár a túlélést az sem garantálja, inkább a pusztulás egy meghosszabbított változata, a hirtelen halálnál mégiscsak jobb.

A szovjet gyűrű december 24-én, karácsony napján bezárult. A katonák fásultan készültek a Szentestére, közben a Waffen SS-csapatái a Csíkos udvaron fölállítottak

egy méretes fenyőfát, úgy-ahogy földszítették és négyszögbe sorakozva elénekelték az Erikát meg a Heilige nacht-ot. Őket a Pestről és Dél-Budáról odáig halló ágyúdörgés se zavarta. Alig néhány magyar csatlakozott hozzájuk, nem csak azért, mert a szöveget nem ismerték –, kedvük se volt hozzá. – A Vár nem az övék – morogta a főtörzs. – A másét kockáztatják. Velük és miattuk döglünk meg.

A többiek hallgattak.

Az eget még légvédelmi reflektorok pásztázták, de a város sötétbe merült. A kihalt utcákon lélek nem járt, az emberek már rég behúzódtak a pincékbe és dideregve várták, hogy a bombázás folytatódjon. Nappal nyilas őrzőjáratok jöttek-mentek, de sötétedés után a félelem éppúgy rájuk kövesedett, mint bárki másra. Ők is látták, nincs menekvés. Aki tehetett, civilbe öltözött, mások fölmentek a Citadellára vagy a Várba s próbáltak a katonák közt elvegyülni. A palotaszárny udvarain támadt zsidóság, a gépágyúk, a lőszeres ládák, a golyószórók, az aknavető, a közlekedést nehezítő teherautók meg a föl-alá futkosók zűrzavara földühítette a legtapasztaltabb tiszteket is. Hiába az ordító parancsok, a fejtelenség mindenüvé beférkőzött, míg nagy nehezen valamiféle kapkodó renddé alakult át.

A főtörzsőrmester látott ilyent a fronton, nem is nagyon lepte meg. Csak azon csodálkozott, hogy még vannak, akik hisznek a védekezésben. Bár alakulatával mindent megtett, próbált kiigazodni az ellentmondó utasítások közt s a fegyelem se bomlott föl, a katonák lassúsága és üres pillantásai a hangulatról mindent elárultak. A Rádió fölmentést ígért, s hogy az utánpótlást légi úton biztosítják, de alig néhány vitorlázó repülőnek sikerült a Vérmezőn leszállnia, végül meg sem kísérelték. A szovjet légvédelem zárótüzében kigyulladtak, vagy vissza kellett fordulniuk. A lövegkezelők a sétány mellvédjéről látták, egy gép a Sas-hegy oldalába csapódik, s az éhező lakosság a roncsot megrohanja. Remélték, hogy élelmiszert is szállít, csak hogy a meredek lejtőn megbillent, egy hangos recsenéssel megindult, az útjába kerülőket eltiporta, a rakomány szétszóródott.

A katonák elhűlve nézegették. A civilek halála elborzasztotta a legkérgesebb szívéket is. Egy alantasa Tóthra kérdezett:

- Főtörzs úr, ez a kezdet vége, vagy a vég kezdete?
- Találja ki. Nekik szegényeknek nincs tovább. Nekünk se nagyon.

Elfordult és bosszúsán odébbállt. Mit mondhatott volna? Mindenesetre elhatározta, harc nélkül nem adja meg magát. Ki-ki tegyen, amit akar, de ő kitar az utolsó tötényig. A gyors halál semmivel se rosszabb, mintha baromként a vágóhídra hajtják. Eleget hallott a szovjetek rémtetteiről, egy támadó hadsereg tagjaként kíméletre különben sem számított. A háború a katonákat bedarálja, míg önálló akarat nélküli tömegként pusztítanak, férfit-nőt, asszonyt-gyereket egyaránt. A bomba- és az ágyútűz nem válogat.

A Budára összevont csapatok feszülten várták, hogy a frontális támadás megkezdődjön. Addigra a hidakat a németek fölrobbantották, a Dunán piszkosszürke jégtáblák sodródtak, a roncsoknak nekiverődve föltorlódtak és recsegve-ropogva imbolyogtak tovább. Roham várható Észak és Dél-Budáról is, de egyelőre csak

a messzehordó lövegek tüzeltek, az aknagránátok a levegőben robbantak, a katonák a sívító repeszek elől a föld alá húzódtak s a közelharcra készülődtek. Tudták, fogytán a lőszer és az élelmiszer, utánpótlás nem várható. Hitler Budapestet erődde nyilvánította, a főváros elhagyását megtiltotta, így Pfeffer-Wildenbruch SS-tábornok és Hindy Iván vezérezredes a szovjet ultimátumot kénytelen volt elutasítani.

Február elején az oroszok a Sas-hegyről már a Citadellát lőtték. Óriási erőkkel minden irányból támadtak, végül a magyar–német csapatokat beszorították a Várba és a Krisztinaváros környékére. A csata utcáról utcára, házról házra folyt, egyre szűkülő sávban. Lángszóróikat is bevetették, márpedig annál rémületesebb fegyver nincs. A harminc méteren belül hatásos eszköz a katonákat elevenen égeti el, legjobb esetben örökre megnyomorítja. A fölgyújtott emberek sikolyánál borzasztóbbat elképzelni se lehet. A cső egy buhhanással beindul, a láng kilövell és széles körben pásztáz.

A védekezéshez a katonák taposóaknákat telepítettek, de az nemsokára elfogyott. A támadást a németek kézigránátokkal és Schmeisser géppisztolyokkal, a magyarok karabéllyal és Madsen golyószórókkal próbálták elhárítani, csak hogy takarékoskodniuk kellett a lőszerrel is. Érlelődött az elhatározás: így vagy úgy kitörnek.

A felderítők február 10-én jelentették, a szökést az oroszok az Ördög-árokknál megerősített állásaikban várják. Ennek ellenére a döntés pár órán belül megszületett: a csapatok a távozást három hullámban fogják megkísérelni. Előbb az SS-ek, majd a német páncélos alakulatok tagjai és a légierő földi személyzete, végül a magyar katonák és a nyilas csoportok. A kitörést nagyjából közel húszezer fegyveres választotta. Az ostrom során több mint hatvanezer katonából ennyi maradt életben.

A hadvezetés a magyar parancsnokságot a távozásról másnap kora este tájékoztatta: a rohamot 21 órakor az Olasz-fasor felé indítják. Onnan kell eljutniuk Zugligetbe, a Hármashatár-hegyre, majd a pilisi erdőkbe.

A kitörő alakulatokat már a Széll Kálmán téren megtizedelték. A csapatokra záporoztak a gránátok, a nyomjelző lövedékek meg a leomló törmelék, de a maradék nagy nehezen kijutott a fasorba s vaktában tüzelve nyomultak tovább.

A főtörzsőrmestert legénységével egy könnyű harckocsiba ültették. Két tank közül az egyik neki jutott. Tudta, amint lehetséges, elhagyja és gyalogvást próbálkozik. A járműnek esélye sincs, hogy az orosz páncéltörő ágyúk tüzét megússza. Elég fölrobbant harckocsit látott ahhoz, hogy katonáit figyelmeztesse, az első adandó alkalommal ugorjanak ki. Csodával határos mód sikerült a téren átvergődniük. Csikorgó láncalpakkal csaknem a Szent János kórházig jutottak, a motort a fogaskerekűnél leállították s az utolsó sorozatot kilőtték – egy orosz géppuskafészket telibe találtak – végül kikászálódtak és rohanvást szétszóródtak az üzem épületek közt. Embereit a főtörzs akkor látta utoljára.

Egy támfal mögött bölcsen kivárt. Leste, hogy két robbanás közt mikor támad szünet s meddig kavarog a füst, akkor föl pattant és ide-oda szökellve a fák közé futott. Megint kivárt, újfent nekilődült, olykor hasra vetette magát, föl pattant és rohant lélekszakadva, míg eljutott Zugligetbe. A szovjet vonalakat nem hagyta maga

mögött, de az ellenség nem a völgyre, hanem a Budakeszi útra és a Hárshegy nyergére összpontosítva a német Tigriseket és a kísérő gyalogságot támadta. A sötétben menekülő Tóth senkinek se szúrt szemet.

Megállt, a levegőbe szimatolt, próbált tájékozódni, majd fától-fáig bujkálva tovább osont. Hajnalig el kellett érnie a pilisi erdőket s ott várakozni, hogy sötétedés után bejusson egy sváb falucskába, amit az oroszok még nem szálltak meg. Lévén soproni, úgy-ahogy ért németül, bár erősen bízott benne, hogy nem lesz szükség rá.

A katonák erőltetett menetnek nevezik, de a főtörzs annál többet tett. Virradatig hol sietősen talpalt, hol futott, végül kimerülten összerogyott. Később nagy nehezen behúzódtott egy havas gödörbe, némi hullott falevelet kotort magára, elvackolódott és üres szemmel bámulta a vöröslő eget. Végül zavaros, nyugtalan álomba merült, kora délután magához tért és úgy döntött, indul tovább. Mögötte a fegyverdörgés egyre halkult, de Nagykovácsnál újfent fölerősödött. Innen tudta, hogy másoknak is sikerült kijutni. Egy órával később látta, a Remete hegy oldalán pár tucat német összehúzóulódva védekezik. Megfordult és az ellenkező irányba, Piliscsaba felé tartott, hogy a golyó- és aknazáport elkerülje. Semmiképp sem akart a halálraítéltekkel közösködni.

Az erdőn még egy éjszakát töltött, hajnalban merev tagokkal föltápázkodott és próbálta kitalálni, merre induljon tovább. Lassú léptei ropogtak a hóval-avarral fedett ösvényen, időnként megállt, tájékozódott és fülelt a távoli robbanásokra, de a fák csöndje, nagy ritkán a madarak csivitelése megnyugtatónak tűnt. Már éhséget sem érzett. Inkább azon tűnődött, hogyan kéredzkedjen be egy falusi házba, kaphatna-e civil ruhát, kevéske zsoldját elfogadják-e, röviden: vállalják-e, hogy elbújtatják. Sok jót nem remélt, de ha nincs más, meg kell próbálni.

A dombok közt meglátott egy aprócska települést. A környéken oroszoknak nyoma sincs, az úton csak egy szekér zörgött el, amúgy a táj kihaltan látszott. Egy darabig nézelődött, végül elszánta magát és nekivágott. A falucskának még a névtábláját se nézte meg. Végül is mindegy: bárhol befogadhatják vagy elkergethetik. Itt is, ott is kockáztatnia kell. Bár a szolgálat eddig is próbára tette, gyűlölné, ha azok után, hogy a tűztengerből sikerült kijutnia, fogságba esik vagy szó nélkül lepuffantják.

Némi habozás után géppisztolyát, a tartalék táraikat és oldalfegyverét a hóba hajította. A maga részéről a háborút befejezte, úgyhogy semmi szükség rá. Azután lassú léptekkel megindult. Kinézett magának egy takaros parasztportát, közben alaposan szemügyre vette az udvaron sürgölődő gazdát meg egy fejkendő asszonyt, a színbe tolt szekeret, hátul az istállót és a csürt. A falu egyetlen utcája kihaltan látszott, de a kertekben mozgolódtak, itt-ott elbőgte magát egy tehén. Készültek a hajnali fejésre, fát aprítottak, a kéményfüst az égre kanyargott, az istállóban dobogtak a lovak, épp-úgy, mint békeidőben.

Sok éves tisztelgés után Tóth a mozdulatot is elfelejtette, de észbe kapott és sapkáját levéve beüvöltött: – Aggyon Isten jónapot!

A gazda megfordult és jámbor halványkék szemével csodálkozva meredt rá. Egy darabig fürkészte, végül megszólalt: – Főtörzs úr, fogadjisten. Mi járatban?

– Menekülök.

– Tegye föl a sapkáját. Az első háborúban én csak tizedes voltam, de a rangjelzést fölismerem. Tessen beljebb kerülni. Még nincsenek ruszlik a faluban.

Tóth beballagott a pitvarba, az asszonynak nagyot köszönt, szétnézett és várta a folytatást. Most minden a házaspáron múlik. Addig ácsorgott, míg a gazda megszólalt:

– Gyöjjön be és ötözzön át. Adok egy kezelábast. Nem éppen új, de megteszi. Ne lássák egyenruhában. A szomszédokkal majd közlöm, pesti rokon.

A főtörzs levetkőzött, fölhúzta a kezelábast meg egy rongyos bekecset, kalapot nyomott a fejébe, aztán asztalhoz telepedtek, pár falatot ettek, végül az öreggel kiballagott az udvarra. Rozsdás gépek, egy daráló, eke, csoroszlya takaros rendben várták, hogy a tavaszi munka megkezdődjön. A főtörzs csak annyit mondott:

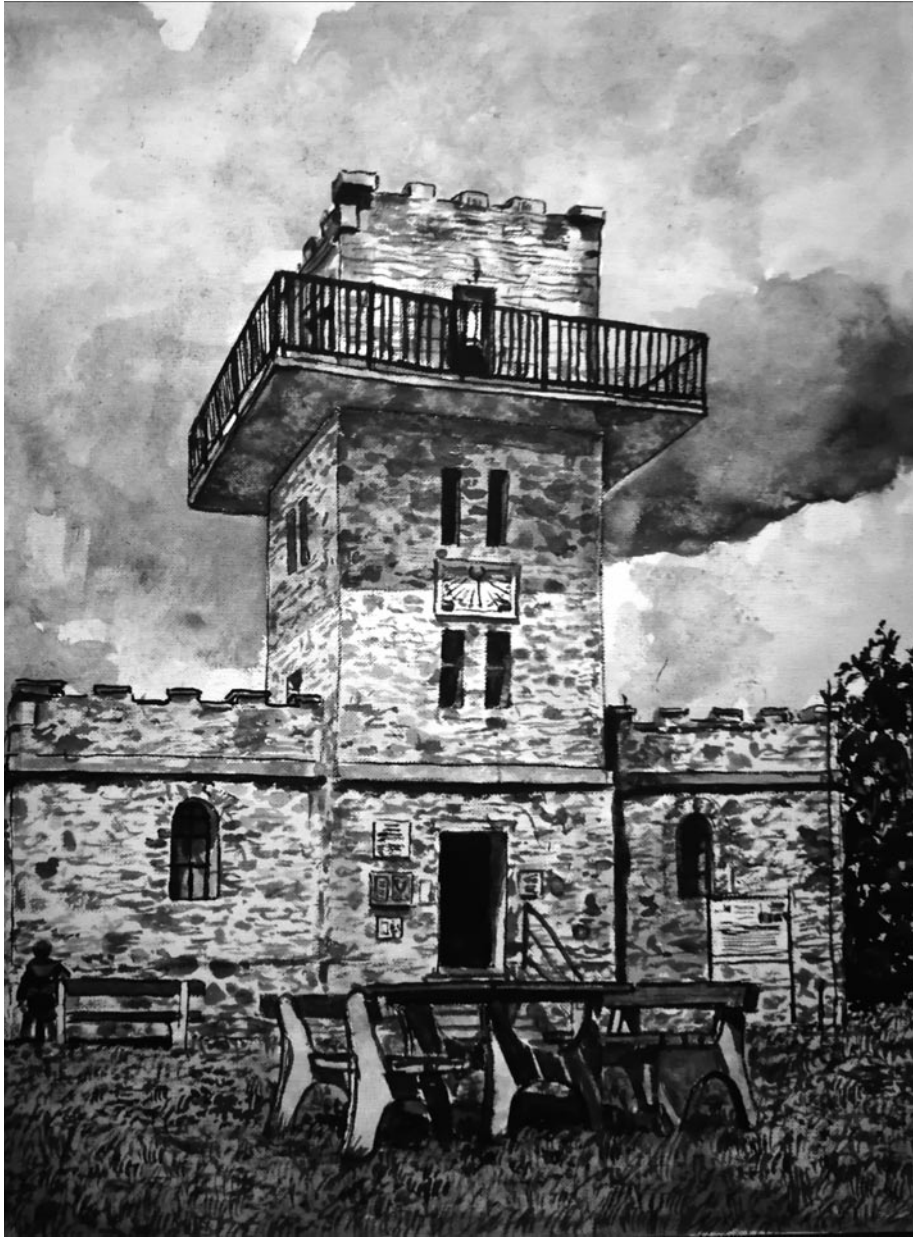
– Szóljon Lajosnak.

Kézfogással bemutatkoztak, Tóth pár szerszámot kért, azzal nekiállt a darálót szétszedni. Az öreg oda-odapillantva látta, igencsak ügyeskező. Nem kellett elmagyaráznia, melyik alkatrész mire való. Estére a daráló úgy festett, mint újkorában, csak a lepattozott zománccal nem tudtak mit kezdeni. Lajos a gépeket pár nap alatt rendbehozta, majd az öreggel kiganajozták a lóistállót, fölásták a kertet, szétterítették a trágyát, azután jött a többi munka. Közben a falucskán átvonult egy szovjet páncélos alakulat, de a parasztokra rá se hederített. Másnap-harmadnap a tankokat végtelen sorban gépkocsizó lövészek követték, végül a település hosszú hetekre csöndbe merült.

Március közepén hirtelen kitavasodott, a táj fölélédt, a fák kezdtek lombot eresztetni. A hó a laposokban is olvadásnak indult és apró csermelyekben csordogált. A napsütés a sarat fölszárógatta, a gazdák kimentek a határba szétnézni. Lajossal nem sokat törődtek, csakis a maguk bajával. Szinte minden családnak volt halottja, eltűnt vagy hadifogságba esett hozzátartozója. Elég volt őket siratni, nemhogy Strasserék rokonával foglalkozni. A gyermektelen házaspár boldog volt, hogy egy munkás kézzel szaporodtak.

Májusban eljött az ideje, hogy az erdőben heverő hullákat elföldeljék. Jóformán lépést se tettek, hogy ne találjanak egy-egy tetemet, elhajított puskát, lőszeres hevedert, magyart, németet egyaránt. Húszegynéhány sírt ástak, a végébe eszkábált fakelesztet szúrtak, tetejébe nyomtak egy rohamsisakot, hazaballagtak és nekiálltak dolgoztatni. Végül az öreg összehívta a gazdákat és kérte, hogy a holtak emlékére a faluszéli kápolnába szervezzenek gyászmisét. Vállalta, hogy fölkeri a piliscsabai plébánost, tartsa meg, utána prédikáljon a hevenyészett temetőben is.

A pap a kápolnában németül beszélt, de a síroknál az imát magyarul mondta el. Az istentiszteletre eljött az egész falu, kétszázegynéhány férfi, asszony és pár tucat kisgyerek, a szertartást szótlán végigállták, majd görnyedten távoztak. Csak annak örültek, hogy a háború véget ért, éjszaka vagy pirkadatkor nem kell ágyúörgésre ébredni, az oroszok elvonultak, s az embereket robotra sem hajtották.

Estefelé a házaspár kiült a pitvarba. Addig nézegették a csillagokat, míg az öreg erőt vett magán és beszólt Lajosnak, jöjjön ki. Nem könnyen fogott bele, de csak kimondta:

– Mintha a saját gyerekünk lennél. A Jóisten vezérelt hozzánk.

A legény kesernyésen mosolygott, az öreg végül rákérdezett:

– Mik a terveid? Nálunk addig maradsz, amíg akarsz.

– Az nem megy. Legkésőbb nyár végén hazautazok. Hátha a helyzet rendeződik.

Asse tudom, mi van apámmal. Szüksége van rám.

– Ebben a házban halálunkig helyed lesz.

Több szó nem esett, egy jóccakával elköszöntek s ki-ki a maga helyén elvackoló-
dott.

TÓTH AUGUSZTUS KÖZEPÉN TÁVOZOTT. Nem akart hosszan búcsú-
kodni, de a gazda a falu végéig kísérte. Lajos megígérte, amint teheti, küld egy leve-
lezőlapot, hogy tudassa, jól van, kezét ráztak, azzal a legény vissza se nézve elballagott.
Egy lovaskocsi bevitte Budára, végül ismerős helyszínen, a szétlőtt Déli pályaudvaron
talált egy teherszerelvényt. A forgalmista tíz pengőért fölengedte. Pár átszállással így
vergődött el Sopronba.

Első útja a műhelybe vezetett. Megvénült apja egy szót se szólt, csak reszketve
átölelte, Lajos nagy nehezen kibontakozott s a sámlira telepedett. Némán méregették
egymást. Ennyi idő után nehéz volt belekezdeni.

Az öreg tudta, a háborúról hiába faggatná. Csak egy kérdést tett föl:

– Mihez akarsz kezdeni?

– A fene jobban tudja. Örülök, hogy élek.

Jó, hogy az egyenruhád lehúztad. A város hemzseg az oroszoktól.

– Láttam. Mégis, kicsináljak? Kergessem el őket?

Egy sort hallgattak, végül az öreg tovább próbálkozott:

– Bezupálsz az új hadseregbe? Elvégre főtörzs vagy.

– A megszállók itt vannak. Itt is maradnak. Elvtársaikkal se szolgálók.

– Hátha megbecsülnének.

– Maga is éccaka akar napot látni... Éngem meg a hozzám hasonlókat nem kímél-
nék. Asse kizárt, hogy elhurcolnak. Mink magyar katonák kutyák vagyunk. Nyáron
is jöhet ránk dér. Nem várom, hogy a ruszkik, mint a molyt, lépten-nyomon meg-
tapsoljanak.

Föltápszkodott s menet közben csak annyit szólt vissza: – Járok egyet.

Lehajtott fejvel, nehéz szívvel róttá az utcákat. A város csöndes rettenetbe merült.
Az emberek sietősen talpaltak, ki tudja hová, a szovjet járőröket nagy ívben elkerül-
ték, ha másképp nem, beléptek egy kapualjba és várták, hogy a szakasz elhaladjon.
Tóth ezzel se törődött. Sajnálta, hogy apjával kurtán-furcsán bánt, de keserves élmé-
nyei még nem üledtek le. A pilisi falucska nyugalma meg a házaspár barátsága vala-
melyest könnyített a lelkén, de a vonatozás Sopronba elkeserítette. A kiégett mezők,
a lebombázott házak, állomásépületek, szétlőtt magtárak meg a kilométereken át

húzódó szántatlan gazos föld láttán úgy érezte, ebből nem lesz föltámadás. Végül borús gondolatait elhessegetve akaratlanul is a Szent Mihály-templom előtt találta magát. Oda a lábát öt éve be se tette, de most elhatározta, egy sort mé-gicsak fohász-kodik.

Egy kéz megérintette a vállát, hátrafordult s majdhogynem Mezőnébe ütközött. Az ezredes felesége bánatosan pillantott rá. Sötét kalapja, fekete ruhája, özvegyi fátyla mindent elmondott.

– Nahát Laji! Nem hittem, hogy találkozunk!

– Naccságos asszonyom... Én se.

– Szegény uram meghalt. Nyugdíjzták, de a határban eltalálta egy repesz. Látni akarta, hogy harcolnak a mieink. Hiába könyörögtem, maradjon otthon. Holnap tartjuk a gyászmiséjét. Eljön?

Naccságos asszonyom, magától értetődik. Az ezredes úrnak, első parancsnokomnak hálaival tartozom. Köszönöm, hogy szólni tetszett.

Az asszony arcán legördült egy súlyos könnycsepp s majdhogynem elsírta magát. Vonásait végül összerendezve keserűen folytatta:

– Naplót írt. Utolsó heteit nekem kéne megfogalmaznom. De tudja Laji, nincs magányosabb hely egy üres papírlapnál. Nem boldogulok vele. No de ez legyen az én gondom. Maga mihez óhajt kezdeni?

– Visszamék csizmadiának. Van dolog a szőlőben is.

– Egy arany vitézségi éremmel kitüntetett főtörzs? Mi is tudtunk róla!

– Naccságos asszonyom. Vár a kaptafa meg a tőkék. S most, ha megbocsát, Isten önnel. Holnap a misén találkozunk.

Civil ruha ide vagy oda, feszesen tisztelgett és nehéz léptekkel távozott.

1946–48 között csak a tíz főnél nagyobb létszámú gyárakat és üzemeket államosították, de a Tóth-műhelyt szerszámostul-anyagostul kisajátította egy szövetkezet. Apa és fia tovább dolgozhatott, rendelést is fogadhattak, de a bevételt fillérre ellenőrizték. Be kellett fizetniük a közös kasszába, éhbérüket abból kapták. A gyöngye minőségű bőröket, a cérnát meg a ragasztót a központ szállította. Az ócska anyagok miatt az öreg addig kesergett, míg Laji rávette, költözzön a présházba. A szőlőt 1949-ben betagozták a frissen megalkotott termelőszövetkezetbe. Lajos egy hétvégén kibiciklizett, de apja addigra felkötötte magát. Az öreg oda szeretett volna temetkezni, de szó se lehetett róla. A területről a tsz-elnök és a hatóság intézkedett. Az egykori főtörzs végül a soproni Teherfuvarozó Vállalatnál gépkocsivezetőként helyezkedett el. 1981-ben agglegényként onnan ment nyugdíjba.

A FESTŐMŰVÉSSZEL NÉMETH KATALIN BESZÉLGET

Az utóbbi időben reflektorfénybe került a munkásságod, *Isten és a világ* címmel tavaly reprezentatív album jelent meg szakrális műveidről, amelyben a Szépművészeti Múzeumban őrzött, eddig Leonardói műhelymunkának tartott, *Madonna gyermekkel és a kis Keresztelő Szent Jánossal festményről* is olvasható egy 46 oldalas tanulmányod, amelyben azt bizonyítod, hogy az mégsem műhelymunka, hanem Leonardo saját kezű alkotása. Erről a felfedezésről a Magyar Művészetben, a Kortársban és az Életünkben is írtál, más médiumok mellett a Kossuth Rádió és a Magyar Kurír is foglalkozott a témával. Ezek aprójából tekintsünk együtt vissza életutadra.

Mi volt az a tényező, külső vagy belső hatás vagy családi vonatkozás, ami a képzőművészet felé fordított?

Családomban előtte nem voltak művészek, egyszerű földműves családból származom, Gombkötő Antal nagyapámat ezermesternek tartották, húgommal, Tóth Livia iparművésszel együtt tőle származtatjuk kézügyességünket. Kiskoromban, amikor még nem kötött le a szentmise szertartása, illetve még nem nagyon értettem a prédikációk lényegét, mindig a templomunk mennyezetét bámultam, amit Steffek Albin szombathelyi festőművész festett ki a két háború között. A festészet iránti vágy valószínű ekkor fogant meg bennem.

Egyértelmű volt számodra, hogy az általános iskola elvégzése után a budapesti Képző- és Iparművészeti Szakközépiskolában folytatod a tanulmányaidat?

Általános iskolai rajztanárom, Pungor Zoltán, figyelt fel a budapesti iskolára, az ő tanácsára felvételiztem oda. Már alsósként átjártam a másik iskolába, ahol Pungor Zoltán a felsősöknek tartotta rajzsakkörét, így figyelt fel rajzkészségemre, tehetségemre. Egyébként minden rajzversenyből kizárták az akkori munkáimat, azzal az indokkal, hogy felnőtt készítette. Óvodás koromban tűnt fel, hogy másként örökítem meg a világot, mint csoporttársaim, amikor azok fordított seprű-szerűen rajzolták a fát, én pedig mindig vékonyodó és elágazó struktúraként.

* Németh Lajos művészettörténésznek 1970-ben jelent meg ugyanezzel a címmel egy tanulmánykötete, amiben a képzőművészet 19. századi gyökeres változásait veszi sorra.

Szüleidekhez írt leveledet, amit a harmadik sikertelen főiskolai felvételi után írtál, beszerkesztetted az Isten és a világ című könyvedbe. Mi volt az az erő – a tudat, a hit, a tehetőség, ami mégis arra ösztönzött, hogy további próbálkozásokat tegyél, ami aztán sikerrel járt?

Itt el kell mondanom azt, hogy a művészeti szakközépiskola harmadik osztálya végén, volt egy kiállításunk a KISZ klubban, az A és C osztályoknak közösen, ahol a kiállított munkák egyharmada az enyém volt. Én ekkor már olajjal festettem, portrékat, önarcképeket, tájképeket. Érettségikor a Képzőművészeti Főiskola tanárai azt mondták a munkáimra, hogy ezt a fiút felvételi nélkül felvesszük. Ezek után persze nehéz volt feldolgozni a sokadik sikertelen felvételit, így az elhatározásom még szilárdabb lett, a vasat megedzik.

Mi volt legfontosabb útravaló, amit a Képzőművészeti Főiskolán kaptál, ami végigkísért egy életen át? Egyáltalán volt ilyen?

Végül Sarkantyú Simon osztályába kerültem volna, de ő szeptemberre megbetegedett, így osztályait Sváby Lajos vette át, ő lett az én mesterem, illetve diploma előtt közös megegyezéssel elváltak útjaink, és Blaski Jánoshoz irányított át, nála diplomáztam. Sváby nagyszerű ember és tanár volt. Bernáth Aurélhoz hasonlóan (akit ő búcsúztatott halálakor a sírnál) intellektuális élmény volt nála egy korrektúra. A konkrét feladatból kiindulva, a szakmai, kompozíciós fogásokon túl, kitérte ismeretinket, a művészetet mindig összefüggéseiben tárta elénk. Ezt a mintát követem én is három évtizedes pedagógiai munkásságomban. Ugyanakkor be kell vallanom, látva a kortárs képzőművészet mai helyzetét, hogy nagyon nehéz tanítani mindezt, mert olyan gyors az elévülési idő, az újabb és újabb nemzedékek egyszerűen nem tartanak erre a művészet-bölcséleti tudásra, és pragmatikus képalkotási praxisra igényt.

A főiskola után absztrakt expresszionizmus szellemében alkottál. Égi és földi impulzusok szerepet játszottak-e abban, amely az ars sacra – szent művészet felé fordított, hogy alkotásaid éteri esztétikát sugallnak?

A főiskolai műtermekben ért bennünket a heftige malerei irányzat, Hegyi Lóránd innét, közülünk válogatta a Frissen festve kiállítások résztvevőit. Nekem ez nagyon furcsa és szokatlan volt, idegenkedtem ettől a direkt trendkövetéstől. Ezért fordultam akkor az absztrakt expresszionizmushoz és az akcióművészethez. De mindez már a főiskolai évek végén történt, mert előtte végig a tájkép műfaji határainak kiszélesítésével foglalkoztam. A táj elváltozása kiállításaim később erről szóltak. Az is érdekelt, hogy egy kép miként lehet egyszerre konkrét, figurális, és absztrakt, elvonatkoztatott. A fordulat az ars sacra felé a főiskolai évek után történt már, ez egyrészt összefügg a rendszerváltással, úgy gondoltam, most már lehet, másrészt kiürültek számomra a gesztusfestészet lehetőségei, nem akartam ismételni magam. Valami újat szerettem

volna létrehozni, még Sváby mondta egyszer korábban, hogy „Csaba, maga egy új stílust fog teremteni”.

Túlnyomórészt fekete-fehér képek szerepelnek a kiállításaidon, festészetedre jellemzőek a négyzetesen megkomponált monokróm képsorozatok. Egyesek szerint túl komor ez a világ. Te nem így gondolod?

Kicsit pontosítanék, a fekete-fehér helyett használjuk a monokróm jelzőt, vagyis fekete-tel és fehérrel megtört színűek a képeim. Ez egyébként onnét ered, hogy gyermekkoromban mély benyomást tett rám az alkony, amikor a körülöttünk lévő világ fokozatosan elveszíti színeit. A fekete és a fehér egyébként mindenütt a gyász színei, modortalanság színesbe öltözni, ha valakit gyászolunk, márpedig ma épp európai kultúránkat gyászoljuk. A négyzetes képforma már a főiskolai évek alatt érdekelt, több képem is készült akkor e formában. Békét, rendet, nyugalmat áraszt a négyzetes, meditációs képforma. A fekete keret Malevicsre utal, aki Fekete négyzetével felszámolta a táblakép tradícióit. A gyászkeret tehát mementó is, az elhalt, elpusztított művésztől, amit a hatalomra törő avantgárd végzett el. A négyzeten belüli képidézet számomra interpretációt jelent, tehát újra megjelenítek egy korábbi, mára halott festményt. Az erre ráfestett latin szó, vagy mondat ehhez a képhez való viszonyulásom lenyomata, korunk reflexiója a köztes időn át. A latin Európa szakrális nyelve, de a tudományos világnézet számára is mindmáig nélkülözhetetlen. A képparafrázisok európai identitásunk alappillérei. A modernitás mindezeket megkérdőjelezte, elvette és ezzel egy olyan légüres teret alakít ki, amiben már nincs oxigén, megszűnik az élet alapfeltétele. Mi legalább annyira vagyunk európai nép, mint keleti, elég, ha az archeogenetika legújabb kutatásait vesszük számba, tehát igenis van közünk az európai önzonossághoz. Jung beszél kollektív tudattalanról, tehát egy olyan identitásról, ami mindannyiunkban közös. Festészetem lényegében erre a közös gyökérzetre irányul.

A Kemenesaljai Művelődési Központban a nyáron mutattad be a majdnem teljes Miatyánk képsorozatodat. Feltűnt, hogy többségében női szereplői vannak ezeknek a festményeidnek. Érdekelne, hogy ez miért van?

Az egész Miatyánk képciklusomat szerettem volna bemutatni, de Pápán egy készülő másik Miatyánk kiállítás miatt három kép kimaradt ebből. XVI. Benedek pápa utalt arra, hogy milyen erős a Biblia képisége, szinte látjuk magunk előtt az olvasottakat. A Millenniumkor a textilművészek a Himnuszt, nemzeti imádságunkat ábrázolták. Én a 2006-os Szombathelyi Képtárban megrendezett kiállításomon József Attila verseinek képpárhuzamait tártam fel a költő festőművész kortársainak parafrázisai által. Tehát az írás, a vers képpé konvertálása nem újkeletű számomra. A Miatyánk ciklusomban talán azért szerepel annyi női szituáció, mivel anyaként, Évától Szűz Máriáig a nők közelebb állnak Istenhez, a létezés, az életet adás misztériumához.

XXI. századi hangon múlt századok művészetének egyetemes értékeiről vallasz. Felmerült e már benned, hogy szakrális terekben is kiállítsd az alkotásaidat?

Az embernek vannak vágyai, céljai, amiket el szeretne érni, az öttusázó Balczó András mondta, cél-orientáltak vagyunk. A révkomáromi Limes Galéria egy egykori templomtér, felemelő volt itt kiállítani. De általában kevés ilyen van, mert a templom elsősorban a liturgia tere, és ez így van jól. Az más kérdés, hogy a világi kiállítótereket a kiállításaim átváltoztatják szakrális térré. Ez az átlényegülés azért fontos számomra, mert, mint az előbb utaltam rá, a létezés misztériuma igényli, hogy ne csak a templomban érjen el minket ez az evidencia.

Mit tartasz alkotói tevékenységed céljának, hogyan fogalmaznád meg ars-poeticádat?

A Miatyánk sorozatom jónéhány képének van egy alcíme is: Isten csöndes jelenléte életünkben. Ezt tartom fontosnak megjeleníteni, eljuttatni az emberekhez. Hit és értelem évezredek óta szimbiózisban él bennünk, ez olyan, mint a fény és a víz, mindkettő nélkülözhetetlen a földi élethez. Itt Európában az elmúlt évszázadok alatt oly mértékben távolodtunk el istenképünktől, istenhitünktől, ami lassan megkérdőjelezi emberi mivoltunkat. Ha van küldetésem, akkor az, hogy ezeket a folyamatokat visszafordítsam, helyreállítsam azt, amit elvesztettünk, illetve megtagadtunk. Egy tavaly festett képem címe: Európa halott, mi öltük meg. Az eredeti képen Van Gogh egy elhagyott, és emiatt romossá vált templomot festett meg, ez korunk szimbóluma. A virágok, a növények elvesztik színüket, ha meghalnak, ezen a képen az okkerek és barnák uralkodnak, földszínek – porból lettél, porrá válsz. A keresztényellenes erők kétszáz éve a hit elpusztítására törekszenek Európában, mi azzal, hogy teret engedünk és ma is engedünk ennek a folyamatnak, cinkossá válunk ebben. Nietzsche nagyon jól tudta, mit beszél: Isten meghalt, mi öltük meg. Az Isten nélküli Európa, illetve világ borzalmasabb, mint a történelem bármelyik időszaka, mivel saját képére teremtette az Isten az embert, és ha ezt megtagadja, szörnyszülötté válik. Az alkotásokra lefordítva tehát Simone Weilre kell odafigyelniünk, amikor azt mondja, hogy „az ihlettől teremtett szavaknak, tetteknek sugárzása van, ami szeretetre ösztönzi a legföldibb szíveket is”. Ez mozzgat engem is, ebben hiszek.

Milyennek látod a képzőművészet jövőjét és abban saját szerepedet?

Ahhoz a nemzedékhez tartozom, akik megélték a művészet önfelszámolását, különösen a rendszerváltás utáni három évtizedre gondolok, amikor az utolsó transzcendens, metafizikai szál is elszakadt. Ma olyan művészet vesz körül bennünket, ahol nincsenek már művek, csak tárgyak. Művészet művek nélkül? Heidegger figyelmeztetett ugyanis arra, hogy a mű mű marad, míg Isten nem hagyja el azt. A művészetet sikerült véglegesen elidegeníteni az embertől. Egy művész életművének megítélése

túl van az emberi jelenségen. Sokszor évtizedek, néha évszázadok kellenek ahhoz, hogy ezen a téren minden a helyére kerüljön.

Mit jelent a Munkácsy-díj a számodra?

Életem hátralévő részében egy térségben, hazámban kiemelt a névtelenségből. Egyedül Istené a dicsőség.

Mennyire vagy elfogult a saját művészeteddel szemben?

Mivel tanítok is, szükségszerű az objektivitás elsajátítása. Kiállításszervezőként, kiállításrendezőként is mindig ezt gyakoroltam. Úgy gondolom, képes vagyok objektívan látni magamat, munkásságomat.

Mitől jó festő valaki?

Erre Csontváry azt válaszolta, aki „soron van”. A festészet, akár a költészet, ezen a tájon, itt a Kárpát-medencében még ma is küldetés. Legfontosabb parancs: „Mindenek fölött légy hű magadhoz, és így, mint napra éj következik, ál máshoz sem léssz”.

Melyik a nehezebb, festeni vagy festészetet tanítani?

Az érem két oldala, egyik feltételezi a másikat. Ugyanakkor az egy általános igazság csak, hogy „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené”. Az örök élethez ezen túl kell lépni, nem szabad megkötni a napi kompromisszumokat. Azért nehezebb tanítani, mivel, mire megszerzi a tanítási tapasztalatokat valaki, addigra azok túlhaladottá válnak, itt a 15 év is, ami a nemzedékek közt van, soknak számít. A Képzőművészeti Főiskolán ugyanannyit tanultunk egymástól, mint mestereinktől, és ez ma is így van. Természetesen a tanítás lényege a példaadás, ha ez nem működik, nem beszélhetünk pedagógiáról.

Egyértelmű volt e számodra, hogy a nagyvárosi művészlet után visszaköltözzél Vas megyébe?

Igen, habár a diploma megszerzése után visszavártak a Szépművészeti Múzeumba, ahol előtte dolgoztam. Teljesen tisztában voltam azzal, hogy én csak a gyökereimnél létezhetem. Azzal csak később szembesültem, hogy ezzel a döntéssel szinte teljesen „leírtam” magam, vagyis Magyarországon csak Budapest számít.

Visszatérve a Szépművészeti Múzeumhoz, és a már említett ott őrzött festményhez, hol tart ez a felfedezésed?

A földi időszámításon kívül létezik egy égi időszámítás, „ahogy a csillag megy az égen”, ahol egy év nem annyi, mint itt a földön. 2020 tavaszán eufórikus volt a felismerés, hogy az a bizonyos festmény Leonardo saját kezű alkotása. Ma teljes nyugalomban és bizonyossággal ezt ugyanígy gondolom. Leonardo kisgyermekként szeretetet csak édesanyjától, Caterinától kapott. Amikor ő végül férjhez ment, Leonardót nagyszülei nevelték. Amikor ők elhaltak, apja Verrocchio műhelyébe adta, tehát akkor sem vette magához. Apja annyira nem törődött vele, hogy ekkor már 14 éves volt, majdnem, hogy túlkoros egy bottegához. 1476-ban, harmadik házasságából születik csak törvényes fia ser Pierónak. (Leonardo ma nem születhetne meg, félezer évvel ezelőtt még minden megfogant élet szent volt Európában.) A művész ekkor már 24 éves, féltestvérét és mostohaanyját meglátogatva rajzol és fest először Madonnákat. Egyben az is tudatosul számára, hogy immár örökségre nem számíthat, végleg önállósulnia kell, rá egy évre otthagyja Verrocchiót, atyai jóbarátját, és saját műhelyt nyit. 1478 januárjában megbízást kap, hogy a Signoria épületének Szent Bernát kápolnájába fessen egy Madonna-képet. Valószínű ehhez készülnek a Metropolitan Múzeumban őrzött kompozíciós vázlatok, ami a budapesti festmény előképe. A rajz egy hazalátogatás alkalmával készülhetett, talán egy szomszéd kisfiú lehetett náluk, akivel féltestvére, Antonio játszott. Antonio ekkor másfél, 2 éves volt, kb. ennyi idősök a gyermekek a Szépművészeti Múzeum festményén is. A feltételezések szerint ebben a szerződésben is benne volt ser Piero jegyző keze, mint a későbbi Háromkirályok imádásában is. Az utóbbiról tudjuk, mennyire előnytelen volt Leonardo számára. 1481 őszén, amikor kiderül, hogy Lorenzo de' Medici Leonardót nem küldi el IV. Sixtus pápához a vatikáni kápolna kifestésére, egyértelművé válik számára, hogy Firenzében nem becsülik kellőképp. Leonardo kb. két, két és fél évet vállal szerződéseiben megbízásai teljesítéséhez, tehát 1481-re már nagyjából el kellett készülnie a Szent Bernát kápolna oltárképével. Azonban mivel a vatikáni projektből kihagyták, úgy dönt, elhagyja Firenzét, és a Signoria kápolnájának oltárképét referenciamunkaként magával viszi Milánóba, ahol Lodovico Sforza egy évvel korábban magához ragadta a hatalmat. Milánóban talán még dolgozik a Szent Bernát oltárképen, mivel az első megbízását csak 1483-ban kapja, amit ma a Sziklás Madonna párizsi változatával azonosítanak. A Szépművészeti Múzeum festménye tehát nagy valószínűséggel, ezzel a Szent Bernát kápolna oltárképpel azonos, időben megelőzi az Uffizi Angyali üdvözlete, és a Verrocchio Jézus megkeresztelésének angyala, a Benois Madonna, közvetlenül pedig a Szent Jeromos és a Háromkirályok imádása. A közvetlen utána készült kép pedig a Sziklás Madonna Louvre-ban őrzött változata. A gyermekeket itt is azonos korúnak festi a budapesti képen láthatókkal, mivel térben is eltávolodott immár korábbi családjától. A Szépművészeti Múzeum festményét Leonardo tehát 26 és 28 éves kora között készítette, tehát egy eddig ismeretlen ifjúkori fő művének számít. Az alapos képelemzés, a stíluskritikai érvelések és az indirekt bizonyítások az említett írásaimban olvashatók. A labda immár nem az én térfelelőn pattog. Isten malmai lassan örölnék.

Köszönöm a beszélgetést.

BOBORY ZOLTÁN

Verscsokrot „Algernonnak” –

EGY PARLAMENTI FELSZÓLALÁS NYOMÁN

Költőtársaim
kiáltás vagy könyörgés
hallgatni vétek

Királyválasztás

Cirkusztánban választások lesznek.
Lázban az egész miniállam...
Zászlókba, színes plakátokba öltözött
város, falu, gyűlést gyűlés követ.

Leghangosabb a CIV-párt,
a Cirkusz Igaz Világa tömörülés...
„Reszkess hatalom, mi jövünk!”
Ezt skandálják, ahogy mennek
végig az utcákon, tereken,
két kocsmá közt egyre vérmesebben

Elöl a vezér, munkaruhában,
hatalmas felálló orrú cipőben,
piros – egyre piroslóbb – orral,
és vastagra húzott ajakkal.
Fején mintha korona is díszlene.
Ja, ő a király. A „Cirkusz Királya”.
A manézs fenegyereke – mondják...

A hús fős tömeg – négy gyerek –
örjögve ünnepel. A legidősebb
homályos tekintettel mutatja
bérma-kereszt levelét: *én is Királyom!*

Közben megérkezik a cirkusz kocsija.
Az oroszlánketrecet gyakorlott
mozdulatokkal állítják a „CK” köré.
(Szinte hallani a vérszomjas ordítást...)

De a király bezzeg csendes, alázatos!
A legények ordítanak:
Csend! Kuss! Szólni kíván! S lón...
Hangja remeg. Szemében bűnbánat.
Zsebéből hamu kerül elő –
néhányan elájulnak – és ő szórja,
egyre szórja fejére a szürke port.
A forgatókönyvben: porhintés.

Aztán jön a kígyóbúvölő!
A CK elégedett. Bár látott ő már ilyent.
S látni véli a kígyózó sorokat,
akik ünnepelni fogják őt a siker után,
amikor is kezdődik minden újra előlről:
az igazmondás reggel, délben este.

A cirkuszenekar tust húz, vége.
Felhangzik a végső ének és száll, száll,
újra a magasba, szállna a végtelenbe...
de megdörren az ég: skandalum, csalás.
Itt mindennek vége!

Le kell váltani ezt a népet,
egy cirkuszszerető közönségre.

Ezt üzeni a CK, a cirkusz királya,
a szirénázó rohamkocsiból.
Fején papírkoronával.

Az „ex” ünnepel

Most nincs az orrán piros pingponglabda,
ormótlan cipőjét is hivatalában hagyta.
Komoly képet vág. Következik a himnusz.
Bal keze jobb mellén, s mintha énekelne...

Szeretné, ha a fél világ látná – igaz hazafi!
A másik fele meg azt, hogy jobban ment
az ünnepeken az internacionálé...
Arca meg-megrándul, ideges egy picit.

A szózat előtt átkerül a kéz a bal oldalra,
lehet, két szíve van. Oldalanként egy...
Válasszatok: értetek dobog mindegyik.
Két szívvel szeretem hazámat – nagyon is!

Újra idézik szellemét...

Hogy csillog újra melleteken
a sok színes jelvény!
Kiváló... meg Hűség... meg Egy az utunk...
Csak a szemetek fénylik jobban,
fölényesen, büszkén, ahogy kell(ett)
és sunyin, persze, ahogy illik.
Na, és a gumigerincetek...
mint régen, piros szőnyegen
s néha szélén, sorban...
Egyenes, előre... egyenes, előre,
parancsra, intésre – padló, plafon.
Kigúvadt, alázatos szemekkel.

Csak ránk néztetek mindig másként.
A vattázott hivatali ajtók küszöbén
– *majd megnézzük, mit tehetünk...*
Öltönyösen, nyakkendősen, mindenek
körüli Krasznaja Moszkva...
Ja, a csodálatos Békevonat!
Óh, be jó újra idézni szellemét,
a hányázzagot és a nyalás dalát...
Ide és ma, mikor újra följön napotok.
Hogy a szoba túlsó ablakán süt be?
Miből áll a másik világra kinézni?
Ott is kinéz némi hatalom,
meg pénz, meg egy kis dicsőség.
Dicsőség neked nyugat,
meg persze, most már Isten,
és közeli közel-kelet
meg távoli vad vad-nyugat.
Nem megmondtuk? Előre ország népe,
csak előre, amerre mutatják az utat...

Gondoljátok, a győzelem napjai jönnek?
Talán lesz hozzá némi szava a népnek.
S ha Isten megáld végre minket,
mehettek újra le a pincébe, meg
hogyan is mondják felétek – a lecsóba.
Aminek, hiába, no, a szagát
vinnétek magatokkal könyvtárba,
galériába – jó vannak ilyenek –?

Mi meg valahol rózsafüzért morzsolhatnánk
csendben motyogva verseket, amiket szabad.

Ha hagyjuk! Ha hagynánk!

A gárda veteránjának panaszai

Előre ország népe...
a rosseb egye meg,
hogyan is van tovább?
Ezek tehetnek róla,
lassan mindent elfelejték.
Pedig mennyit énekeltük!
És micsoda ünnepek voltak...!

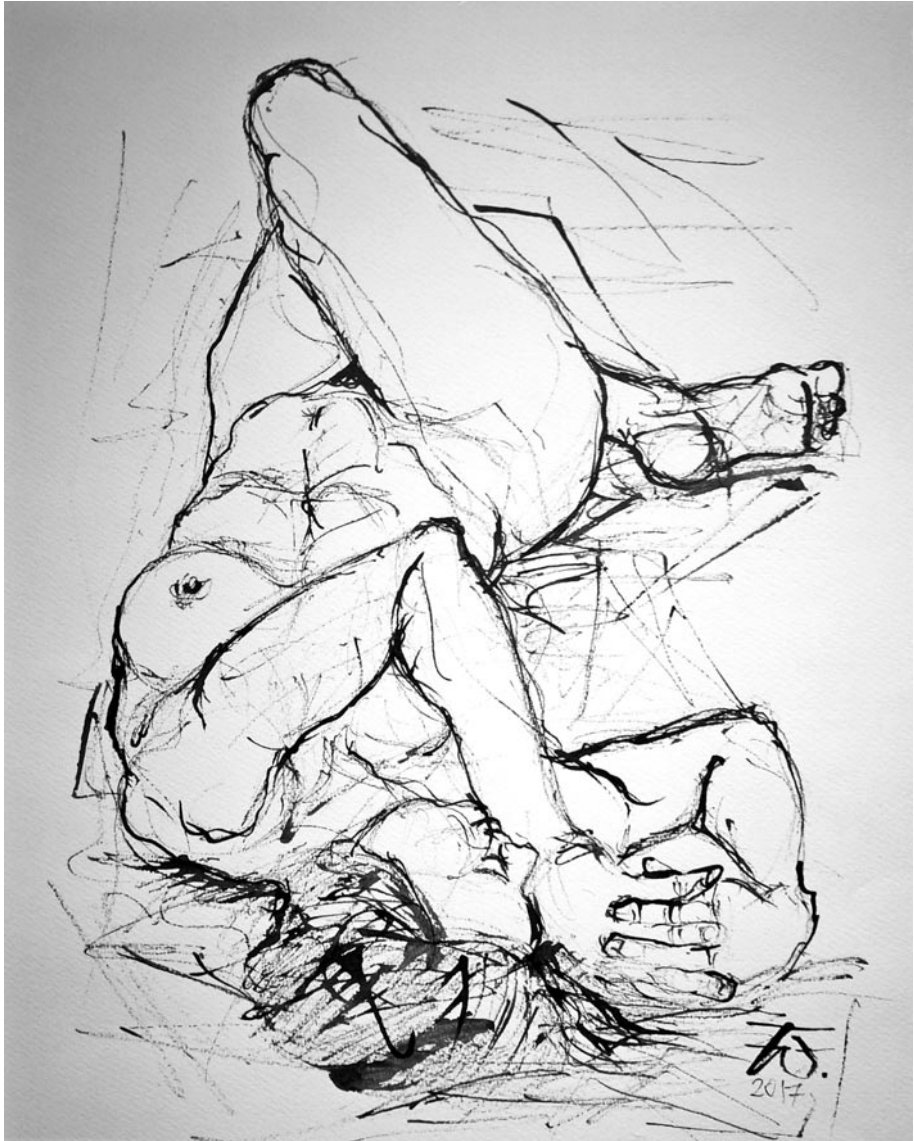
Hej, az ifjúságunk!
Mi még tudtunk élni!
Terveztünk, három, öt évre!
Uram-Atyám, Istenem...
Jaj, miket beszélek?
Itt megzavarodik az ember...
tegnap éjjel imádkoztam.

Bezzeg régen! Az éjszakák...
a nótázások, fiatal elvtársnők!
Zengett a *Moszkva-parti esték...*,
... Már az sem jut eszembe!
És nincs igazán időm semmire.
A TV? *Ezek* mérgeznek mindent!
Szent jobb... Mária országa... pedig
micsoda műsorok voltak!
Lehetett róluk beszélni
a szemináriumokon. Vitázni...
Ha *ezek* azt tudnák?
Azt sem tudják ki volt Lenin.
Kérdezd csak meg tőlük:
Tudnak e verset Majakovszkijtól?

Persze, hogy beleöregszünk!
Lehugyoztam én akkor a nadrágomat?
Orvoshoz kellett járni?
Vadásztunk, meg utazgattunk.
Hej, a Krasznaja Plosagyi!
Azok a bárisnyák,
és jajj, a fenséges vodka!

Ma is érezhetném a számban,
de *ezek* mindent elvettek...
„letörnek népet és hazát...”
és igen, elvtársak:
„ellenünk tört a kény uralma”.
És folyton-folyvást le akarnak
kenyerezni minket. Árulók!

De jönnek majd a győzelem napjai!
Jön a mi ifjú seregünk!
És mi, hű veteránok
vezetjük őket, vezetjük a harcot...
elől a vörös Csepel...
... ki is felel majd neki?
A francba, ezt is elfelejtettem...

Víz-metaphora – 1957

N A G Y A P Á I N K E M L É K É R E

Csörgedezünk, csörgedezünk, Elvtárs? –
mondta titkár elvtárs a hosszú asztal végén,
alig látható, s hallható távolságból...

Tudja Elvtárs, nekünk rohanó víz kell!
Mi az, hogy marad...? – követ elmozdító
félelmetes, zavaros, hömpölygő folyó.

Mi nem érünk rá csak úgy folydogálni,
álszent, csillogó víztükörrel a felszínen;
nekünk partot kell szakítani, Elvtárs!

Meg vagyunk értve...? – ajánlom, Elvtárs!
Mert a sekélyes, gyáva folydogálás
nem jó semmire, nem kooperatív, Elvtárs!

Olyan legyen mint az eszme! Duzzasztani,
duzzasztani! Energiát a dolgozó népnek
Elvtárs! – Ne nézzen rám olyan hülyén!!!

Maguk csak úgy tekeregnek céltalan,
öntözgetik a kispolgári kis kertjeiket,
miközben mi a természetet formáljuk!

Mert mi tudjuk Elvtárs, mi egyesültünk;
Vigyázat, Elvtárs, mi ki is tudunk törni,
zúgva, bögve, ahogy azt már megírtuk...

Na, hozza bátran ide a kérvényt Elvtárs!
Meglátjuk, kapnak-e vizet ott a falu végén.
A közösből lesz... na, igyon egy pohárral...

Hogyan szeretheted...

a kékszínű szemrontó füstös estékben
sörösüvegek csikkhalmok között
vágyaidat káromlásra váltva
gyilkolást gazságot lélekrombolást
lesel ájultan remélve az álmokat:
reggel majd új életre kel föl a nap...
az éledő utcán az esti rontás él
lelkedet halálos veszedelembe hajtva!

kapualjából folyó vizelet
fogatlan idióta vigyorok
salétromos dohos szólamok

a válás dühöngő járvány
szerelmek embrióhalála
meddőség gyermekkrák

templomban kórházban rablók
félelem rejtőző cseppköve
gyávaság fertőző árvize

háztetőkön mesterlövészek
phoenix-madár zsarnokság
sunyi pénzmámoros árulás

mégis állj ki a napra
emeld föl arcodat
kitárt karoddal
mosolygó szemmel
várd aki kérdez:
hogyan szeretheted
mégis az embert?
s mondd neki hittell:

Isten akarata ez!

Kulin Ferenc (Pomáz, 1943) kritikus, irodalomtörténész, a Mozgó Világ folyóirat főszerkesztő-helyettese, majd 1981–83 között főszerkesztője. Politikai okokból eltávolították a lap éléről. 1987-ben részt vett a lakiteleki találkozón. Az MDF szervező-alelnöke, majd az 1990-es választási győzelem után az Országgyűlés kulturális bizottságának elnöke. Később az MDF frakcióvezetője az 1994-es választási vereséig. 1996-tól az MDF-ből kiváló MDNP parlamenti képviselője (1998-ig).

K.: Mennyire volt a családtörténet meghatározó az életedben? Mennyire hat ez rád?

V.: Kivételes szerepe van az életemben és a szűkebb családom életében a nagyobb családnak, merthogy a szüleim a húszas évek végén költöztek át Nagyszalontáról. Úgy szokták mondani, hogy trianoni menekültekként. Apám – egyetemi hallgatóként már korábban is élt Pesten, de akkor jöttek át véglegesen. István nagybátyám, aki meteorológus lett, s egy új diszciplínát is alapított: az agrometeorológiát. Az ELTE-n, a természettudományi karon hosszú ideig az ő tankönyvből tanították ezt a szakot. A másik nagybátyám – György – pedig csillagász lett, és elég hamar, az áttelepülésüket követően egy tíz-tizenöt éven belül ő már a szakmai karrierjének a delelőjén volt, ha nem is a csúcán.

K.: Ez körülbelül 1935–36...

V.: Igen. Mondjuk az, amikor már a delelőjén van, azért az már a harmincas-negyvenes évek fordulója, tehát amikor megírja már *A távcső világát*¹ László nagybátyám a Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karát végzi el, s majd a Diósgyőrben lesz főmérnök. Nos, nyilvánvalóan azért is, mert kiszakadtak Nagyszalonta nagyon erős kohéziójú közegéből – a közösséghez tartozás élményét csak úgy tudták „életben tartani”, ha együtt voltak. A családban egészen a nagybátyám haláláig – tehát még apám halála után is, hagyomány volt, hogy évenként legalább két alkalommal: karácsonykor meg cseresznyeéréskor összejöttek. Később már a feleségeikkel, gyermekeikkel, sőt még később az unokáikkal együtt, úgyhogy végül már ötven-hatvanas létszámú családi összejövetelek voltak nálunk, Szentistvántelegen. (Gyerekkorunkban ez a település Pomázhoz tartozott, csak később, a hatvanas években csatolták Budakalászhoz.

Én most a személyi igazolványom szerint budakalászi lakos vagyok, pedig abban a házban születtem, ahol ezek a nagy összejövetelek voltak, s ahol ma is élek.)

Tehát nem valamiféle ősi hagyományt követve, hanem egy drámai sorsfordulatot követően alakult ki a családban ez az erős összetartás. Apámék generációja nem él már, de én hatodik gyerek vagyok, a testvéreim élnek, és ugyanez a nagyon szoros együttlét és egymás keresése jellemzi a családot.

A 'nagyszalontaiság' nem egyszerűen azt jelentette, hogy a Trianon előtti Magyarországhoz tartozók voltak, hanem azt is, hogy egy szintiszta református közösségben nőttek föl. Anyai, apai ágon is reformátusok voltak. Csak később értettem meg, amikor irodalomtörténészként, eszmetörténészként foglalkoztam egyház- és teológiatörténettel, hogy ez a nagyszalontai protestantizmus, különös színfolt a magyar kálvinizmuson belül is. Merthogy az az iránya a protestantizmusnak, amit puritanizmus néven ismer az eszme – és az egyháztörténet, ha nem is kifejezetten szervezett formában, de eszmeiségében Nagyszalontán alakult ki és gyökerezett meg a legjobban.

Az a különös vonása ennek, hogy míg az eredeti genfi protestantizmus egy gazdag városi, polgári társadalmi réteg vallása – és ezzel összefüggő életszemlélete és ideológiája – volt, a magyar protestantizmus viszont a török hódoltság ideje alatt sajátos formát és szint vett fel magára. Mert itt sokáig semmiféle kapitalista kereskedőszellem – a gazdaságban való előrejutás lehetősége – nem működött. Tehát a jellegzetesen nyugat- vagy észak-európai – a hollandoknál, skandinávoknál kifejlődött – protestantizmus nálunk nem működött, ennek majdhogynem az ellentéte alakult ki. Lényegében az a fajta szellemiség, amely a magyar költészetben Arany János lírájában kristályosodott ki.

K.: Max Weber foglalkoztató gondolat, vagyis hogy a protestáns etika, mint a kapitalizmus szelleme, ez a te írásaidban is benne van...

V.: Igen, erről a problémáról van szó.

K.: Hogy ez egy adott korban, az adott nyugat-európai helyzetben összekapcsolódott...

V.: A kapitalizmussal.

K.: Magyarországon viszont pont ellenkezőleg.

V.: Legalábbis Nagyszalonta térségében. Mert például a debreceni cívisek kálvinizmusa más jellegű, hogy úgy mondjam: 'gyakorlatiasabb' volt...

K.: Hogy ez mi? Hogy Magyarországon mi lett belőle, ez ugye egészen más...

V.: Igen. Merthogy annak ellenére, hogy a magyar protestantizmus a magyar irodalmi és eszmei hagyományokból jobban ismerhető lehetne, még a 'szakmán' belül is azzal találkozom, hogy ezt a közhelyet, tudniillik a protestantizmus etikájának Max Weber-i értelmezését sokan úgy tekintik, mint általában ez a protestantizmus lényegét. Ez volt az egyik olyan felismerésem a szakmámban, amire nem jutottam volna el, ha ez a családi háttér nem készítet arra, hogy elgondolkozzam rajta. Hogy tényleg igaz? Hát nem igaz! Ez nem így működött!

K.: És miért nem igaz?

V.: Azért nem igaz, mert a kálvinizmus gyökerei nem gazdaságtörténeti, nem szociológiai, hanem teológiai természetűek. Tehát magának Kálvinnak a hitvallásában és a teológiai munkáiban sokkal mélyebb az az ihletés, ami az Újszövetségnek egy sajátos értelmezésében ragadható meg, mint az a fajta eszmetörténeti összefüggés, ami a XVI. századi európai folyamatokkal hozható kapcsolatba.

K.: De abból a szempontból van kapcsolódás a történelemhez, hogy Magyarországon ebben az időszakban a török hódít, és gyakorlatilag a protestantizmus, az a magyar vallás.

V.: Mondjuk inkább úgy, hogy a protestantizmusnak nagyobb szerepe volt az újkori nemzettudat kialakulásában, mint a korabeli katolicizmusnak.

K.: Ami speciális helyzet. Nem akarom belemagyarázni, de erről is írtál, tehát...

V.: Igen. Ez egy speciális helyzet. Ha azt mondjuk, hogy a református, mert végül is...

K.: Az a magyar vallás, igen, igen.

V.: Hogy jellegzetesen magyar vallás lenne, az persze egy provinciális látószögből látszik csak így. Mert az ellenreformáció hívei is magukat tartják a magyar vallás követőjének, vagyis a pázmányi katolicizmus legalább annyira nemzeti ihletésű és szellemű, mint a magyar kálvinizmus. És éppen ez a marakodás a vallásnak a nemzeti identitással való kapcsolatáról, vagy erről folyó vita fog majd elvezetni néhány száz évvel később ahhoz, hogy egy nagy kálvinistánk eljusson arra a felismerésre, hogy túl kell ezen lépni. Ez a „nagy kálvinista”, ez – idézőjelben mondom, mert ő maga nem verte a mellét emiatt – Kazinczy Ferenc volt, aki több oknál fogva kacérokodott azzal a gondolattal, hogy túl kell ezen lépni. Egyfelől azért, mert alkatilag olyan ember volt, olyanfajta kultúrában, irodalmi ízlésvilágban nőtt fel, amelyik őt fogékonyabbá tette a képzőművészetek iránt, a zene iránt, mint amennyire a kálvinisták általában fogékonyak voltak. A protestantizmus ugyanis összefügg egy olyan egyház- vagy vallástörténeti hagyománnyal is, ami az ikonofóbiával jellemezhető. S a magyar kálvinista ember nemcsak erkölcsében volt puritán, hanem úgy gondolta, hogy az a hitéhez is hozzátartozik, hogy az érzéki dolgokat elutasítja, csak az ígére, a szóra, a fogalomra, a logoszra koncentrál.

Kazinczy egy kifejezetten érzéki típusú kultúrát sajátított el, és ebben nőtt föl. Egyszer volt is egy vallomása, mely szerint „hogya választani lehetne a két vallás között, akkor ő azt választaná, ahol a meszelt falakon kívül még festés, architektúra és muzika is van. Tehát ami esztétikailag is megragadja az érzéket.” Ennek ellenére eszében nem volt, hogy hitet csak úgy érezte, hogy hitének nem az a lényege, hogy érzéketlen a művészetek vagy az érzéki hatások iránt.

K. A családhoz visszatérve...

V.: Igen. Szalonta ennek a puritán gondolkodásmódnak és ízléstípusnak a szempontjából is érdekes! És ha már itt szóba hoztam ezzel kapcsolatban Kazinczyt, akkor hadd zárjam le ezt a gondolatfutamot azzal, hogy végül is nekem az nagyon fontos irodalomtörténeti tapasztalat volt, hogy végül is egy kálvinista literátus lesz az, aki eljut a felismerésre, hogy túl kell lépni a felekezeti hovatartozás szerinti nemzeti önzonosságunk tudatán. Tehát hogy van annál fontosabb is, vagy annál egy magasabb

szintű is. Ezt ő – tudniillik Kazinczy – úgy gondolta, hogy nem kell ahhoz föltétlenül valamiféle új vallási közösséget („felekezeti uniót”) létrehozni, hogy korszerű nemzeti közösséget alkossunk. Mert ki-ki megmaradhat a saját hitén, a saját vallásában, mert az úgyszemélyes ügy, ahogy Kazinczy felfogja, és attól még a legjobb barátságban lehet a más vallásúakkal. E szemléletet majdnem egyidejűleg Kazinczyval Wesselényi báró fogja képviselni, akinek sikerül majd „befogadni” – idézőjelben mondom ezt is – a katolikus Széchenyit, és egy nagy politikai eszmei szövetséget kötni a másik felekezet legjelentősebb figurájával.

K.: Akkor mégiscsak maradjunk az eszmetörténetnél.

V.: Maradjunk!

K.: Mert itt viszont fontos kapcsolódási pont van Kazinczy és a te felfogásodban: a ’82-es vagy ’83-as Mozgó Világban megjelent nemzettanulmányod fontos gondolata, hogy Kazinczy nemcsak ezen a vallási megosztottságon lép túl, hanem mondjuk úgy, hogy a hősiesség nemzeti eszményen túllépve egy modernebb, megértőbb nemzet eszméje, egy polgárusultabb nemzeti eszmény felé megy. Ha jól olvastam, annál antimarxistább tanulmány kevés lehetett abban az időben! De tényleg a nemzet fogalmát hoztad elő...

V.: Igen. Én Kazinczy személyes teljesítményének tartom, hogy fölül tud emelkedni a felekezeti elfogultságon. Ami az ő – úgy írtam annak idején – civil ethosát jellemzi, az már nem annyira személyes ’teljesítmény’. Van egy mentalitástörténeti változás, ami nálunk a XVIII-XIX. század fordulóján játszódik le, s ez nem köthető egyénekhez. Legfeljebb abban az értelemben, hogy nyomon követhető jelentős íróinknál Fazekastól a Kisfaludyakon át Vörösmartyig. Arról a folyamatról van szó, amelynek során egy sok évszázadon keresztül ’kihordott’ és képviselt férfieszmény – a katonai erényekkel, a nemesi virtussal jellemezhető férfiideál – megroppan, és nem erkölcsi összeomláshoz, hanem egy új típusú személyiség-típus kialakulásához vezet. Ez szoros összefüggésben van azzal, hogy a XVIII. század második harmadától kezdve az odáig hagyományosan a honvédelemmel, a katonai szerepvállalással jellemezhető magyar nemesség nem nagyon keveredhet olyan élethelyzetekbe, hogy ő a magyarságát a kardjával bizonyítsa. Egyfelől – gazdasági értelemben – deklasszálódik, másfelől polgárosulni kezd, mert el kell hogy lássa valahogy magát. A polgárosulásnak az egyik ’szála’ az, amit a Habsburgok ügyesen mozgatnak, irányítgatnak, hogy tudniillik állami hivatali tisztviselőknek, tisztségviselőknek csábítgatják az egyébként éhező és birtok nélkül maradó magyar nemes csemetéket. Nem katonának nevelik őket. Másfelől pedig, mint miként a debrecenieknél is látszik: Csokonai meg Fazekas háttérében is nemesi ősök vannak, de közvetlen felmenőik már kézműves, iparos emberek. Vagyis a jellegzetesen magyar polgárosodási folyamat vezet oda, hogy egy nemzedék egyszer csak azt veszi észre magán, hogy – noha a kutya-bőrrel, meg a családi tudatával – egy nagy múltú, katonai virtust képviselő társadalmi réteghez tartozik, de ő maga már nem az! Ezért mondom azt, hogy ez a szociológiai fejlemény Kazinczy esetében nem egyéni ’teljesítmény’. Ő már csak átéli,

kifejezi és a maga módján továbbfejleszti ezt a fajta – sajátosan magyar – polgári, civil ethoszt.

K.: Ugorjunk vissza Nagyszalontára, a családhoz! Ott volt ilyen polgári ethosz? Nálatok? Mintha lennének presbiterek a családban... meg vannak vállalkozók.

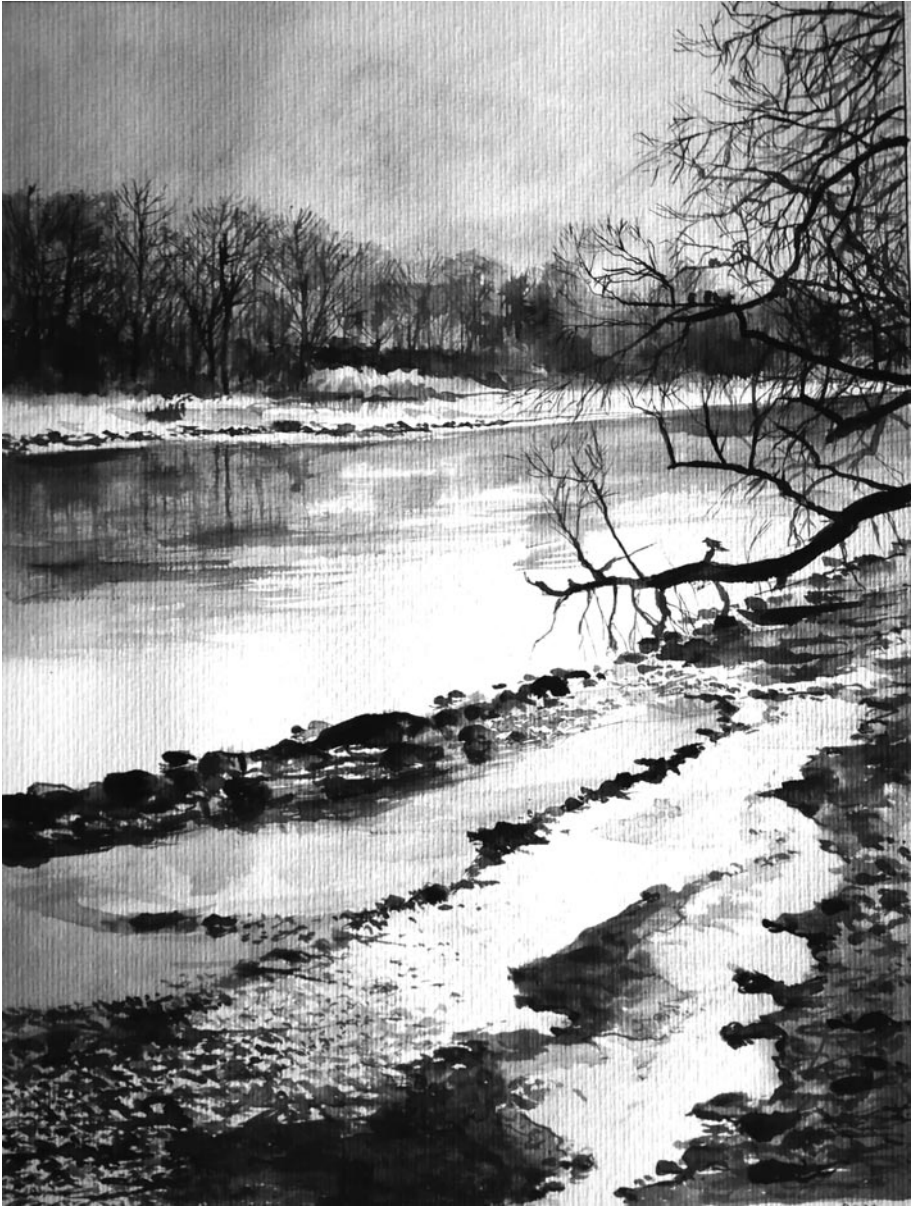
V.: Igen: Akkor elmondom, hogy mit gondolok a polgári ethoszról – még mielőtt az ősokról beszélnék. Nagyszalonta annyiban tipikus magyar mezőváros, hogy az ott lakókra is jellemző az úgynevezett kétlakiság. Mit jelent ez? Azt, hogy van valami szakmájuk, hivatásuk, munkájuk, megélhetésük iparban, kereskedelemben, közigazgatásban, jogászerberként, satöbbi, ezenkívül a város határában és a házuk körül lévő földet, kertet, szőlőt, kukoricást művelik. Tehát ez egy önellátó, mezővárosi polgárság, és ennek az életformának a hatását még a saját gyerekkoromban is éreztem. Mert amikor már teljesen ésszerűtlen dolog volt, apám akkor is kukoricaföldet, szőlőt bérelt, végig-dolgoztatta velünk az egész gyerekkorunkat. Igaz, rá is kényszerültünk, hogy a téli eledelt valahogy összeszedjük, megtermeljük, de azért ez nem volt mindig racionális dolog. Tehát ez egy ilyen hagyományból táplálkozott, hogy jó: ki-ki csinálja a maga dolgát – hivatalban van, a tudományt műveli és így tovább –, de a kertet, azt nem lehet elhagyni! Ez az egyik nagyszalontai polgári mentalitás. Tehát semmi köze az általuk megismert pesti vagy budai mentalitáshoz.

A másik pedig, s ez már családtörténeti vonatkozású, hogy tudniillik apai ágon – tehát a Kulinok esetében – a családfa szerint a XIII. századig visszanyúló nemesi famíliáról van szó. Majdnem az egész 'társaság' Szatmár és Bihar vármegyékben élt évszázadokon át, s a XVII–XVIII. században többnyire itt már jogvégzett embekekről van szó, akiknek valamiféle közhivatali funkciója is volt. Tehát ha van értelme ennek a fogalomnak, hogy klasszikus feudális értelmiség, akkor az apai ági felmenőimről ez elmondható, egészen a dédapámig nemzedékéig. Mert a nagyapám apja, vagyis a dédapám egy, a később elhíresült kifejezéssel élve, dzsentri életfelfogást vallott és életmódot gyakorolt, minek következtében a még megmaradt kis birtokát is elitta, elkártyázta. A családja földönfutóvá vált, úgyhogy az én nagyapám ilyen családtudattal nevelőszülőkhöz került, suszternek tanították ki. És ebből a nemesi tudatból és suszterségből jött valahogy aztán össze, hogy amikor a saját pályáját kezdte formálni, akkor ezt addig formálta, amíg Erdély első cipőüzemét meg nem alapította Nagyszalontán, aminek a tulajdonjogát azután – részvénytársasági keretek között nemcsak az üzlettársával, hanem – amiként ezt a Szalontai Újság 1925. július 9-i számának címdala is hírül adja – munkásaival is megosztotta.

K.: Tehát ez a nagyapa.

V.: Ez a nagyapa: Kulin Vilmos, aki – ékes bizonyítékaul annak, hogy a kálvinizmus nemcsak a kapitalizmus, hanem a szocializmus szellemével is összeegyeztethető volt – a XIX. század végén a nagyváradi szociáldemokrata mozgalomba is bekapcsolódott. Sőt a helyi lapba írogatott is és járatta a politikai, filozófiai újságokat és kiadványokat, könyvtárat gyűjtött.

K.: Nagyvárad akkor erős központ volt a vidéki városok között. Ady és Somló Bódog...²

Illetve a Huszadik század köre...

V.: Így van.

K.: A Nagyváradi Napló elképesztően modern lap volt, Ady cikkeivel...

V.: Igen. Tudni kell, hogy Nagyszalonta Nagyvárad vonzáskörében van, nagyon sokan jártak be dolgozni Nagyszalontáról Nagyváradra. Tehát apai ágon ezt a 'felmenőmet' tudom megemlíteni, aki furcsa ötvözetét mutatja ennek a nemesi hagyománytudatnak és a modern polgári, vállalkozói életszemléletnek. Meg is tudta alapozni a karrierjét: ő is – miként később az én édesapám is – hat gyermeket nevelt föl. De aztán jött a történelem. Nem egyszerűen Trianon, ami szétverte a családot – tehát elűzte fiatalokat, hanem – már 1927-ben – jött a gazdasági világválság; és akkor ő is földönfutóvá vált.

K.: Tehát ő ott maradt Romániában.

K.: Igen.

V.: Tehát '36-ban aztán meghalt. Nem bírta a pszichikai és...

K.: Tehát ő kétszer már talpra állt tulajdonképpen.

V.: Igen. Harmadszorra már... meg hát a kora is, igen. Hetvenévesen ő már meghalt – ez az apai ági előzményem. Az anyai ágról pedig Zs. Szabó János nevű nagyapám szintén hordozta magában azt a tudatot, hogy valamikor ők nemesek voltak (ősei, a Zsíri Szabók Bocskaitól kapták a nemességet), de tulajdonképpen paraszti környezetben, Békés megyében, sőt Békés városban nőtt fel, s rettenetesen nehéz gyermekkorra volt, de rendkívüli ambíciókkal és képességekkel rendelkezett! Pénzügyi felsőfokú tanulmányokat végzett. Egyetemi diplomát ugyan nem szerzett, de ezzel a képesítésével eljutott előbb Nagyszalonta jegyzői pozíciójába. A szó szoros értelmében Arany János székében ült! Merthogy akkoriban még nem cserélgették a bútorokat! Később pedig, már Trianon után – mert azért az magyar város maradt – polgármestere lett Nagyszalontának. Tehát a nagyszalontai felmenőim egyike volt a város vállalkozója...

K.: A cipőgyár.

V.: A cipőgyár. A másik pedig a polgármestere! És ennek a két családnak a leszármazottai vagyunk mi, a...

K.: Nagyszalonta kapcsán annyit tudok, hogy a környező román falvak Magyarországhoz kerültek! Tehát Méhkerék, meg ezek...

V.: Igen.

K.: Pár település van Magyarországon, a trianoni Magyarországon, ami román...

V.: Igen.

K.: A magyar Nagyszalonta körül voltak nemzetiségi települések. Például Elek, az sváb.

V.: Így van.

K.: Tehát ezek egy gazdasági bázist képeztek, és ebből pont a nemzetiségi részek maradtak Magyarországnak. Ez teljesen abszurd történet!

K.: Igen, de a Szalonta, az nagyon speciális helyzetű szerintem.

V.: Nagyjából félúton Nagyvárad és Arad között, tehát ez fontos!

K.: Még Kulin György is egy ideig ingázott Magyarország és Románia között, de aztán...

V.: Annyiban, hogy hazajárt. Gyakrabban, ő gyakrabban.

K.: És a te apukád is esetleg? Vagy nem tudom, hogy...

V.: Az volt a probléma, hogy apukám jött át elsőként mint legidősebb. És aztán jó ideig nem ment át, sőt a korban utána következő István öccse is jó ideig nem ment vissza, mert akkor besorozták volna román katonának!

K.: Igen. A Györgyöt be is sorozták, azt hiszem.

V.: Hát erről van szó, hogy miután azt ő leszolgálta, utána már szabadabban mozgott.

K.: Igen. Meg focizott, ezért is volt kiváltságos. Visszahelyezték Szalontára.

V.: Így van!

K.: Apukádról nem beszéltünk... Egyrészt a nevét mondjuk meg...

V.: Sándor. Kulin Vilmos Sándor, de a Sándor nevet használta. Közgazdász volt. Pontosabban a Keleti Kereskedelmi Akadémiát végezte, de mint az indexe tanúskodik erről, a közgazdasági egyetem gyakorlatilag ellátta ezt a tanfolyamot is. Olyan tanárok írták be a jegyeket, mint Klebelsberg Kunó vagy Teleki Pál! Ezek tanítottak a közgazdasági egyetemen. Tehát ő közgazdász volt. Bennem csak felnőtt koromban merült fel a kérdés, hogy hogy is van ez? Hogy ájtön egy református család, aztán itt meghúzza magát, tanul, állást kap. Jó, hogy a nagybátyáim a tudományban, ott az más dolog. De hát apám végül is az egész kommunizmus alatt, a nyugdíjba vonulásáig, '57ig, állami hivatalban, a Tervhivatalban dolgozott, anélkül, hogy párttag lett volna! És ez hogy lehet? Ez foglalkoztatott. Persze megtudtam aztán tőlük, hogy hogy lehetett. Egy rövid anekdota.

K.: Ez nagyon érdekel!

V.: Nem anekdota, mert valóság. A következő történt. Nagyszalontán Zilahy Lajos, az híres író.³ Zilahy nagyon jó kapcsolatot ápolt a nagyszalontai notabilitásokkal, így az apámék meg az anyámék családjával is. És történt egyszer, hogy Zilahy a harmincas évek közepe táján a saját gyermekét kiküldte Amerikába egyetemi tanulmányokat folytatni. És akkor az apám New Yorkban élő nagybátyja, Tóth Lajos, a közgazdász egyetemi tanár fogadta Zilahy fiát, szállást adott neki, és segítette az elhelyezkedésben.

Majd jön a háború vége, koalíciós időszak. Zilahy annak ellenére, hogy kommunista vonzalmakkal nem vádolható szerző volt, meggyőzték arról, hogy jót tesz a magyarság ügyének, ha nagy névként elvállalja a Magyar–Szovjet Kulturális Vegyes Bizottság magyar elnöki pozícióját. Azáltal, hogy ilyen pozíciót töltött be, kapcsolatba került Vas Zoltánnal, az úgynevezett kommunista „ötösfogat”, tehát a moszkovita pártvezetés egyik tagjával, aki később – Rákosival, Gerővel szemben – Nagy Imre köréhez csatlakozott.

Itt egy rövid kitérőt kell tennem! A háború végén apámékkal másfél évig Bajorországban voltunk, mert amikor közeledett az orosz front, a kormányhivatalok dolgozóit családjaikkal együtt német településekre vitték ki. S mivel a Lábbeli Központ

is – amelynek apám volt az igazgatója – kormányhivatal volt, mi München közelében egy tanyán húztuk meg magunkat másfél évig. Majd amikor letelt a menekülés időszaka, akkor az apámnak, mint minden magyarnak, felajánlották, hogy Brazíliában farmot adnak. Mert ha azt nem fogadja el, akkor nincs más, vissza kell menni. Apám úgy döntött: visszajön. Visszajött, és – hallván, hogy Zilahy milyen jó pozícióban van – az első dolga az volt, hogy elment hozzá, és megkérdezte, hogy nem tudna-e segíteni. Miután a Zilahy válasza az volt, hogy „édes öcsém! Miután a te nagybátyád azt mondta nekem, hogy csak úgy tudom meghálálni azt a jót, amit velem tett, hogyha titeket segítlek, természetesen lépek az ügyedben!” Ezután beszélt Vas Zoltánnal és a figyelmébe ajánlotta az apámat. Vas, aki a Tervhivatal elnöke lett, behívta őt és rögtön állásba helyezte. És így '56-ig az apám védőernyő alatt volt! Senki nem mert hozzányúlni! Vas soha nem kért tőle olyat, hogy párttag legyen vagy politizáljon. Egyszerűen csinálja azt, amihez ért. (Végül is az élelmiszer-kereskedelem statisztikai adatainak az elemzését végezte.)

Későbbi történet, de idetartozik: '68-ban kerültem ki Pásztóra a gimnáziumba tanárnak. Fontos fordulópontja ez az életemnek, mert a feleségem pásztói diákom volt! '69-ben írtam a Népszabadság kritikai rovatában Vas Zoltán Kossuth-monográfiájáról, amit ő nagyrészt a Kádár-rendszer éveiben vállalt önkéntes száműzetésben, amerikai tartózkodása idején gyűjtött anyagból írt meg. Nekem is nagyon tetszett a könyv, de Szabad György, a későbbi házelnökünk mint történész is, és mint Kossuth-kutató mondta azt, hogy „ez egy profi munka! Ez egy nagyon jó munka!”

Hogy jön ez ide? Megírom a kritikámat, majd egyszer egy órára berohan az igazgató, és azt mondja, hogy „a Vas Zoltán keres telefonon!” Én fölveszem a telefont, azt mondja Vas, hogy nagyon szépen köszöni ezt a kedves kritikát, és egyben meghív, hogy látogassam meg a Pasaréti úti lakásán. Elmentem hozzá. Első kérdése az, hogy „Kulin! Kulin!” Van valami közöm a Kulin Sándorhoz? Mondom: „Az apám volt!” Azt mondja: „kiváló szakember volt.” Ez a találkozás felidézte bennem apám történetét. Megértettem mennyire a véletleneken múltott, hogy egész családunk tulajdonképpen búra alatt élhette át a kommunista diktatúra korszakát.

K.: Igen. Vas Zoltánt a Tervhivatalba helyezték. Ő először talán főpolgármester...

V.: Ő volt! A krumplicsatát ugye ő 'vezényelte le...

K.: Igen, igen.

V.: Igen. De Vas Zoltánról van egy másik történetem is. '69-ben vagyunk. Miként említettem, a Kossuth-könyvéről szóló recenziót a Népszabadságba írtam. Hogy kerülök én a Népszabadsághoz? Úgy, hogy az a Pándi Pál volt a tanárom és a későbbi főnököm az ELTE-n, aki egyben a Népszabadság kritikai rovatának a vezetője volt, és aki aztán a Kritika című folyóiratot is szerkesztette. És miután másodéves koromtól kezdve egy nagyon intenzív, reformkori kabinetnek nevezett speciálkollégium résztvevőjeként az ő keze alatt voltam, alkalmasnak talált arra is, hogy kritikákat írjak.

K.: Tehát az ELTE-ről van a kapcsolat.

V.: Így van, az ELTE-ről van a kapcsolat. Jóllehet Pándi '68-ban, amikor a szakdolgozatomat elbírálta, rögtön jelezte, hogy ha lesz hely az egyetemen, akkor szívesen

látna engem tanársegédjeként. Ami hát nagyon megható volt, de nem vehettem komolyan, hogy itt hamarosan lesz hely, úgyszólván – szó volt már róla – kimentem Nógrádba, Pásztóra tanítani.

És a Vas Zoltánnál tett látogatásom után szól Pándi, hogy a következő hétvégén, ha Pestre jövök megint Nógrád megyéből, akkor menjek már be hozzá, mert beszélgetnünk kellene. Bemegyek. Azt mondja, hogy nagyon-nagyon sajnálja, hogy ilyen feladattal bízták meg, de hát nem hallgathatja el, hogy az 'elvtársak' tudomására jutott, hogy én a Vas Zoltánnál voltam, és hogy én miről beszélgettem vele. Tudniillik a Vas Zoltán a nála tett látogatásom alkalmával megpróbált meghívni engem egy kis társaságba. Havonként egyszer jöttek volna nála össze egyetemet végzett fiatal értelmiségiek, merthogy öszerinte kell gondolkodni valamiféle alternatíván, mert ami itt most megy, az nincs rendben! Mondom, '69-ben vagyunk. Na most ezt követően, vagy néhány napra rá Pándi Páltól megtudom, hogy az elhárítás mindent fogott! Őneki szóltak, hogy óvjon meg engem attól, hogy én a Vassal ilyen kapcsolatba kerüljek, mert annak nem lesz jó vége!

Van ennek a történetnek egy másik szála is, s erről nem szoktam beszélni. Arról tudniillik, hogy hogyan lettem párttag. Közbevetőleg meg kell említenem, hogy az elmúlt évtizedek során számos interjújt készítettek velem, s noha voltak közöttük ún. mélyinterjúk is (az elsőt még 1990-ben Szörényi László készítette, s *A tét* c. kötetemben olvasható, a másik, amelyben Bába Ivánnal már az ezredforduló után beszélgettem, a *Készenlét*. c. kötetemben jelent meg), ám ezekben – az alvó hálózatok aktivizálódástól tartva – tudatosan hallgattam a titkosszolgálatoknak azokról a – velem kapcsolatos – terveiről, amelyeknek döntő szerepe volt az MSZMP-be való menekülésemnek. A döntésnek persze nem ez volt a kizárólagos oka. Noha sem szociológiai kutatásokat, sem lélektani szempontú önelemzést nem végeztem, ma is úgy látom: a mélyinterjúk tárgyát képező – az 1968 és 1970 közötti, Nógrád megyei – középiskolai tanári tapasztalataimnak, s az azok által okozott vívódásaimnak meghatározó szerepük volt a párttagságot vállaló döntésemben.

K.: Ez érdekes nagyon!

V.: Ezek a sztorik szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Hogy azért-e, mert a Vas Zoltánnál tett látogatásom kapcsán a titkosszolgálatok látóterébe kerültem, vagy egyébként is vadásztak volna rám, azt nem tudom. Még a diplomaszerezés után – mint a legtöbb nyelv-szakost – engem is megkörnyékeztek, de miután nem álltam kötélnek, azt hittem, hogy lemondtak rólam. Nem jól hittem. Megkerestek. 69-ben elvittek három hónapra katonának, s ott újra megpróbálták rábeszélni, hogy „dolgozzunk együtt”. Az volt a kívánságuk, hogy elevenítsem fel a kapcsolatomat Vas Zoltánnal, s mégiscsak vegyek részt az általa szervezett fiatal társaság beszélgetésein. Ijedtemben az első hétvégi kimenőm alkalmával megkerestem Pándit, hogy segítsen megszabadítani az elvtársaktól. Azt mondta, megkéri Aczélt, hogy járjon közbe: hagyjanak engem békén. Legközelebbi találkozásunkkor meg is nyugtatott, hogy „rendben van a dolog”. De a katonaságnál csak nem szálltak le rólam. Most egy másik elvtárs keresett meg, s az ő „kérései” és fenyegetődzései már ijesztőbbek voltak.

Azzal kezdte, hogy micsoda dolog az, hogy én nem jelentettem, hogy vegetárius vagyok! Valami szektának vagyok tehát a tagja! Mondtam, hogy „abszolút nem szekta ez! Én református magyar ember vagyok, s a családom vegetárius, én így nőtem föl! – „Hát ezt jelenteni kellett volna!” Néhány nappal később megint beszélgetni akarnak velem. Ezúttal a vegetarizmus már szóba sem került, viszont élénken érdeklődtek moszkvai kapcsolataim iránt. Itt el kell mondanom, hogy 1967 őszén a mi évfolyamunk orosz szakos egyetemi hallgatóit vitték ki – első ízben a háború után – nyelvi továbbképzésre a Szovjetunióba, s a Moszkvában töltött heteket arra is kihasználtam, hogy – külön engedéllyel – többször is meglátogassam Agonás György barátomat, aki akkor éppen Vlagyimir Rudolf Kehrer zongoraművész meseterképzőjének ösztöndíjasa volt, s aki köré akkor már egy rendkívül kvalifikált, fiatal orosz értelmiségiekből verbuválódott társaság szerveződött. Az engem faggató elvtárs arra biztatott, hogy ápoljam a kapcsolataimat Agonással, s rajta keresztül az ő barátaival. A másik ötlete még ijesztőbb volt. Tudott róla, hogy a csillagász nagybátyámmal 68 nyarán fejeztük be az *Aster* c. fantasztikus regényünket, s hogy „írói együttműködésünk” során gyakran találkoztunk és beszélgettünk egymással. Arról kezdett faggatni, hogy tudok-e róla, hogy – egy moszkvai nemzetközi konferencián is részt vett – nagybátyámnak milyen információi vannak a szovjet űrkutatási programról. Mert ha nem tudok, jó lenne, ha ilyesmiről is beszélgetnék vele. Bennem ekkor esett le a tantusz, hogy tulajdonképpen nem is a magyar elhárítás, hanem egy idegen titkosszolgálat próbál beszervezni. S mert igen határozottan nemet mondtam az 'ajánlataikra', a 'tovaris' baráti hangnemre váltott. Nem kell rögtön igent mondanom, csak gondolkodjak el az általa kínált 'lehetőségeken'. Miként az első megkísérelésem alkalmával, ezt követően is a főnökömhöz fordultam, hogy segítsen. Ő megint szólt Aczélnak, de tudomásul kellett vennie, hogy ez az ügy – nyilvánvalóan azért, mer már nem a magyar elhárításhoz tartozott – már kívül esik a Nagyfőnök (Aczél) hatáskörén. És akkor mondta azt, hogy szerinte egyetlen módja van, hogy leszálljanak rólam: lépjek be a pártba.

K.: A főnököd ekkor a...

V.: Pándi. Igen. Abban az értelemben 'főnököm', hogy ő a rovatvezető. Csak a következő évtől lett tanszéki főnököm.

K.: És ez innen érthető.

V.: De meg kell, hogy mondjam, hogy azért teljesen nem érthető. Mert ha csak ez van, hogy egy ilyen zaklatást kikerüljek, azért nem lépek be a pártba! Tehát ennek, mint minden ilyen fontosabb elhatározásnak, döntésnek többdimenziós oka van. S ezek között szerepe vannak is, hogy én – számos, korábban 'osztályidegennek' tekintett évfolyamtársammal együtt, – 1963-ban, tehát az ún. 'konszolidáció' évében kerültem be – hallgatóként – az egyetemre, s ekkor már nyoma a sem volt annak a káderpolitikai és ideológiai 'szigornak', amit az előző esztendei felvételi vizsgámon tapasztaltam. És persze szerepe volt a döntésemben azoknak az élményeknek is, amelyek a 'puhuló' diktatúráról egyetemi hallgatóként az irodalmi életben szereztem.

Én az ELTE-n tudniillik sokféle impulzust kaptam, és borzasztóan érdekelt mindenféle közügy. Hozzá kell tennem, egyáltalán nem a marxista professzoraim csábítottak, sőt mi több, nyugtalanítottam is őket, mert másodéves koromtól az ELTE Irodalmi Diákkörének a vezetője voltam, és ilyenként rendszeres meghívót kaptam az Írószövetség havi eseményeire. És ott egy Fábián Zoltán nevű, akkor írószövetségi titkár, atyai jó barátom közvetítésével, személyes kapcsolatba kerültem a népi írókkal! Olyan óriásokkal mint Szabó Pál vagy Veres Péter! Illyés Gyulával kezdet foghattam! Németh Lászlóval és Kassák Lajossal is kezdet foghattam süvölvény diákként! Ez fantasztikus élmény volt! Mondanom se kell, hogy ők nem a Pándi-féle aczéli kultúrpolitikának a képviselői, hanem annak éppen is a kritikusai voltak. Valamilyen értelemben belül voltak természetesen ezen a játéktéren, amit az aczéli politika jelentett, de hát én szellemileg, érzelmileg az ő értékrendjük szerint szocializálódtam. És miután ez a hagyomány is politikai hagyomány volt, nem tudtam elképzelni, hogy bezárkózzam a tudomány világába.

És amikor sor került erre a kihívásra, tehát hogy úgy menekülhetnék meg a titkosszolgálatok vezetéséről, hogyha belépek a pártba, akkor Pándinak azt mondtam, hogy „én belépek, de két feltétellel. Ha 1. : nem probléma a vallásos hitem, 2.: ha nem kell megtagadnom a testvéreimet '56-os múltjuk miatt!” És a Pándi nagyon karakán módon és kategorikusan azt mondta, hogy „sem ez, sem az nem feltétele a párttagságnak!” Ez a mondata Pándinak, amire aztán később, amikor orrom alá akarták dörgölni Mozgós szereplésem idején, hogy antimarxista, meg pártellenes irányzatot képviselek, akkor én hivatkoztam erre, hogy milyen előzmények után léptem be a pártba. És az akkori egykori ideológiai főnökünk, Agárdi Péter igazolt, hogy „igen, a Pándi valóban ezt mondta!” Erről ő is tud, „hogy nem feltétele a párttagságnak a...”

K.: Ez érdekes! Az emberi kvalitások miatt, mert Agárdi – ő politikailag más szemmel nézhető...

V.: Igen. De mi ugyanabban a diákkörben voltunk, és...

K.: Igen. És azt írtad is, hogy velem ugyan nem értettél egyet, de a felkészültségét nem lehetett elvitatni.

V.: Ő kifejezetten fölkészült, művelt ember.

K.: Tehát szakmailag volt olyan szinten, hogy lehetett vele érdemi vitát folytatni.

V.: Persze! Tehát nem egyszerűen csinovnyik volt. Hitt az 'ügyben' és – marxista ideológusként és kultúrapolitikusként – hitt a saját küldetésében is. Én ezt tudomásul vettem.

K.: Végül is a Pándi is valamiféle ilyesmi volt.

V.: Pontosan! Hát ebbe halt bele!

K.: Igen. Csak nála ez óriási belső vívódás volt. Azért valamennyire ez hatott rád. Mert Pándival nem azonosultál teljesen, erről nyilatkoztál is.

V.: Igen.

K.: De Pándi is vívódott. Nem vívta meg ezt a belső csatát teljesen, ilyesmit írtál.

V.: Így van. Szívesen nyitnék egy alfejezetet itt Pándiról. Erről már nyilatkoztam, nem teljesen új dolgot mondok. De a Pándi, aki Kardos Pálként volt egyetemi oktató, később professzor...

K.: A Pándi tehát...

V.: Írói név. Felvett neve volt. Valószínű, hogy megint csak egy sajátos véletlen hozott vele össze, és tartott meg a vonzaskörében. Ez pedig abból állt, hogy az érettségi után két évig nem kerültem be az egyetemre, és a második esztendőben már nem textiltgyárban dolgoztam, hanem az Országos Széchényi Könyvtár folyóirattárában kihordófiú voltam. Pándi akkor csinálta a „*Kisértetjárás Magyarországon*” című eszmetörténeti monográfiájának kéziratát. Ez azzal járt, hogy végigolvasta a reformkori folyóirat-irodalom vonatkozó írásait, amelyeket viszont én készítettem ki. Ez hónapokon át tartott, egy héten háromszor-négyszer is bejött, nagyon intenzíven foglalkozott a témával. Én meg mindig előző nap, vagy két nappal előtte már összeszedtem az általa kért folyóiratokat, és természetesen elolvastam őket! Mert hallatlanul izgalmasak voltak! Tehát a Tudományos Gyűjteménytől kezdve az Athenaeumon keresztül, a Petőfi-, Jókai-féle Életképekig, hallatlanul izgalmas dolog volt!

És nyilván neki is feltűnt, hogy nemcsak kihordófiúként kérdezem tőle, hogy min dolgozik. És ezt követően az egyetemen összefutunk. S akkor természetesen mint régi ismerősök, megörültünk egymásnak! Amikor ez a bizonyos reformkori szakszeminárium, a 'kabinet' nevű intézmény indult, ennek a hivatalos vezetője Waldapfel professzor volt, de én Pándi keze alá kerültem, és a...

K.: Te választottad! Sőt Waldapfeltől mentél át Pándihoz.

V.: Igen, én választottam.

K.: Tehát ez egy személyes megerősítés volt.

V.: Igen. De ez volt a háttére ennek. És én az ötödév végéig nála szakdolgoztam. Tehát volt egy mindenfajta politikai háttértől független szakmai kapcsolatunk. Azt kell, hogy mondjam, a téma iránti lelkesedésünket kisugároztuk egymásra. Ez egy nagyon érdekes kapcsolat volt! Ezt azért merem mondani, mert később magam tapasztaltam, hogy az egyetemi társaimmal, a későbbi kollégáimmal, senkivel nem volt olyan bizalmas viszonyban, mint velem. Merthogy majdnem egy éven keresztül hetenként többször a beszélgettünk ezekről a kérdésekről már a Folyóirattár folyóscáján.

K.: Még a könyvtárban tehát?

V.: Igen.

K.: Az a legjobb hely!

V.: Így van: az a legjobb hely! Itt ismerkedtem meg egyébként az akkor még az érettségire készülő Alexa Károllyal, akivel azután hatvan éven keresztül egyetemet, tudományt, Mozgó Világot, politikát, mindent együtt csináltunk, s az irodalomtudós, költő, műfordító Csuday Csaba barátommal is, akivel együtt szerkesztjük az MMA elméleti folyóiratát, a *Magyar Művészetet*.

K.: Tehát Pándi...

V.: Igen. Az hiszem, az is a 'hely szellemének' köszönhető, hogy ott nekem olyan dilemmáiról is beszélt, mint például a zsidósága. Számomra szokatlan dolog volt, hogy valaki személyes problémájaként elemezze ezt a kérdést. És miután a reformkori eszmetörténeti tájékozódásomnak is része volt a zsidó emancipációhoz vezető folyamat, beavatott a családtörténeti 'titkaiba' is. Elmondta, hogy a híres Kardos László világirodalom-professzor és műfordító – a debreceni zsidó gimnáziumnak egykori igazgatója – fiaként úgy lett marxista kommunista, hogy a Buchenwald felé menő vagonnak a deszkáját kitörve tudott megmenekülni, és heteken keresztül bujdosva tudta megmenteni az életét! Szóval neki olyan irtózatos traumája volt.

K.: Valamilyik interjúban utalt erre, de nem ilyen egyértelműen...

V.: Irtózatos traumája volt! És ő ugyanúgy, ahogyan ezt a fajta traumát az ő generációjának nagy része 'kezelté', a megváltó kommunizmus, a megváltó marxizmus karjaiba vetette magát, és próbált ehhez hű lenni. De egy idő után, ahogy mindannyian tapasztaljuk magunkon, bármilyen fordulatot is próbálunk adni a saját életünknek, egy idő után az, hogy honnan jöttünk, milyen szellemben nevelkedtünk, milyen atmoszférája volt annak a világnak, amiben felnőttünk, nem marad nyomtalanul. Azt észleltem Pándi Pálon, hogy ez a polgárabb gondolkodásmód és érzésvilág vagy érzéstípus kezd benne erősebbé válni, és kezd hadakozni ezzel az intranzigens, militáns-marxista-kommunista attitűddel.

Tehát ez nagyon izgalmas dolog volt! Tulajdonképpen a mi – a többiekéhez képest bensőségesebbnek mondható – kapcsolatunk azt tette lehetővé, hogy merjek vele vitatkozni! Merjek vele veszekedni! Tehát azt merem most már állítani, hogy a Mozgó Világ-beli szerepem nem érhető meg másképp, csak úgy, hogyha azt is oda-képzeli, hogy ott van egy olyan kultúrpolitikus, aki abszolút bizalmat élvez a rendszer hatalmasai részéről – közvetlenül Aczél György részéről –, és aki velem szemben nem tudja és nem is akarja érvényesíteni ezt a 'diktátori' szerepet, mert valahogy közelebb engedett magához, mint ahogy szeretne volna esetleg.

És ennek lesz majd a kifutása az a kávéházi beszélgetésünk, amikor ő megkéri, hogy vonjam vissza a nemzettanulmányomat a Mozgó Világ '82-es évfolyamából. Merthogy ez árt! Ezzel én ártok a Magyar Népköztársaságnak. De én nem vonom vissza! És annak tudatában megyek bele a következő lapszámok szerkesztésébe, hogy én már kegyvesztett lettem! És a tanszéki főnökömnek módjában állt volna azonnal elintézni, hogy engem kirúgassanak, de nem teszi meg, mert az a fajta kötődése, amit irántam érzett, az egy másik szférában, volt olyan erős, mint az a fajta küldetés tudat, amit marxista politikusként képviselt!

K.: Ahogy olvastam, ez egy állandó vívódás volt benne. De benned is!

V.: Hogyne! Persze!

K.: Tehát ez egy húszéves küzdelem.

V.: Pontosan!

K.: Hogy mintha húsz évet a baloldal démonaival kellett volna küzdened – nem a saját démonaiddal, hanem valaki máséval...

V.: Ez akkor egy új fejezet. Merthogy én most nem mondom démonoknak.

K.: Ezt én erőltettem.

V.: De csak azért nem, hogy ne démonizáljam a figurákat. Őt sem, meg a későbbieket sem. Az, ami az utóbbi húsz év vagy huszonöt évet illeti, az valóban... Egyfelől beágyazódom az úgynevezett jobboldalba. Kicsit öntelten mondhatnám, hogy megpróbáltam magam köré építeni a jobb-középet. Abban az értelemben, hogy ott voltam a kezdetektől kezdve, és ötvenhat – ötvenhat! – MDF-szervezet alapításánál voltam jelen '89-ben.

K.: Te voltál a szervezési alelnök, ha jól emlékszem.

V.: Az alelnöki rendszerben Lezsák Sándorhoz tartozott ez a feladatkör, de az indulásnál csaknem minden időnköt a szervezés kötötte le. Egyébként több minden tartozott hozzám, így – egy ideig – a külpolitika is. Engem a „mozgós” szerepem alapján az 'alapító atyák' meghívtak '87 szeptember végén, az első lakiteleki politikai találkozóra. Nagyon megtisztelőnek éreztem, és nagyon örültem, hogy ott lehettem! De volt bennem valami zavarodottság, hogy most... Én akkor még párttag voltam – hozzá kell tennem. Egyfelől tehát zavarodottság volt bennem azért is, mert akkor nekem már (még csak!) három gyermekem volt. S már egyszer átéltem, hogy hirtelen nem tudtunk megélni, mert kiesett egy fizetés az életünkből, és ha a feleségem – az általános iskolai tanári munkaviszonyát megszakítva nem kezd „bedolgozó varrónői” munkába, összeomlik a háztartásunk.

K.: Ez 1983, a Mozgó utáni periódus, gondolom...

V.: Igen, a Mozgó utáni. Az egyetemen taníthattam, csak hát egy hat tagú családot nem lehetett két pedagógus-fizetésből eltartani. Nagy teher az egy családnak, ha az apa korlátozottan munkaképes. És azt is tudtam, hogyha elmegyek Lakitelekre, azzal kockáztatom a családom megélhetését. Mert azért nem volt olyan egyértelmű dolog az, hogy ott konszolidáltan fognak játszódni a dolgok. De elmentem. Szerencsére – mint hasonló helyzetekben – a feleségem soha nem fékezett ilyenkor, hanem biztatott. Mellettem állt. Elmentem. Nem bántam meg. Aztán kezdtem bekapcsolódni az ügyekbe. Elértem, hogy amikor aztán politikai párttá alakult a Magyar Demokrata Fórum, akkor az első elnökségbe bekerültem, és mindjárt alelnöki tisztségre is megválasztottak. Tényleg úgy éreztem, ez most egy óriási lehetőség, hogy ami bennem feszült, szerkesztői múltamban, meg az írói ambícióimban, azt most valahogy hasznosabban tudom működtetni. Ám éreztem azt is, hogy egy furcsa skizofrén helyzetbe csöppenek bele. Mi ennek a magyarázata? Egyfelől az, hogy hoztam magammal ezt a mély kötődést az úgynevezett népi írói mozgalomhoz, azt kell, hogy mondjam, hogy a lelkesedésig.

K.: Ez az egyetemi évek, amiről beszéltünk az előbb.

V.: Így van! Utólag hozzáteszem: nem egyszerűen az egyetemi évek, hiszen Fábíán Zoltán – aki engem rendszeresen meghívott az Írószövetségbe – Leányfalun lakott, és gyakran jártam ki hozzá, különösen olyankor, amikor nála jöttek össze a népi írók. Budakalászról kerékpárral jártam Leányfalura. Nagyon erős kötődésem volt, és örültem neki, hogy ez a politikai formáció, amelyik Lakiteleken kezdett bontakozni, arra a hagyományra épít, amit a népi írói mozgalom jelentett. Csoóri Sándor, Csurka Ist-

ván, a fiatalok közül pedig Csengey Dénes és Lezsák Sándor álltak a mozgalom élén. Nagy lehetőségnek éreztem, hogy az irodalmi értékrendemet a politikában is mérlegre tehetem. Ugyanakkor az a kapcsolatrendszer, amely a népi mozgalom jelesei – Csoóri, Csurka, Für Lajos, stb... – és a Pozsgay-féle politikai elit között kezdett kialakulni, kezdett nyugtalanítani is. Egyáltalán nem Pozsgay személye miatt. És itt hadd említsem meg, hogy Pozsgayt kifejezetten jóakarómnak meg eszmetársamnak tekintettem. Mert amikor '79-ben úgy láttam, nincs már értelme ezzel a KISZ Központi Bizottság-i Mozgó Világgal többet foglalkoznom, mert csak üresjárat az egész, és fölösleges energiapazarlás, akkor egy ilyen – majdnem minden szám után bekövetkező – ideológiai dorgálást követően kiléptem a Mozgó Világból.

K.: '80 volt ez talán.

V.: Igen, '80-ban kiléptem a Mozgó Világból. S akkor a Pozsgay egyszer magához hívott, és azt mondja: „nagyon-nagyon kár lenne, hogyha feladná a küzdelmét! – De – mondom – én ezt most feladtam! – Lesz még arra mód, hogy... hogy csinálja! Nem, nem kell...”

K.: Ekkor oktatási miniszter volt, vagy a Népfrontban volt?

V.: Kulturális és oktatási miniszter volt. És hogy megerősítse az irántam tanúsított bizalmát, mindjárt ki is tüntetett egy Szocialista Kultúráért Érdemrenddel, amivel – ezt csak később értettem meg...

K.: Igen, mert akkor ő állami, nem pedig pártvezető volt.

V.: Így van! Pozsgayval azután jóval később is kapcsolatba kerültem. '89-ben alakult a fehérgyarmati Kölcsey Társaság, amelyiknek ő lett az elnöke. Én alapító tagja voltam a társaságnak. Tehát nekem a személyével szemben nem voltak fenntartásaim. Ő már valamikor a nyolcvanas évek elején eldöntötte, hogy a rendszer belső ellenzéként fog politizálni. Tehát nem őmiatta aggódtam. A problémát inkább az jelentette, hogy nem láttam tisztán, hogy az ellenzéki szerepet játszó – az én korosztályomhoz tartozó – értelmiségi barátaim és munkatársaim végül is hová tartoznak.

K.: Ez '88-89?

V.: Igen. Itt hosszú névsor következhetne, de talán elég, ha annyit mondom, hogy sokan sokáig halogatták a döntést, hogy az MSZMP ún. reformszárnya, a szabad demokraták és az MDF közül melyik csoportosulást válasszák. Azaz nekem nem a „jobboldal démonaival”, hanem egy zavaros helyzettel kellett birkóznom.

Tehát ha nem tudom, hogy kihez lehet egyértelműen csatlakozni, akkor meg kell próbáljam vállalni azt, hogy valamilyen értelemben meghatározója, az egyik meghatározója legyek annak, ami itt történni fog. És ezt akkor nagyon komolyan gondoltam. Ez a történet nagyon rövid időn belül fejlődött odáig, hogy az MDF-en belüli polarizálódást illetően is döntenem kellett, hogy a lakiteleki alapító atyák szellemiségét, mentalitását erősebben képviselő csoporthoz, vagy pedig az Antall József-féle reformirányszathoz kapcsolódjak-e. Végül is ez utóbbit választottam.

K.: Amit most akarok kérdezni, az összefügg Pozsgay Imrével és Antall Józseffel, és persze leginkább veled! Ehhez vissza kell mennünk Pozsgay és a lakiteleki alapítók

viszonyához, Gorbacsovhoz, mert ugye '89-ben az volt a feltételezés, Csoóri és a többiek Pozsgayval való egyeztetése során...

V.: Így van.

K.: Hogy ők valamilyen együttműködésre lépnek akkor, ha a Pozsgay az MSZMP-ből kiválik, a „reformkommunistákkal” vagy reformerekkel együtt.

V.: Igen.

K.: És gyakorlatilag Pozsgay ezt nem lépte meg, mert megjijedt...

V.: Ez nagyon fontos dolog, és összefügg az előbb vázolt dilemmával. Azzal, hogy Pozsgay számomra egyértelmű figura volt. S ennek ellenére Antallhoz álltam. Azért mondom, hogy ennek ellenére, mert egyértelmű volt, hogy amikor az Antall vezette MDF '89 őszén úgy dönt, hogy szembemegyünk Pozsgay elnökké jelölésével, akkor nekem ezt a döntést meg kellett hozni magamban, hogy ezzel én is szembe megyek Pozsgayval. Azért tudtam jó lelkiismerettel megtenni akkor ezt, mert néhány nappal korábban – akkor már nem MSZMP-tagként, hanem az MDF küldöttként vagy megfigyelőjeként –, személyesen jelen voltam az állampárt utolsó kongresszusán. Azt vártuk, hogy Pozsgay kihozza a szociáldemokrata típusú pártját ebből a...

K.: Ez '89 október.

V.: Igen, '89 október. Hogy megcsinálja ezt az új pártot. És én rájöttem az a dicsotelen szerep, hogy erről a kongresszusról tájékoztassam az MDF Bem téri várakozó elnökségi tagokat, azaz, hogy tudassam velük: nincs Pozsgay-féle utódpart, amelyikkel mi majd együttműködhetünk. Ez drámai pillanat volt! Azon az estén el kellett döntenünk, hogy egyáltalán akarunk-e még politikai mozgalmat vagy pártot csinálni? Ha akarunk, akkor új irányt kell a magunk számára kijelölni, ha meg ezt nem akarjuk, akkor viszont: – „szveasztok! Menjünk haza!” Az új irány mellett döntötünk, s miután Bíró Zoltán lemondott megbízott elnöki szerepköréről elsőprő többséggel Antall Józsefet kértük fel, hogy vállalja el az elnökséget, ami akkor már egyben miniszterelnök-jelöltséget is jelentett. Tehát Antall József gondolkodási időt kér. Két nap múlva visszatérünk, és akkor előadja a maga programját, mely szerint ahhoz, hogy az MDF tartani tudja a támogatottságát, és esélye legyen a következő tavaszi választásokon, ahhoz a lakiteleki programtól eltérően új irányokat kell követni. Nem lehet az úgynevezett 'népi baloldallal' szövetkezni, mert ez lett volna a Pozsgay-féle szárnya a szocialista, mármint a Magyar Szocialista Munkáspártnak. Nem lehet semlegességi politikát csinálni, mert közben beindult a politikai repedés a térségünkben, s ugyanezért nem hirdethetünk harmadikutas programot sem. Tehát az általam nagyra becsült, nagyon fontosnak tartott eszmei hagyományt nem lehetett átvinni a politikába.

Viszont az, amivel Antall érvelt, az számomra meggyőző volt. Abból indult ki, hogy szövetséges nélkül nem fogunk tudni boldogulni. Ha pedig Európa térképére nézünk, akkor egyetlen olyan partnert nevezhetünk meg, amelyiknek a szellemi élet-rajza hasonlít a miénkhez, és amelyik hasonló célokat követ, mint amit az MDF. Ez a nyugatnémet, Kohl-féle koalíció, lényegileg a kereszténydemokrácia. Ezzel együtt

pedig a szociális piacgazdaság. Vagyis együtt kell működnünk az euro-atlanti integráció elvét követő Németországgal.

Ebben a drámai helyzetben ismerem fel, hogy mit is jelent ez a szó: politika! Azt a kérdést veti fel, hogy tudok-e, akarok-e egy hirtelen helyzetváltáshoz igazodni. Mégpedig úgy, hogy mégis önmagam maradok, és azokat a célokat követem, amelyeket odáig követtem. Ha pedig arra a következtetésre jutok, hogy nem vállalom az 'igazodást', mehetek vissza a szakmába, a magánéletbe, meg a családi melegbe, s belenyugszom abba, hogy a közügyeket általam nem befolyásolható személyek és körülmények fogják intézni.

Döntök: gyakorlatilag a lakiteleki programot radikálisan módosító Antall-féle irányzathoz csatlakozom. Aminek aztán az a következménye, hogy Antall, amikor ő tesz már javaslatokat az alelnökökre, akkor engem is megjelöl. És amikor feláll az alelnöki kar, akkor általános alelnöki tisztségre kér föl.

K.: Itt nem hagyhatjuk ki, de nagyon szerénykedsz! Itt egy döntő pillanat van, amikor valójában a lakiteleki alapító atyák látják be, hogy ez a politika, hogy Pozsgayval összefognak, ez meghiúsul abban a pillanatban, ott októberben, '89 októberben. Ezt nem tudom, hogy így van-e? Igen?

V.: Igen, október vége, '89.

K.: És hogy ebben a pillanatban te javaslod, hogy Antall József legyen ez a miniszterelnök-jelölt, illetve hát pártelnök.

V.: Ez így nem pontos! Én javaslom, de nem elsőként. Csoóri Sándor veti föl, hogy „a kerekasztal-tárgyalásoknál kiemelkedő szerepet vitt Antall Józsefet kérjük föl!” Aki egyébként ott ül tanácsadóként az elnökségi asztal körül, csak a második sorban. És miután nagy tanácsalanság látszik első pillanatra, hogy igen is, meg nem is, hogy hát ki tud ehhez hozzászólni?

És akkor mondom el én, hogy én Antall Józsefet nagyon régről ismerem. Honnan ismerem? Onnan, hogy '73-ban az Irodalomtörténet című folyóirat segédszerkesztőjeként én írtam a lapba kritikát egy – Eötvös József munkásságát elemző – tanulmánykötetről, amelyiknek a legjobb szerzői között kiemeltem Antall Józsefet, aki feltűnően friss szemléletet képviselt az Eötvös-filológiában. Ezt követően Antall József megkeres telefonon, megköszöni az írást, és meghív, hogy beszéljünk.

Akkor ő az Orvostörténeti Múzeumnak volt az igazgatója. Hogy meghívott, az nem egy egyszerű protokolláris gesztus volt. Meglepetésemre azt mondta el, hogy az emigrációban élő Eötvös család, a 'közelmúltban' bízza rá – mint Eötvös-kutatóra – Eötvös József írói hagyatékát, mintegy négy ládányi kéziratot! És miután én is írtam már egy néhány Eötvös-tanulmányt, megkérdezi, hogy nincs-e kedvem részt venni a hagyaték feldolgozásában. Amire természetesen igent mondtam. És akkor elkezdődött egy szakmai kapcsolat Antall és közöttem. Ami azért szakadt meg, mert '74 végén fölkértek a Mozgó Világ helyettes főszerkesztői tisztségére. Úgy gondoltam, hogy megy ez a kettő együtt, de aztán hamar rájöttem, hogy sok ez nekem. És akkor bejelentettem Antall Józsefnek: „Sajnos nem tudom vállalni, merthogy most ez van, ez a Mozgó Világ”. Erre ő azt mondja: „de az nem szakmai munka”. Mondom,

hogy „nem”. – Valld be, az egy politikai munka! – Hát – mondom – így is föl lehet fogni. – „De egy valamire való filosz nem adja oda magát a politikának!” – mondta nekem akkor Antall József, amit én tizenöt évvel később megismételtem neki, miután az elnökségi ülésen elmondtam az ajánlásomat!

K.: Tehát beszélünk a családtörténetről, és eljutottunk eszmetörténeten át egészen előre az életedben. De most ugorjunk vissza a születés pillanatára! Hogyha jól tudom, hatodik gyerekként születél, és Szentistvántelegen. Hogyha minden igaz, ami akkor... nem is tudom, hova tartozott.

V.: Pomázhoz tartozott, hiszen így szerepel a személyi igazolványomban is.

Ez a kis település nagyjából egy időben kezdett épülni a Wekerle-teleppel. Ezt is tisztviselőtelepnek szánták az alapításakor, de nagyon hamar megváltozott a profilja. Egyszer játékosan összeszámoltuk Sándor bátyámmal egy esti séta során, hogy gyerekkorunkban melyik házban ki lakott. Eljutottunk vagy százötven névig, és ebből a százötven névből százhusz szerb, német vagy szlovák név volt. Ami arra utal, hogy a budapesti agglomerációnak ebben az északi övezetében az országos átlaghoz képest nagy arányban telepedtek ide nemzetiségiek. Hozzáteszem még, hogy a Szentistván-telep és Budakalász közötti sávban pedig híres bolgárkertészek ténykedtek. Azért emlékszem erre annyira, mert gyerekkorunkban sokat dolgoztunk náluk. Előbb – hat-hétéves korunkban – csak a gyomlálást merték ránk bízni, később a kapálást, öntözést is.

Tehát többségükben nemzetiségiek éltek itt. És ha még azt is figyelembe vesszük, hogy Budakalász eredetileg sváb, Pomáz szerb község volt, s hogy szerbek éltek eredetileg Szentendrén is, azt mondhatom, hogy a szüleim – ahogy említettem a múltkor – tiszta magyar környezetéhez képest, tehát a nagyszalontai kálvinista magyar közeghez képest ez egy érdekes színfolt volt az ő életükben is. Merthogy egy nagyon érdekes, sajátos összetételű populáció alakult itt ki.

K.: Egyszer lerobbantam biciklivel, mert a Pomáz–Szentendre–Budakalász-útvonalon mentem, és úgy keveredtem a Szentistvántelepre, és egyből öt ember segített! Tehát az első kertbe beszóltam... hát ott van valami olyan a közösség szerintem, ami máig...

V.: Nagyon-nagyon kellemes emlékeim vannak a gyerekkoromból! Az, hogy ők nemzetiségiek, az természetesen akkor bennem nem tudatosult, az csak később, már az iskolába járva, amikor már ilyen fogalmakat az embernek a fejébe vernek. Igen, akkor eszméltem rá, hogy tulajdonképpen ezek nemzetiségiek, noha tökéletesen beszéltek magyarul. Csak amikor maguk között voltak, akkor ki németül, ki szerbül beszélt.

K.: És iskolába kerültél...

V.: Ott, Szentistvántelegen volt egy egytantermes általános iskola, az első négy elemi ott jártuk, majd a...

K.: De ez mikor volt körülbelül?

V.: '49-től '53-ig jártam a szentistvántelegi iskolába, a következő négy évet pedig a budakalászi iskolaépületbe, ahol a felső tagozat volt. Történetesen éppen '56-ban

voltunk nyolcadik osztályosok. Hát '56-57-ben, mert ugye átnyúlik a tanév az '57-be. Emlékezetes történet volt, amikor bejelentették, hogy az oroszitanítás megszűnik. Tanév közben megszűnt az oroszitanítás, majd néhány héttel később bejelentették, hogy az oroszitanítás nem szűnt meg! Folytatódik tovább!

K.: Mit jelentett 1956 egy gyerek életében?

V.: Hát '56 annyiban érdekes – ugye már helyi szempontból annyiban érdekes, hogy Szentendrének a hozzánk közelebb eső végén volt a szovjet laktanya. Ez olyan 1000-1200 méterre, tehát alig több, mint egy kilométerre tőlünk. A hétköznapiakban nem nagyon tudtuk azt, hogy mi zajlik ott, mert azért a katonák nem jártak ki ott a városba meg a falvakba, meg sehova. Ugyanakkor azt, hogy itt valami nagyon zűrös dolog készülődik, azt onnan tudtuk meg, hogy a szentendrei orosz laktanya tankjai is elindultak a város felé november 4-én. Tehát nem egyszerűen a Szovjetunióból jöttek, hanem akkor az addig bezárt orosz katonák is megindultak a város felé. A mi házuk, az a régi Szentendrei úttól 400 méterre van, tehát nem kellett nagyon hegyezni a fülünket, hogy halljuk, hogy mennek a...

K.: Hogy egy tank megy. Vagyis nem egy, na!

V.: Igen, igen.

K.: Ez a laktanya a magyar honvédségé lett. Tehát a magyar laktanya Nem?

V.: Nem, nem! Az orosz laktanya épületeit részint lebontották, részint meg ipari célokra használták fel.

K.: Tehát ez az általános iskolának a vége volt akkor? Ugye nyolcadikosok voltak.

V.: Így van! Amikor jött a...

K.: Az általános iskolában volt olyan meghatározó tanár, aki mondjuk az irodalom, vagy történelem, vagy bármi más felé terelt?

V.: Annyit érdemes felidézni, így utólag visszagondoltam többször rá, hogy meglepően színvonalas tanári kara volt a budakalászi általános iskolának. Az, hogy én az irodalmat megszerettem, annak nyilvánvaló családi magyarázata is van, de ott volt egy Szőnyi tanár úr, aki amellet franciatanár is volt. Azt nem tanította ugyan, de többször beszélt a franciaországi élményeiről, tehát ő járt kint. És nagyon szuggesztíven tanította az irodalmat! Ezt nem felejttem el! Igaz, hogy a döntő impulzust aztán majd később, az újpesti Könyves Kálmán Gimnáziumban kaptam a magyartanári pálya iránti érdeklődésemben. De ez egy későbbi fejezet.

K.: A családi indíttatás? Fábíán Zoltánról beszéltünk... Vagy az későbbi kapcsolat volt?

V.: Az gimnazista koromban jött. Buzgón írtam verseket. Tizenhat éves koromra egy kis kötetre való verset írtam, és megmutattam a későbbi sógoromnak, a nővérem udvarlójának, akinek személyes barátja volt Fábíán Zoltán, és azt mondta, hogy megmutatja Fábíánnak, aztán meglátjuk, érdeklí vagy nem. És akkor egyszer a Fábíán Zoltán elhívott a leányfalui otthonába, és onnantól kezdve elég gyakran jártam, többnyire azért, hogy a könyvtárából könyveket hozzak el, aztán vigyek vissza, és akkor beszélgettünk ezekről a könyvekről. Majd pedig ott történt, még egyetemista korom

előtt, tehát még a gimnáziumi évek utolsó hónapjaiban, hogy egyszer olyankor hívott el, de hiszen erről már meséltem, amikor kint voltak nála a nagy öregek: Szabó Pál, Veres Péter, Czine Mihály, Koczkás Sándor, tehát... és hát természetesen helyből, ott lakott Szeberényi Lehel.

Később megismerkedtem ugyancsak Fábián jóvoltából Karinthy Cinivel, mert neki is Leányfalun volt a nyaralója. Kis csónakházféleje volt ott. Sőt a Karinthy Cinihez még olyan emlékem is fűződik, hogy ugye én voltam 18-19 éves, ő meg már akkor ötven valamennyi. De a zongorista barátaimmal lementünk a Duna-partra focizni, és akkor jött a Karinthy Cini is, hogy ő is akar focizni, és akkor focizgattunk. Olyankor aztán mindig, hogy úgy mondjam, megszívatott, hogy na, én mit tudok az irodalomról? Mit nem tudok. És általában az lett a vége, hogy rám pírított, hogy azért mi mindent nem tudok. Hallatlan inspiráló dolgok voltak ezek! Mert amiket a Karinthy Cini megkérdezett, és nem tudtam, azokat a következő héten már tudtam, vagy két hét múlva már tudtam! Egészen más hatása volt ennek, mint a Fábián Zoli... hogy mondjam, szeretetteljes atyáskodó, dicsérő, biztató metódusának! A Karinthy állandóan szívatott! És...

K.: Igen. Azt akartam mondani, hogy ennél rosszabb pedagógiai...

V.: Nem! Nem rosszabb! Hallatlanul jól működött!

K.: Igen?

V.: Hallatlanul jól működött!

K.: Nyilvánvaló, hogy a Fábián meg a Karinthy nyilván más könyveket ajánlott.

V.: Igen. Így van.

K.: Vagy irodalomról mást. De mondjuk ilyen-olyan példákat, csak hogy...

V.: De nem! Az az igazság, hogy az az irodalmi értékrend, amit aztán később a nagy Karinthy életművéből ismertem meg, és az az irodalmi értékrend, amit a népiek körében ismertem meg, nem különbözött lényegesen egymástól! Tehát sajátos... hogy mondjam, felhangjai voltak, és természetesen a Karinthyak egy kritikussabb, ironikusabb hangütést jobban kedveltek a saját írásaikban is, és az általuk javasolt irodalomban is, vagy a Cini által olvasott irodalomban is. De nem mondhatom azt, hogy az a fajta törésvonal, amit aztán később tapasztaltam, a népiekkel szembeni averziót tápláló kritikusok és irodalmárok körében, hogy az náluk meglelt volna. Semmi nem! Semmi! Ők nagyon nagyra becsülték a legnagyobb népieket! Tehát Illyést, Németh Lászlót, Féja Gézát is tulajdonképpen, vagy Kodolányi Jánost nagyon nagyra becsülték! Tehát hogy úgy mondjam, az a fajta szellemi árok, ami aztán a kádári konszolidáció idején, és annak is a vége felé kezdett elmélyülni a népi–urbánus tábor között, az nem itt húzódik.

K.: Ez nagyon érdekes! Úgy nőttél fel, hogy a pályádat ez végigkíséri, ennek az igénye... illetve ennek a sajnálata, hogy miért vált ez ketté? Olvastam erről tanulmányodat.

V.: Igen, igen. Hogyne! Ez állandóan foglalkoztat, és nem is tudok napirendre térni fölötte, mert egyre inkább azt látom, hogy ez a fajta hasadás a magyar szellemi

életben, az nem az irodalomból indult, hanem az irodalomba szivárgott be. Aztán nem is csak szivárgott, hanem beáramlott, majd sodró erejűvé vált.

Tehát azt éreztem akkor – és később tudatosult ez bennem –, hogy a magyar irodalom, a Karinthyék, tehát az ifjabb Karinthyék nemzedékéig voltaképpen mindig valamiféle ellensúlyát képezte azoknak az erőknek, amelyek a különböző táborokra szakadást, a különböző frontok kialakulását idézték elő. Ezt magamnak úgy mondom: az irodalom a szellemi élet immunrendszere volt. És ahogy kétszáz évvel korábban az irodalomban született meg valamiféle ideája a nemzeti egységnek, a modern nemzeti egységnek, ezt a funkcióját az én diákkoromig betöltötte a magyar irodalom. Annak ellenére, hogy akkor már természetesen volt ilyen, hogy egy Rákosi-korszakban – különböző okokból: ki naivitásból, ki haszonért, ki megfélemlítettség miatt, de bedőltek, vagy behajoltak Rákosi személyi kultuszának, meg a diktatúrának.

De hadd jegyezzem meg, hogy az én eszmélkedésem időszakában már túl voltak ezen, hiszen ez '56 utáni idősakra, évekre esik, és akkor már senki nem volt arra büszke, hogy dicséret ódát írt Rákosiról! Sőt mi több, nemcsak, hogy nem volt rá büszke, hanem önkritikusan beszéltek erről, hogy „hú, de hülyék voltunk! Hú, de bolondok voltunk!” És így tovább. Tehát semmiképpen nem tekinthető úgy, hogy a Rákosi-diktatúra időszaka lett volna az egységbontásnak az oka. Ez egy fertőzés volt, vagy egy heveny gyulladása volt a magyar szellemi életnek, de kinötte! Kinötte! Tehát nem ennek a konfliktusnak a mentén történt meg aztán, ami később elvezetett a '88-89-es, máig tartó feloldhatatlan, kibékíthetetlen szembenálláshoz.

K.: Tényleg ez ugye '89-90, '91-ben vált neked nyilvánvalóvá, ezt olvastam...

V.: Igen.

K.: Hogy ez gyakorlatilag megakadályozza, hogy a rendszerváltó pártok összefogjanak.

V.: Igen. Tehát ahhoz a tézisemhez térnék vissza, hogy nem az irodalomból jön. Hanem akkor honnan jön? Elsősorban a politika felől és a gazdasági élet felől jön ez a nagy mélységű megosztottság. Későbbi olvasmányélményeim és beszélgetéseim alapján tudom azt, hogy mi is játszódtott le a hetvenes évek elejétől a magyar politikában és a magyar gazdaságban. Erre is több helyütt utaltam már írásban, meg kérdésekre válaszolva is, hogy fontos az a tény, hogy a Mozgó Világ folyóirattal alakulása (volt korábban egy ilyen című, évenként megjelenő kiadvány) nem pusztán egy kultúrpolitikai döntésnek, hanem egy gazdaságpolitikai helyzetnek volt a következménye. '73-ban születik meg az elhatározás, hogy nagy összegű nyugati hiteleket fog fölvenni a magyar kormány, '74-ben megkezdődnek a hitelfelvételek, és ezeknek az ára az, hogy a magyar-kultúrában valamiféle liberalizációt kell felmutatni a hitelezők felé. Nem tudom, erről a múltkor nem beszélünk-e?

K.: Nem beszélünk egy szót sem erről!

V.: Akkor annyit, hogy ez azután nyomon követhető a német és az amerikai külpolitika dokumentumaiban. Arról van szó, hogy ahhoz, hogy Washington vagy Bonn, vagy az ő közvetítésükkel, közreműködésükkel amerikai, illetve német magánszermélyek vagy privát bankok kölcsönöket adjanak szocialista országoknak, ahhoz poli-

तिकai garancia kell. A politikai garancia pedig azt jelenti, hogy a magyar pártvezetésnek elkötelező ígéretet kell tennie a tekintetben, hogy a szólásszabadság, a gondolatszabadság, a véleménynyilvánítás, a kulturális intézmények, fórumok a korábbinál nagyobb szabadságot fognak élvezni satöbbi, és ezt föl kell mutatni, ezt dokumentálni kell!

Na most a dokumentációra akkor adódik a legjobb lehetőség, amikor elindítanak valami újat! Tehát azt mondják, hogy jó, például idáig nem volt nemzedéki orgánom, merthogy nem tudtuk integrálni a fiatalabb nemzedéket, de hát íme, itt van ez a '70-től egyre hangosabban szerveződő fiatal írók köre, a József Attila Kör az Írószövetségben, és panaszkodnak, hogy nincsen fórumuk, hát most akkor adunk nekik egy fórumot, tessék, lássa az egész világ, hogy Magyarországon ők is csináltak valamit!

Akkor nem láttuk, hogy mi a magyarázata ennek. Később aztán nyilvánvalóvá vált, hogy amikor az amerikai elnökök – mert mindegyik – az év eleji szokásos értékelő beszédükben külön napirendi pontként kitérnek a szocialista táborral fenn tartott kapcsolataik kérdésére, akkor néven nevezik az egyes államokat, s azt elemzik, hogy rászolgáltak-e a legnagyobb kedvezmény elvére, vagy nem szolgáltak rá. Amelyik már rászolgált, azt ellenőrzik, hogy vajon az elmúlt évben tanúsított magatartása alapján meghosszabbítható ez a kedvezmény, vagy nem.

Ha ez megvan, akkor jöhetnek! Tehát akkor a kereskedelmi forgalom mellett jöhetnek a hitelek is.

E mögött a nyitás mögött volt tehát egy később nyilvánvalóvá váló nagyhatalmi taktikai ambíció is Amerika részéről. Ezt ők maguk '89-90-ben már leírják, bevallják. Úgy gondolták, a második világháború után ezt a Szovjetunióknak elkötelezett tábor már nem lehet katonailag visszacsatolni a nyugathoz, a civilizált világához, a piachoz. Ezt a térséget gazdasági, illetve monetáris eszközökkel kell megpróbálni átvinni a saját táborukba. Vagyis az úgynevezett adósságcsapda elve és szándéka, az tökéletesen működött '73-74-től.

Hogy jön ez a magyar szellemi élet történéseihez? Úgy, hogy attól a pillanattól kezdve, hogy van egy olyan rés a tábor falán – a KGST és a Varsói Szerződés fala –, amelybe be tud hatolni a nyugati tőke, attól a pillanattól kezdve be tud hatolni a kultúra, illetve a kultúrpolitika eszközeivel is. És például eléri azt – ez még gazdaságtörténet –, hogy a '74-es párt- és kormánydöntés értelmében Magyarországon két típusú gazdasági rendszer jön létre: ötven nagyvállalatot megtartanak a KGST vonzáskörében, a többi esetében viszont megengedik, hogy elkezdjenek kereskedni, és elkezdjenek pénzügyi tranzakcióba bocsátkozni a nyugattal.

Annak a vállalati szférának, amelyik ebbe a piacgazdasági, az úgynevezett piaci szocializmusnak a kategóriájába esik, annak a vezetői és a vezető értelmisége már nem kell, hogy párttag legyen. Már nem kell, hogy szigorú feltételekhez igazítsák az ő szabad mozgásukat, ők már kimehetnek nyugatra, ösztöndíjakat kapnak, családi kapcsolatokat létesíthetnek. Hogy úgy mondjam, a fű alatt elkezd bontakozni, szerveződni a magyar technokrata értelmiségnek egy nyugati orientációjú csapata.

Az a csapat, amelyik később majd a Szabad Demokraták Szövetségében fog politikai formációt ölteni.

Ezzel a csapattal szemben egyfelől ott vannak a moszkoviták, azok a baloldali párttag értelmiségiek, akik letették a nagyesküt a Moszkvának és a szocialista táborhoz való hűségükről, és betartják azokat a játékszabályokat, amiket a KGST követel, és meglehetősen értetlenséggel és időnként ellenséges indulatokkal figyelik, hogy a másik vállalatnál nyugati szabályok működnek, és furcsa módon megkettőződik a magyar gazdasági és politikai vezetés. Az, amit a politológusok és a gazdaságtörténészek leírnak, az tulajdonképpen ennek a kettőződésnek a folyamata: hogyan jött létre a szocialista táboron belül egyedül Magyarországon még a kádári konszolidáció delelőpontján ez a hasadás. (Többek között Vass Csaba gazdaságtörténeti tanulmányai írják le ezt a folyamatot.) Még egyszer mondom, hogy nem a szellemi életben indul ez a hasadás, nem az irodalomban. A reálszférában indul. Az már más kérdés, hogy hogyan és milyen ösztönzésekre lesz majd ennek a fajta politikailag nyugat felé orientálódó, neki elköteleződő értelmiségnek egy szellemi holdudvara is, amelyeknek majd ki fog alakulni az irodalmi, a médiapolitikai, a művészetpolitikai megfelelője is.

K.: Ez nagyon érdekes! Ám a Mozgónál ennek pont az ellenkezőjét vettem észre amúgy, ez a Mozgó fénykorában nem látszott.

V.: Pontosan! A Mozgóban a szellemi folyamatok látszottak. És én ezért mondom, hogy a rendszerváltással kezdődő folyamatok nem a szellemi életből indulnak ki.

K.: Döbbenetes újra nézni a neveket! Hogy olyanok írnak egymás mellett, akik tíz év múlva egészen más politikai oldalakon bukkannak fel.

V.: Így bizony!

K.: A Mozgó szerintem modernebb, mint a mai újságok egyébként. Amire vissza akartam térni, hogy menjünk vissza kronológiában az általános és középiskolához. Voltak-e olyan barátok, akik meghatározóak maradtak később. S milyen hatások érték ekkor? A kapcsolatok érdekesek itt, amelyek neked fontosak szellemi téren, akár máig hatóan is...

V.: Igen. Ebből a sajátos földrajzi helyzetből is következik: az agglomeráció egy más világ, mint egy pesti vagy budai kerületi iskola. Különösen a korábban vázolt nemzetiségi jellege miatt. Rendkívül erős baráti kötődések alakultak ki iskolás korunkban. Ezek nem egyszerűen padtársi vagy osztálytermi barátságok voltak, hanem azt jelentették, hogy gyakorlatilag az életünk minden szférájában együtt voltunk. Iskola után együtt fociztunk, együtt mentünk a bolgárkertészethez, együtt mentünk a téeszbe dolgozni. Időnként együtt mentünk el a strandra, együtt mentünk kirándulni. Mert kis hely, nem sokan vagyunk...

K.: Mindenki ismer mindenkit.

V.: Mindenki ismer mindenkit, ez az! Tehát nagyon-nagyon kellemes élményekre emlékeztető időszak ez. Ami nekem személyesen nehezen feldolgozható emlék ebből az időszakból, az az, hogy a két legszorosabb baráti kapcsolatomból az egyik azért

szakadt meg, mert a család disszidál. '56 december valahányadikán mennek ki, mert-hogy a nagyszülők akkor Kubában éltek. Onnan kapták a csomagokat.

K.: És Kuba akkor még 'nyugati' ország.

V.: Igen, de mire odaértek, addigra kitört a Castro-féle forradalom. Ugye akkor azt is megszenvedték. Úgyhogy az a család, ahol a barátom volt, egyfelől... vegyes osztályba jártunk, tehát lányok, fiúk együtt jártak. És történetesen egy osztályba járt a Luczay Kati, meg a Luczay Miklós. Mindketten osztálytársaim voltak. És ők nemcsak az iskolai meg a játszótéri kapcsolatok miatt jelentettek sokat, hanem azért is, mert... Ezt nem mondtam az eddigiekben, hogy zongorázni is tanultunk. Hosszú ideig csak nálunk volt zongora. Szentistvántelepen máshol nem volt. És hozzánk jártak gyakorolni. Szombatonként a zeneórák nálunk voltak, és akkor az még egy külön esemény volt. Amikor vége volt a zeneóráknak, akkor jöttek a szülők is, és a zenetanárunk – Rebersák Alfréd, aki karmester, orgonaművész és festőművész is volt, még este „koncertet” adott, idézőjelben „koncertet”, tehát játszott.

K.: Az egy nagyon-nagyon közösségformáló, összetartó erő!

V.: Nagyon! A Luczay-család végül '56 őszén disszidált, és hosszú hónapokig azt se tudtuk, hogy életben maradtak-e. Mígnem aztán megtudtuk, hogy milyen kálváriát jártak a kubai események miatt. De ami igazán megrázó volt, az az, hogy a fiú osztálytársam, a Miklós, 14 évesen idegösszeroppanást kapott és több mint tíz évig kezelték kórházban! Tehát nem tudta feldolgozni ezt a traumát! Az érzelmi traumát, a fizikai megpróbáltatásokat! Azt, hogy ott is karanténba kerültek, Kubában, nyomorogtak! Irgalmatlan megpróbáltatásoknak voltak kitéve. Ez is hozzátartozik az én '56-omhoz.

K.: Nem kell zárójelbe! Ez fontos!

V.: Annyiban fontos, hogy valamilyen módon minden második magyar elveszített valakit. Vagy egy családtagot, vagy egy barátot, vagy egy szerelmet vagy valakit, mert disszidált. Tehát egy kicsit olyasmi volt ez, mint annak idején Trianon. Igaz ugyan, hogy számarányukat tekintve a közvetlen érintettek talán nem voltak olyan nagyon sokan, de a kapcsolatrendszerüket is figyelembe véve mégis az egész társadalmat megrázta a távozásuk...

K.: Ez az, amit a statisztika nem tud kimutatni...

V.: Igen. Említettem apámék nagybátyját, Tóth Lajost, aki a Zilahy-gyermecket fogadja Amerikában. Tehát az amerikai magyarokhoz való kapcsolódásomnak, illetve a velük fenntartott kapcsolataimnak egy különös szinuszgörbéje van. Ez a szinuszgörbe majd akkor folytatódik, amikor politikusként többször kimegyek Amerikába, de erről majd később.

K.: Igen, igen. Vissza kell ugranunk, mert olyan fontos részletek derülnek ki, amik szerintem magyarázó erejük sok tekintetben. Próbálom értelmezni: a Luczayakról nyilván nem tudatok akkor még szinte semmit, mondjuk '56 végén...

V.: Akkor még nem.

K.: Hanem ez később hatott rád sokkolóan.

V.: Igen, sokkal később! Kifejezetten sokkolóan! Mert egy nagyon szoros gyermeki, emberi kapcsolat hirtelen megszakadása, az bizony trauma! Ez nem egy egyszerű sztori.

K.: Igen. A személyes traumán kívül az ember szemléletét is megváltoztatja. Most nem tudom, hogy ezt pontosan, hogy ugye hát Kuba miatt ezt nehéz politikailag értelmezni...

De egy ilyen trauma olyan irányba hathat, hogy kint se jobb. Nem tudom, nem akarom belemagyarázni, csak hogy ez neked...

V.: Igen. Luczayék néhány évvel a disszidálásukat követően aztán tovább tudtak menni Kanadába, majd Kanadából az Egyesült Államokba. Tehát később, hogy mondjam, amerikai magyarokká váltak, de nem tudták feldolgozni soha ezt a traumát! A fiú hatvanéves korában már meghalt. A lánnyal máig tartom a kapcsolatot, meg a családjával természetesen. Meg jártam náluk, meg ők is itthon azóta. Tehát egy nagyon hosszan, hosszú időre kiható gyerekkori történetről van szó.

K.: A Luczayak név alapján nem svábnak és nem is szerbnek tűnnek. Valószínűleg akkor ők is tisztviselők voltak? Vagy nem tudom.

V.: Az édesapjuk banki alkalmazott volt, különben azt hiszem, a '36-os olimpián volt kajakos olimpiai bajnok! Az idősebb Luczay Miklós, vagy talán párosban, vagy nem tudom, de hát valami...⁴

K.: Tehát megbecsült család volt.

V.: Igen. Erdélyi származású család voltak.

K.: Igen. Ezt akartam megkérdezni, de nem ez fűzött össze titeket. Ez egy véletlen is lehetett. Tehát nem így tudatosan barátkozik egy kisgyerek.

V.: Abszolút véletlen, persze!

K.: Csak arra gondoltam, hogy azért nyilván egy ilyen telepen azért a szerbek mondjuk egymással beszélgetnek, a svábok egymással beszélgetnek, akkor úgy nyilván azért a baráti kör így alakul... Bár a zongora, az szerintem mindenkinek vonzerő volt!

V.: Igen, igen. Kétségtelen, igen.

K.: Lassan most már a középiskolánál tartunk. Ugye Újpest, mintha...

V.: Igen, Újpesten a gimnázium. Ennek az a története, hogy úgy nézett ki '56-ban, hogy zongorista leszek. Virtuóz gyerek voltam és meglehetősen feltűnő gyorsasággal, dinamikával zongoráztam, különösen az akkori testmagasságomhoz képest. Tehát furcsa, attraktív jelenség volt a játékom! S én zenegimnáziumba készültem. Viszont nemcsak a Luczay család, hanem a zongoratanárom is disszidált. Ettől gyakorlatilag ez a pályám megszakadt. A zenetanárom, Rebersák Alfréd, A Párizsi Akadémián végzett és '48-ban jött haza, hihetetlenül szuggesztív és sokoldalú művész volt. A küllemét és habitusát tekintve is hallatlanul izgalmas – Liszt Ferencre emlékeztető – figura volt! Disszidálása után – levelezés útján – intézkedett ugyan, hogy legyen, aki átveszi a tanításomat, és egy végzős zongora szakos leányhoz kerültem, aki még tanítgatott engem, de mellette elment a kedvem a tanulástól. Megszakadt ez a pálya. És emiatt majdnem lekéstem a gimnáziumi beiratkozást, hiszen zenei gim-

náziumra készültem volna, de utolsó pillanatban mégis rádöbbenem: „ez nem fog menni!” És akkor egyetlenegy protekciós lehetőség kínálkozott: az újpesti Könyves Kálmán Gimnázium. Már az előző évben Péter bátyám is protekcióval került oda, tudniillik a György nagybátyám, a csillagász...

K.: Kulin György, igen.

V.: Amikor őt a Rákosi-korszakban kirúgták a Csillagvizsgálóból, akkor a Könyves Kálmán Gimnáziumba került matek–fizika tanárnak. S igaz, hogy amikor én mentem '57-ben, akkor ő már nem volt ott, viszont olyan 'respektje' volt a gimnáziumban, hogy egy, sőt két Kulint azért odavettek, – ha Budakalászról jöttünk is! Így kerültem egy ilyen... nem közeli helyre, mert abban az időben még az Árpád-hídon keresztül kellett ki- és visszamenni Újpestre. Ez elég fárasztó volt, de végül is ott jártam a gimnáziumi éveket.

K.: Egyébként volt már HÉV?

V.: Ó! A HÉV? Hát hogyne! A tízes évek végétől! Olyannyira... Zárójelben hadd jegyezzem meg: Móricz Zsigmond már a Szentendrei HÉV-végállomáson szállt föl, mert fiákerrel bevittette magát Leányfaluról Szentendrére, és onnan... Hát apám például büszkén mesélte, hogy többször ült szemben Móricz Zsigmonddal a HÉV-en! Aki mindig menetiránnyal szemben ült, és állandóan jegyezgetett! Állandóan jegyezgetett! Ennyi. Tehát a HÉV volt, Móricz Zsigmond ezen a HÉV-en utazott! Snitt!

Ám a Könyves Kálmán Gimnázium, az rendkívül nagy élmény volt számomra! Ugye kiváló tanárokkal! És hogy miért voltak annyira kiváló tanárok, azt is csak később értettem meg! Hogy azok a tanárok, akik rossz fát tettek a tűzre '56-ban, de annyira azért nem, hogy lecsukták volna őket, belső kerületekben nem taníthattak, viszont Újpesten már igen. Ily módon volt egy Kalavszky István nevű magyartanár, aki aztán meghatározó szerepet játszott az életemben, a magyartanítási módszerével, meg a pedagógusi formátumával. Például nem tette kötelezővé, hogy memoritereket tanuljunk, mert akkor már ez vita kérdése volt. Viszont azt mondta: aki memoritereket tanul, az óra után, ha elmondja neki, akkor azért jutalompontot ad. Nagy Zoltán osztálytársammal–padtársammal, akivel együtt mentünk majd a Színművészeti Főiskolára felvételizni harmadik gimnazista korunkban, hetenként eljártunk a Kalavszky tanár úr lakására, és ott versenyben mondtuk el az újabb és újabb adag verseket! És hát egymással is versenyeztünk. Hogy egy tanár időt szánjon arra, hogy a diákjait a lakásán fogadja, és ott verseket mondjanak neki! Na hát szóval ilyet én se előtte, se utána nem hallottam! Hallatlan nagy élmény volt ez! És persze nemcsak bifláztuk meg mondtuk a verseket, hanem beszélgettünk is róluk. Ilyen volt a Kalavszky tanár úr!

K.: Ez fontos pedagógiai eset, olvastam, ha sikerül kialakítani, hogy a barátok egymással versengve tanuljanak egy tanárnál, annál hatékonyabb módszer nincs!

V.: Igen, igen. Hallatlan jó volt! Igen. Nos, aztán ott tanított Jobbágy Károly, a költő. Nekem közvetlenül nem volt tanárom, de olykor bejött helyettesíteni. Vezetett egy Irodalmi Diákkört is. Természetesen jártam hozzá. (Pusztán véletlen, hogy ötödéves magyar szakos gyakorló tanárként az ő felesége – Kati néni – volt a vezető

tanárom a Radnóti Gimnáziumban.) Kónya Lajost is ide a Könyvesbe 'deportálták'. Kezdetben gyanús volt nekem, mert tőle egy Rákosit dicsérő verset tanítottak még az elemi iskolában. De aztán persze megtudtam, hogy egy nagyon derék, érzékeny és nagyon tehetséges, '56-os érzelmű' ember volt. Őt meg könyvtárosnak tették oda, de minden diákkal foglalkozott, aki bement hozzá. Én bejártam, és sokat tanultam tőle. (Az is véletlen, hogy Lilla lánya – Kónya Lilla, a későbbi költő-műfordító – pedig nemcsak évfolyamtársam, hanem csoporttársam is volt az egyetemen.)

Na, szóval '56-nak hogy úgy mondjam, a büntetettjei közül kerültek sokan, vagy néhányan oda a gimnáziumba, és én azt kifogtam! Ilyen szerencsém volt!

A reáltárgyak oktatói is nagyszerűek voltak! Bodonyi tanár úrról, meg a Turtóczky tanár úrról később tudtam meg, hogy ők az ELTE gyakorló iskoláiban vezető tanárok lettek, tehát kvalitásos emberek voltak ők is. Azért tartottam őket emberileg is nagyszerűnek, mert abban a pillanatban, ahogy konstatálták azt, hogy az egyik gyerek történelemből, a másik oroszból, a harmadik magyarból jó, annyit kértek csak tőle, amennyi a minimum! Emlékszem rá, például az érettségi előtt azt mondta nekem a Turtóczky tanár úr, hogy ha megígérem, hogy soha nem fogok olyan egyetemre jelentkezni, ahol a fizikára is szükség van, akkor... akkor menni fog a dolog! És természetesen megígértem!

De ugyanezt csinálták a humán szakosok a reáltárgyakkal... Tehát nagyszerű együttműködés jellemezte a tanári kart! Nem arra mentek, hogy hogy lehet a diákból a formális követelményeket behajtani, hanem hogy valamit csináljanak magukból! Mindenki csináljon magából valamit! Például a biológiatanárom, a fizikatanárom megengedte, hogy akkor feleljek, amikor jelentkezem, amikor az addigi anyagot megtanultam. Tehát nem arra mentek rá, hogy kiszúrjanak, hogy „na most akkor mára készültél-e? Arról akartak meggyőződni, hogy ami kötelező, arról havonként egyszer mindenki beszámoljon nekik. Meg kell még említenem Porkolábné Balogh Katalint, aki mintegy másfél évig történelmet tanított nekünk, majd pszichológusnak képezte ki magát, s az egyetemen nála is vizsgáztam 'pedagógiai' pszichológiából. Ő például megengedte magának azt, hogy amikor az órán '56-ról kellett volna beszélnie, fejfájására hivatkozva csendesfoglalkozást rendelt el, és megkért bennünket, hogy olvassuk el az anyagot a tankönyvből. És persze nem hagyhatom ki a rövidített névsorból Horlay Györgyöt, a rendkívül szimpatikus és empátikus osztályfőnökünket sem, aki franciatanárunk is volt, s aki később a Rigó utcai nyelviskola angol intézetének az igazgatója lett.

K.: Mennyivel más lenne egy iskola! Mennyivel jobb hangulatú és jobb eredményű lenne!

V.: És jobb eredménnyel! Hozzá kell tennem, hogy ebben az iskolában harminc-négyen kezdtük az első évfolyamot, és úgy végeztünk tizenkilencen, hogy még kettő új diák is jött közénk. Tehát 'menet közben' a felére redukálódott a létszám, mert akik nem bírták a tempót, tehát semmilyen tárgyból nem próbáltak, nem akartak kitűnni, azt eltanácsolták! Behívták a szülőket, és azt mondták, hogy „hát nem fognak boldogulni! Hát itt nem! Itt nincs értelme! Menjenek egy ipari iskolába! Men-

jenek egy technikumba!” Tehát itt akkor még a gimnázium tényleg az egyetemi felkészítésnek a fóruma volt.

K.: De ez döbbenetes!

V.: Igen. Tehát ez még nem a tömegképzés volt. No, tehát ez volt a Könyves Kálmán...

K.: Igen. Hát csak azért, hogy rögzítsük, ez akkor '57-től...

V.: '57 és '61 között.

K.: Jó! Hát ez a gimnázium, ez nagyon fontos, és alapvetően pozitív ezek szerint.

V.: Igen.

K.: Nyilván azért a baráti viszonyok ezek szerint átrendeződtek. Onnan is...

V.: Nagyon maradandó baráti kapcsolataim alakultak ott ki! Például a még ma is aktív, még azt hiszem, már csak nyugdíjasként aktív urológus főorvossal, aki szintén egy időben padtársam is volt, Keszthelyi Lászlóval. Vagy Miklós Árpáddal, aki nagyon jó nevű műszaki ember, mérnökember és vállalkozó lett, vagy Nagy Zoltánal, aki színész lett, a Nemzeti Színházban is játszott, aztán az Új Színháznál helyezkedett el. Évenként kétszer-háromszor most is összejárunk. Az osztály életben maradt tagjaival pedig évenként leülünk egyszer ebédelni!

K.: Nem négy-ötévente.

V.: Nem. Évenként.

K.: Hát igen. Ez mutatja, hogy jó gimnázium volt!

V.: Nagyon jó!

K.: Igen. Menjünk az egyetemre tovább.

V.: Menjünk! De nekem volt közben két fontos évem!

K.: Ja! Bocsánat! Ja, igen.

V.: Tudniillik engem nem vettek föl rögtön. Két évig dolgoztam. Az első évet a Budakalászi Textilgyárban töltöttem, három műszakban voltam betanított gépkezelő. A száraz kikészítő részlegben dolgoztam, ami fizikailag nagyon megviselt! Mert ez az a csarnoka a gyárnak, ahová behozzák a frissen festett textilanyagot, és ott szárítják. Ennek következtében a kigőzölgései – hát nem egészségesek! Másfelől irgalmatlan meleg van, mert hát 100 fokos gépen, 50 méter hosszú szárító ketrecen kell keresztülmenjen az anyag. Tehát ilyen 48-50 fokos hőmérsékletben dolgoztam egy éven keresztül három műszakban! Rettenetes megpróbáltatás volt fizikailag!

Lelkileg viszont nem volt az, mert rendkívül érdekes tapasztalatokra tettem szert! Ott a gyári munkásokkal ismerkedtem meg. Olyan figurákkal, és olyanfajta életfelfogásokkal, amelyekről csak regényekből szerezhettem volna, meg szereztem különben tudomást. El is gondolkodtam már akkor azon, hogy hogy van az, hogy az ember felnő egy településen, és nem lát bele a másik embernek a sorsába, az életébe? Mert az, hogy mit jelent egy életet leélni egy gyárban, azt elképzelni se tudom, hogyha legalább egy évet nem vagyok ott közöttük! Nagyon sokat jelentett ez nekem!

Zárójelben hozzáteszem, hogy én akkor, tizenkilenc éves koromban másfél-szer annyi fizetést vittem haza, mint amennyit később majd a tanári diplomával kerestem a pásztoói gimnáziumban! A munkásokat jobban megbecsülték, mint az értelmiséget.

K.: Ez az 1945–46-os forintstabilizációval és bérrendezésekkel függ össze, már-mint hogy a munkások és értelmiségiek bére közötti arányok megváltoztak.

V.: Igen. Az egyik... hogy mondjam, haszna ez volt, hogy hát az életet egy másik oldaláról ismertem meg.

K.: Igen, ez a fontos!

V.: Fizikailag persze belerokkantam volna, ha István nagybátyám hatására – és vezetésével – nem foglalkozom a jógával. Tudniillik tőle tanultam meg tizennégy éves koromban jógázni, és azt a fizikai megpróbáltatást, amit nekem ez a három műszakos gyári munka jelentett, csak úgy tudtam elviselni, hogy nagyon intenzíven jógáztam! Gyakorlatilag azt a terhelést, amit ez az 50 fokos meleg és a kén, meg mindenféle kémiai anyagnak a beszívása okozott, így tudtam ellensúlyozni.

Más kérdés, hogy nemcsak a Hatha jógát gyakoroltam, foglalkoztam a rádza jógával is. Ennek hatalmas irodalma van! Bölceleti irodalma. Azért hangsúlyozom, hogy bölceleti, mert sokan azt hiszik, hogy ez a keleti vallások egyike. Ez nem vallás, ez egy agytréning. Természetesen van filozófiája, de ezzel aztán nagyon radikálisan szakítottam! Merthogy István nagybátyám hatására elkezdtem foglalkozni a spiritizmussal is. És eljutottam odáig, hogy döntenem kellett: kérem-e a 'beavatásomat', vagy azt mondom, hogy köszönöm, nekem ebből ennyi elég volt, és megpróbálok inkább az európai kulturális klímában kezdeni magammal valamit. És akkor nagyon határozottan úgy döntöttem, hogy lezárom életemnek ezt a szakaszát.

K.: Ezek szerint a spiritizmus összefügghet a jógával?

V.: Nem egy töről fakadnak, de a nagybátyám világgképében volt érintkezési felületük. Meggyőződhettem arról, hogy a rádza jógának léteznek olyanfajta 'technikái', amelyek más módon megismerhetetlen – hozzá teszem: sokkoló – élményeket nyújtanak, de a spiritizmusnak az ezekre épülő filozófiája és gyakorlata számomra taszító volt. Ezért – nagyon tudatosan – nem folytattam az ilyen irányú tájékozódásomat.

K.: Értem.

V.: A családi kapcsolataimnak annyiban volt ebben szerepe, hogy a másik, a csilagász nagybátyám természettudományos világgképe és gyakorlatiasabb gondolkodásmódja kezdett erősebben hatni rám.

K.: A racionális éned győzött.

V.: Nem mondanám, hogy győzött, de 'szóhoz jutott'.

K.: Beszéltünk már róla, hogy presbiterek voltak a családban...

V.: Igen, igen.

K.: Már beszélünk is ugye arról, hogy a párttagságod, a presbiterekkel szemben, hogy ez konfliktust is okozhatott....

V.: Vitákat igen, de maradandó lelki sérüléseket nem okozott.

K.: Visszatekintve, végül is a bátyáid sokkal konformabbak voltak a családdhoz? Vagy hogy van ez? Hány testvéred volt, hány bátyád, meg nővéred?

V.: Öt fiú, egy lány. Ott kell kezdenem, hogy a legidősebb bátyám, Sándor, harmincéves nagykőrösi 'orvoskodása' után visszaköltözött, és két telekkel mellettünk lakik. Ő kis híján tizennégy évvel idősebb nálam, de majdnem minden este körbe-

járjuk vele Szentistvántelepét. És ilyenkor megbeszéljük a napi ügyeket. Ez a bátyám tehát orvos lett, és amellet hallatlanul intenzív, kisvárosi közéletet élt. TIT-mozgalmat szervezett, aztán TIT-elnök lett. Aztán jött a rendszerváltozás, amikor is Nagykőrös országgyűlési képviselője lett, aztán...

K.: Ez most beugrott hirtelen!

V.: Hogyne! Aztán ő lett az Egészségügyi Bizottság alelnöke. Aztán a Sportbizottságnak meg különböző alapítványoknak az elnöke. Később Budakalász polgármestere is volt.

K.: Valahogy nem ugrott be, hogy ő a rokonod lehet!

V.: Ő az egyik testvérem, igen. Nem azt mondanám hogy 'konformabb' nálam, de ezt a nagyon aktív közéleti és szellemi életet végig presbiterként, párton kívül élte meg. Ő éppen azt bizonyítja számomra is, hogy nem volt szükségszerű, hogy valaki a kádári konszolidáció idején belépjen a pártba ahhoz, hogy szellemileg, vagy a szakmájában érvényesülni tudjon. Hogy Nagykőrösre került, az valamilyen értelemben büntetés volt, mert úgy nézett ki, hogy benn maradhatna az egyetemen az eredményei és a kvalitásai alapján. De az '56-os szerepe miatt előbb bujdosnia kellett, aztán büntetést kapott, és végül Nagykőrösre kellett mennie.

K.: Hát akkor most már így összeáll a kép, persze! Hát erről olvastam, hogy két testvéred is '56-ban... az egyik MEFESZ, a másik pedig...

V.: V.: Igen. Az akkor még medikus Sándor bátyám a mentőszolgálat önkéntese volt, s ebben a „minőségében” vállalt közvetítő szerepet a fegyveres ellenállás csoportjai között.

K.: Igen. Tehát ő '56-ban volt a MEFESZ-ben, ugye?

V.: Igen, igen.

K.: És a másik?

V.: És a másik bátyám, Imre, a Kertészeti Főiskolán – akkor még főiskola volt, nem egyetem...

K.: Valamilyen DISZ-funkciója volt. Ő tartotta a kapcsolatot a Forradalmi Bizottsággal.

V.: Nem DISZ-funkciója volt, hanem az első éves korában alakult MEFESZ-nek volt az elnöke. A testvéreim sorrendjében ő a harmadik, aki végül kertészmérnök, tanár és szakújságíró lett. Ő közelebbi szellemi kapcsolatban maradt István nagybátyánkkal, de ez sohasem okozott feszültséget a kapcsolatunkban. Szombat esténként – már évtizedek óta – ő a sakkpartnerem. Ő sem volt párttag! Presbiter azonban igen. A rendszerváltozás után – három cikluson át – ő volt Pomáz polgármestere. A Kádár-rendszer idején az volt a bűne, hogy ő szervezte meg az Országos Kertbarát Mozgalmat, és emiatt kezdett gyanús lenni, hogy... Féltek mindenfajta civil szerveződéstől! És hát szó szoros értelmében meghurcolták! Tehát nem indult ellene eljárás, de rágalmak érték! Akkor meg kellett válnia a Kertészet és szőlészet című újságtól! Aztán nagyon nehezen tudta magát meg a családját fenntartani, mert igazából gyanús figura volt emiatt, hogy ilyen országos mozgalmat szervez. Tehát valamiféle szer-

vezőképességnek, aktivitásnak vagy szervezőhajlamnak és a közéleti cselekvésvágyanak a génjei ott vannak a családban.

De engedd meg, hogy a többi testvértemről is szóljak. Az építészmérnök és épületszobrász Ilona nővérünk volt a második a családban, Imre bátyámat pedig a szakérettségijével könyvtári alkalmazottként dolgozó Gábor bátyám követte. Ő volt az egyetlen a családban aki, nem házasodott meg, viszont ő volt a Kulinok 'utazó nagykövete.' 18 éves korától haláláig – Bukaresttől, Nagyszalontán, Gyarakon át Nagyváradig – minden évben végiglátogatta a trianoni határon kívül rekedt rokonainkat, s vitte, hozta a családi híreket. Péter bátyám gépészmérnökként a (Tungsram) Egyesült Izzó tervezőmérnöke, sokáig a műszaki igazgatója volt. Gyermekeimről annyit: három lányom – Ágnes, Borbála, Veronika – bölcsész lett, a fiam – Ferenc – pedig közgazdász.

(folytatjuk)

JEGYZETEK

- 1 Kulin György: A távcső világa, Budapest: Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 1941.
- 2 Somló Bódog: jogász, jogfilozófus, néprajzkutató, szociológus, egyetemi tanár. A Társadalomtudományi Társaság alapításában. Ady is írt a társaság ülésén elhangzott beszédéről, amelyből országos vita bontakozott ki.
- 3 Zilahy Lajos (Nagyszalonta, 1891 – Újvidék, 1974) író, publicista, az MTA tagja.
- 4 Az 1938-as milánói Európa-bajnokságon a magyar legénység – Luczay Miklós, Szabados Dezső, Kapossy Imre, Bartók Ernő, Alapy Gábor, Szendey Antal, Szabó László, Ballya Hugó, Kereszthy Ervin – ezüstérmet szerzett. Forrás: http://www.3szek.ro/load/cikk/77951/mesel_a_mult (Letöltés: 2017. július 16.)

SAITOS LAJOS

Hármasoltár

„Földbegyökerezik a lábam,
bűvös delejként érzi talpam:
csodálatos, rejtélyes ország
rejtőzködik, lappang alattam.”

Keszei István: *Lépteim*

K. I. leveleskönyvét olvasva

1. LEPAPÍROZOTT ORSZÁG

Talán a megtiport, –taposott
szavak, amik az olajos padlóra
egy újságpapírról ráragadtak...
Talán a megtaposott szavak –
szivárogtak talpamtól
agyvelőmig – vérköreimen át,
hogyan írnak belőlük verset –
egy lepapírozott ország
legkisebb „lakóinak” – – –
a még meg nem született gyermekeknek.

2. ÉDENEN INNEN

Mostmár kerítésen innen
mióta is? mióta is? –
s rázhatja Ádám apánk
a rozoga drótfonatot
nem enged... nem enged...
A kapun számozás lakat
csiki-csuki kódja
Isten tenyerébe hennával fölírva...
de ki van akkor a Paradicsomban
– ki van a Paradicsomban?!

3. VIZEK-MENTI ORSZÁGLÁSOD

A Mirabeau-hídig fut-e a kanális?
– szólítalak, Keszei Pista,
ki szetted a sátorfádat
s nem lettél idehaza „kiszista”
– aki a forradalmat ellenforradalmasítsa;
mi volt könnyebb s mi nehezebb:
futásod elvégezni, hitedet megtartani,
hogy immáron ne szűnjék
vizek-menti országlásod
örökkön örökké...!

Kórisme

Fájás a fejedben
maradék fogaidban
reumás testedben
csontjaidban – fájás
lelkedben gondolat-
-gondjaidban nyak-
szirteden grinceden
fájás hátad kifutó-
pályáján – a lélek
kényszerű föl- és
leszállásakor – fájás
ami mégis éltet!

Klímváltozás

KORMOS ISTVÁN EMLÉKÉNEK

Klimaváltozás
paracellázás
sebláz egy hajdani
hőmérőtokban
amit éppen a kis
Kormos Pista
billeget a porban
mérciskél vele
s nézi egy marha-
csorda nagy barna
szemeivel – mintha
még az Isten is
vele játszott volna!

Balfi elégia

Balfra csak menni lehet
majdan visszamenni oda
ahol rózsát szedtél egy kertben
s odaadtad a gazda lányának

Balfra csak visszatérni s visszajárni
kell és érdemes emlékekkel telve
Keneséről Szentkirályszabadján át
mint Radnóti az erőltetett menettel
ám ti már beteglátogatóba utaztatok
a szanatóriumba feleséghez anyához
lányotokkal átzötykölődve egy
Trabanttal Sopron fenséges útjain...

Balfra vissza-visszatérni mindig érdemes
s megszállni éjszakára egy zöldablakos
sváb házban és együtt hálni az
Osztrák–Magyar Monarchia
nagy enciklopédiájával
sorssal sorsokkal sorsunkkal
lányokkal fiakkal dolgainkkal
100 év óta is ügyünkkel – Trianonnal
emlékezni – emlékeztetni
s rózsát lopni és visszaadni
mindenkori jogos tulajdonosának!

Anyakönyvi múltad

Mint képernyő mikor
adás után kifehérlik
mint egy fénykép
amit rosszul fixáltak
idővel megfakul
kifehérlik s eltűnnek
kedvenc tárgyaid amik
csak a tiéd voltak
s mások számára – ha
őrzik is ideig-óráig –
hasznavehetetlen kacat...
S eltűnnek idővel
mellőled valós/vélt
barátaid kicsinyes
ellenségeid s kifakul
kifehéredik körötted
minden újság- és könyv-
lap ami verseiddel volt
teli ám most még vakít
elvakít minden élőt
mielőtt a Nagy Cenzor
kiollózná írásaid s azokat
mind visszavonod...
Az idő kifakítja kispri
a hajlékot is ahol lakozol
kitörli az évkönyvek

lapjairól neved s érdem-
jegyed fölégeti a mögötted
hátrahagyott szemetet
s elszenesedett -hamuhodott
irkát lapoz a szél visszafelé
az időben mintha csak
meg nem történtté kívánna
lenni születésed kinek
szemhéja alatt s homlok-
lebenyében szűkül már
egyre szűkül önnön világa
mi műszerrel utol nem érhető
s nem láthatsz többé csak
kifehéredett jövőt
jelent és múltat...
S emléked nem őrzi más
csak anyakönyvi
múltad...!

Pontosítás

Az Életünk 2021. májusi számát néhai főszerkesztője emlékének szentelte. Ez a lapszám erős késéssel jelent meg, így a bemutatójára 2021. július 26-án került sor a Berzsényi Dániel Könyvtárban, Zalán Tibor, Gyurácz Ferenc, Alexa Károly és (online) Száraz Miklós György részvételével; a beszélgetést Fűzfa Balázs vezette. A legfontosabb információ, ami itt nyilvánosságot kapott, az az, hogy több mint negyed év után (!) végre tisztázódott Pete György halálának ideje és helye:

2021. március 26., Szombathely, Markusovszky Egyetemi Oktatókórház.

Ki kell igazítani az emlékszámot, amely Celldömölköt jelöli meg végső távozása helyeként és a Wikipédiát, amely helyszínt nem is jelöl, de a dátumot így adja meg: „2021. április 7. vagy előtte”.

Pete György hamvasztás utáni temetése (utóbb elhalt feleségével együtt) is megtörtént

**Óbudai Temető, 2021. június 24., 9 óra.
A sírhely: 35. parcella, 0/0/973 fülke.**